

Вісник

Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

Серія: Філософія

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 4 (31) 2016

Харків
«Право»
2016

Рекомендовано до друку вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол №1 від 06.09.2016)

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія / редкол.: А.П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2016. – №4 (31). – 194 с.

Засновник — Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Видавець — Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридичних наук, професор (голова редакційної колегії);
О. Г. Данильян – доктор філософських наук, професор (заступник голови редакційної колегії);
М. П. Требін – доктор філософських наук, професор (заступник голови редакційної колегії);
Є. М. Мануйлов – доктор філософії, професор (відповідальний секретар); члени редколегії:
Е. А. Афонін – доктор соціологічних наук, професор; **О. К. Бурова** – доктор філософських наук, професор; **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор; **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор; **Ю. Ю. Калиновський** – доктор філософських наук, професор; **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор; **В. В. Кривошеїн** – доктор політичних наук, професор; **Г. М. Куц** – доктор політичних наук, професор; **Ю. А. Калагін** – доктор соціологічних наук, професор; **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор; **В. О. Лозовой** – доктор філософських наук, професор; **С. І. Максимов** – доктор юридичних наук, професор; **М. І. Панов** – доктор юридичних наук, професор; **О. В. Петришин** – доктор юридичних наук, професор; **В. Л. Погрібна** – доктор соціологічних наук, професор; **С. П. Погребняк** – доктор юридичних наук, професор; **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор; **О. І. Романюк** – доктор політичних наук, доцент; **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор; **О. В. Сердюк** – доктор юридичних наук, професор; **Л. Г. Сокурянська** – доктор соціологічних наук, професор; **В. Ф. Смолянюк** – доктор політичних наук, професор; **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» зареєстрований Наказом № 515 МОН України від 16.05.2016 р. як наукове фахове видання

Відповідальний за випуск Є. М. Мануйлов

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 77,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
тел. 704-11-35

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2016

© Оформлення. Видавництво «Право», 2016

ЗМІСТ

Філософія

<i>О. Г. Данильян</i> СОЦІАЛЬНА ГАРМОНІЯ І ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ФУНДАМЕНТ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА	5
<i>О. П. Дзьобань, Є. М. Мануйлов</i> СУЧАСНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК СУСПІЛЬСТВО З ДЕФОРМОВАНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ (ЗА ПРАЦЕЮ З. БАУМАНА «ІНДИВІДУАЛІЗОВАНЕ СУСПІЛЬСТВО»)	14
<i>С. І. Максимов</i> ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА: СВІТОГЛЯДНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	27
<i>О. Ю. Панфілов</i> ДО ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ОСНОВНОГО ЗАКОНУ ВІЙНИ У СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ ВІЙНИ	36
<i>О. В. Прудникова</i> ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР	44
<i>Ю. В. Мелякова</i> САМОВИЗНАЧЕННЯ ІНДИВІДА У ПОЛІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ: ІДЕНТИЧНІСТЬ ЧИ ІМІДЖ?	54
<i>Є. М. Мануйлов</i> ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ КОНЦЕПЦІЇ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ	71
<i>С. Б. Жданенко, І. І. Коваленко</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ОСНОВНІ РИСИ ТА СУТНІСНІ ІДЕЇ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО БАЧЕННЯ ПРАВА	81
<i>Э. А. Кальницький, В. И. Мищенко</i> ДУХОВНАЯ ЛИЧНОСТЬ КАК ПЕРВООСНОВА ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА В КРИЗИСНЫЕ ПЕРИОДЫ СТАНОВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА	91
<i>О. В. Громико, Д. С. Семенова</i> ПРОБЛЕМА СУЇЦИДУ І СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В АРМІЙСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ	104
<i>О. А. Стасевська</i> ДУХОВНІ ЦІННОСТІ І СОЦІОКУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМООБУМОВЛЕНOSTІ	113
<i>О. О. Савченко</i> ФІЛОСОФСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	123
<i>О. О. Савченко</i> СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ВИМІР МОВНОЇ ОСВІТИ	132
<i>Л. В. Анучина, В. Г. Грицаненко</i> ФЕНОМЕН К. МАЛЕВИЧА (КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД)	139
<i>М. Б. Ценко</i> ОСОБИСТІСНА ЗРІЛІСТЬ ЮРИСТА	150
<i>Л. В. Чорна</i> ІДЕАЛ ЯК КРЕАТИВНИЙ ПРОЕКТ	161

<i>О. О. Маркозова</i> ДОСЯГНЕННЯ ЖИТТЄВОГО УСПІХУ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПЕРЕВАНТАЖЕННЯ.....	175
<i>Н. В. Шкурко</i> СТРАТЕГІЯ ВРАХУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ АСПЕКТІВ.....	183
НАШІ АВТОРИ	190
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	191
ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ.....	192

ФІЛОСОФІЯ

УДК 13.130.3

О. Г. Данильян, доктор філософських наук, професор

СОЦІАЛЬНА ГАРМОНІЯ І ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ФУНДАМЕНТ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглядаються основні теоретичні підходи до дослідження уявлень про соціальну гармонію і толерантність в історії філософії. Аналізується сутність гармонії як стану протиріччя. Констатується, що гармонія соціальної системи – це така форма розвитку протиріччя у ній, яка припускає взаємне зміцнення і взаємний розвиток її суб'єктів, оптимальні терміни, форми і методи врегулювання цих протиріччя. Робиться висновок, що у транзитивних соціальних системах досягнення соціальної гармонії і толерантності є стратегічною метою їх перетворень.

Ключові слова: соціальна гармонія, толерантність, соціальна система, конфлікт, стан протиріччя, демократичне суспільство.

Актуальність проблеми. Визначені у Конституції України завдання по створенню демократичної, соціальної, правової держави передбачають формування суспільства, в якому основними принципами взаємовідносин між різними класами, соціальними групами, індивідами тощо повинні бути не конфронтація й нетерпимість, а соціальна гармонія та толерантність. Саме соціальна гармонія і толерантність, на нашу думку, є фундаментом демократичного суспільства. У зв'язку з цим є необхідність проаналізувати сутність цих категорій.

Аналіз основних джерел і публікацій. Відомо, що гармонія (від грец. *harmonia* – співзвучність, злагода, протилежність хаосу) – категорія, що відбиває відповідність й упорядкованість частин цілого, єдність різноманітності, узгодженості форми та змісту об'єктів; а гармонізація – це встановлення

гармонійних (співвимірних) відносин між соціальними суб'єктами, тобто таких, що побудовані за принципом їхньої «позитивної поляризації» (термін П. А. Сорокіна), яка передбачає їхню взаємодію на основі взаємної доповнюваності, виключення будь-якого штучного (примусового) домінування одного суб'єкта над іншим, узгодженість позицій, розумний компроміс тощо [1, с. 48–49].

Ще давньогрецькими філософами був помічений зв'язок протиріччя і гармонії. Так, Геракліт зазначав: «те, що ворогує, об'єднується, з тих, що розходяться – чудова гармонія» [2, с. 42], що гармонія – це внутрішня, заснована на істотному зв'язку єдність протилежностей. Нерозривно пов'язуючи уявлення про протиріччя з гармонією, в іншому місці він підкреслював, що «прихована гармонія краща за неприховану» [2, с. 46]. За Аристотелем, «гармонія взагалі виникає з протилежностей ... Гармонія є ... згода суперечливого» [3, с. 35]. До того ж він, розглядаючи гармонію як єдність і завершеність цілого, поширював поняття гармонії на всі сфери дійсності, у т. ч. на суспільство, а піфагорійці вважали, що «гармонія є суміщення і поєднання протилежностей» [4, с. 286].

Поняття «гармонія» займало значне місце у різних науках і насамперед в естетиці епохи Відродження. Спроби науково сформулювати закони гармонії характерні для Леонардо да Вінчі, Альбрехта Дюрера та інших видатних мислителів та художників. У XVIII ст. поняття гармонії розроблялося філософами-раціоналістами. Так, Г. Лейбніц вчив про «передуману» гармонію всіх монад одна одній, стверджуючи, що «існувати є ніщо інше, ніж бути гармонійним» [5, с. 33]. Цікаві, дещо утопічні погляди на вищий суспільний лад – лад гармонії – висловлював у своєму творі «Всесвітня гармонія» Ф. Фур'є, а дослідження соціальної гармонії як соціального компромісу на основі суспільного договору та правової регуляції здійснене Дж. Локком і Ш. Л. Монтеск'є. Пізніше розвитком поняття гармонії займалися І. Кант, І. Гете, а розгорнуту теорію гармонії створив Г. Гегель.

Обґрунтування соціальної гармонії як соціального консенсусу на основі формування стабільної свідомості, освіти та пріоритету знань було здійснено О. Контом. Велику увагу дослідженню структурно-функціонального аспекту соціальної гармонії, вираженого узгодженістю і гармонійною взаємодією економічної, соціальної, політичної та духовної сфер суспільного життя, було приділено в працях відомих західних філософів, соціологів П. Бурдьє, М. Вебера, В. Парето, Т. Парсонса, П. Сорокіна та ін.

Значний інтерес до проблеми гармонії з позицій соціологічного підходу був виявлений відомими зарубіжними та вітчизняними вченими, серед яких можна назвати Е. Гідденса, Ж. Ліотара, М. Полані, Дж. Роулза, Д. Рітцера,

В. А. Васютинського, А. Н. Деєва, Т. І. Заславську, Д. П. Зеркіна, І. В. Лисака, С. П. Макаричева, М. А. Марутаєва, Ж. Т. Тоценка, В. Г. Федотову та ін. Однак безпосередньо категорія гармонії у сучасних дослідженнях не отримала глибокого соціально-філософського аналізу.

Метою статті є дослідження соціальної гармонії як форми (стану) розвитку протиріч, а також обґрунтування авторської позиції, що соціальна гармонія і консенсус є фундаментом демократичного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Поняття «гармонія» достатньо широко використовується і представниками західних конфліктологічних шкіл, напрямів: Г. Зіммеlem, К. Боулдингом, Е. Дюркгеймом та багатьма іншими. Причому, як правило, ця категорія застосовується під час аналізу взаємовідносин у суспільстві, групі у дихотомічній парі: «гармонія – конфлікт», «гармонія – дисонанс». Так, наприклад, Г. Зіммель в одній зі своїх робіт зазначав, що «... суспільне життя як таке ґрунтується на передумові про принципову гармонію між індивідом і соціальним цілим, хоча це зовсім не перешкоджає різким дисонансам етичного і евдемонічного життя» [6, с. 524]. А Е. Дюркгейм, протиставляючи моральні відносини відносинам, заснованим лише на інтересі, писав: «Якщо подивитися глибше, то виявиться, що у будь-якій гармонії інтересів криється прихований і тільки відкладений на час конфлікт. Бо там, де панує тільки інтерес, ніщо не стримує егоїзми, які зіштовхуються, кожне “я” знаходиться щодо іншого “я” у військовому стані, і будь-яке перемир’я в цьому вічному антагонізмі не може бути довготривалим» [7, с. 192–193].

У західній конфліктології поряд із поняттям «гармонія» як близькі за значенням або тотожні йому використовуються також поняття: інтеграція, консенсус, стабільність, рівновага, солідарність та деякі інші.

У вітчизняній філософській літературі в недалекому минулому під час розгляду співвідношення протиріч і гармонії в суспільному розвитку виразно проглядалися дві тенденції. Перша з них полягала в абсолютизації протиріч під час аналізу процесів, що відбуваються у сучасному капіталістичному суспільстві, у всьому несоціалістичному світі і, що було особливо небезпечно з політичної точки зору – у підході до міжнародних проблем, до характеру взаємовідносин соціалістичних і капіталістичних країн на світовій арені. Друга доводила наявність «повної гармонії» суспільного життя при соціалізмі, яка виключала протиріччя взагалі та конфлікти зокрема. При цьому було відсутнє розуміння того, що визнання соціальної гармонії не означає заперечення протиріч у соціальній системі. «Соціальна гармонія і соціальні протиріччя, – справедливо зауважував Г. Штракс, – не є щось несумісне. По-перше, гармонія завжди обтяжена своєю протилежністю – дисгармонією. Абсолютної гармонії не буває. Вона завжди відносна, залежно від досягнутого ступеня

подолання дисгармонійних станів, що існують або виникають. По-друге, гармонія сама внутрішньо суперечлива, вона є єдністю протилежностей особливого виду» [8, с. 121].

У чому ж суть гармонії як стану протиріччя? Гегель у «Лекціях з історії філософії» у пошуках відповіді на це питання, зіставляючи погляди Геракліта і Платона, дійшов висновку, що «сама відмінність є сутністю гармонії». Однак він не задовольняється простою констатацією ролі різного у сутності гармонії, а докладно роз'яснює, про яку відмінність ідеться. «Ця гармонія, – пише Гегель, – якраз є абсолютне становлення, зміна – не становлення іншого, зараз одне, а після цього інше. Суттєво те, що кожне відмінне є особливо відмінним від якогось іншого, але не абстрактне від якогось іншого, а від свого іншого; кожне існує лише остільки, оскільки в його понятті міститься його інше» [9, с. 251]. Іншими словами, Гегель розумів гармонію як взаємодію систем, що мають єдину сутність (своє інше) або відносно тотожні сутності (його інше), метою якого є взаємні зміни, спрямовані на таке, що взаємно проникає, єднання систем.

Сутність гармонії як стану протиріччя глибоко і всебічно може бути розкрита під час розгляду особливостей гармонійного розвитку. Практика показує, що гармонійний розвиток може мати своїм джерелом тільки певний тип внутрішніх протиріч, особливістю яких, як зазначає В. Мещеряков, є те, що «сторони, що суперечать одна одній, не прагнуть ані розколу, ані злиття, а перебувають у єдності як необхідні взаємодоповнювальні компоненти цілого, що саморозвивається» [10, с. 79]. До того ж ці сторони, що взаємодіють у стані гармонії, не тільки не завдають шкоди одна одній, а навпаки, створюють умови для повнішого розкриття потенціалу кожної зі сторін, зміцнюють одна одну і сприяють взаємному розвитку. Характеризуючи особливість гармонійної єдності, що виключає не тільки розкол, а й злиття як повну тотожність, цього ж висновку дійшов і Аристотель. «Два лікарі, – писав він, – не можуть створити суспільство, а лікар і хлібороб, та й взагалі люди, що займаються різним і нерівним, можуть створити його» [3, с. 463].

Важливо також зазначити, що під час гармонійному розвитку взаємні позитивні трансформації ведуть до зміцнення і вдосконалення не тільки протилежностей, які взаємодіють, а й усієї системи в цілому. Підвищується її стійкість до зовнішніх впливів, відповідність її частин наближається до оптимального стану, збільшуються темпи прогресивних перетворень, а сама система за своїми параметрами прагне до досконалості.

Гармонійний розвиток не передбачає досягнення абсолютної гармонії. Повна єдність, тотожність інтересів, цілей, образу мислення, крові і національної приналежності – це утопія, до якої прагнув не один тоталітарний

режим. Відомо, чим закінчувалися такі спроби. Будь-які зусилля довести єдність суб'єктів, що взаємодіють у соціальній системі, до повної тотожності призводять до порушення балансу позитивних і негативних зв'язків, до припинення змін. У такій закритій системі швидко зростає рівень соціальної ентропії, що (при незмінності характеру взаємодії) веде до деградації системи та її загибелі.

Які соціальні системи можна віднести до гармонійних? Соціальні системи перебувають у стані гармонії, якщо вони мають такі характерні риси.

По-перше, у стані гармонії в соціальній системі розвиток її елементів стає умовою розвитку системи, жодна зі сторін протиріччя не може і не повинна розвиватися за рахунок іншої. Така взаємодія у суспільстві на рівні повсякденної свідомості виражається поняттями «союз», «інтеграція», «сприяння», «взаємодопомога», «стабільність» тощо.

По-друге, серед соціальних систем гармонійними є такі системи, в яких, незважаючи на наявність дисгармонійних і навіть конфліктних тенденцій, переважає взаємна відповідність корінних інтересів, виявляється єдність або відповідність цілей і настанов. При цьому корінні інтереси, потреби, цілі суб'єктів взаємодії, що складають сторони протиріччя, мають істотно перекивати розбіжність між ними з другорядних питань.

По-третє, характерною рисою гармонійності соціальної системи є наявність у ній відносин співробітництва. Дійсно, саме співробітництво (сприяння, інтеграція тощо) найповніше розкриває зміст цього стану протиріч у соціальній системі.

По-четверте, гармонійний розвиток соціальної системи зовсім не означає, що вона розвивається без протиріч. Будь-яка гармонія сама внутрішньо суперечлива. Її можна уявити як єдність протилежностей, але протилежностей іншого ступеня. Прикладом таких протилежностей є гармонійна єдність сторін, а саме керуючої та керованої сторін у відкритому демократичному суспільстві; чоловіка і жінки у міцній родині; поєднання різних форм власності у сучасному суспільному виробництві тощо.

По-п'яте, гармонійний розвиток соціальної системи виключає насильство як засіб розв'язання протиріч, припускає їх оптимальне регулювання, що сприяє інтенсивному розвитку системи взаємовідносин, запобігає серйозним колізіям у ній. Як провідний метод регулювання протиріч у ній використовується метод консенсусу, досягнення угод при будь-яких відмінностях інтересів, поглядів, систем цінностей. Тут одним із головних регулятивних інструментів стає комунікація суб'єктів протиріччя [11, с. 154–155].

Таким чином, узагальнивши викладене, можна зробити висновок, що гармонія соціальної системи – це така форма розвитку протиріч у ній, яка при-

пускає взаємне зміцнення і взаємний розвиток її суб'єктів, оптимальні терміни, форми і методи регулювання цих протиріч.

Вищенаведені ознаки гармонійного розвитку на макросоціальному рівні (рівні соціумів, політичних режимів) найбільшою мірою притаманні розвинутих демократичним системам. У таких відкритих плюралістичних системах, що мають гнучку структуру і здатність своєчасно реагувати на виникаючі у них різноспрямовані конфлікти вертикального рівня та перебудовувати соціальні зв'язки, підтримується гомеостаз системи шляхом безперервної модернізації підструктур суспільства, не допускається їхнє розбалансування, що дозволяє підтримувати рівень соціальної ентропії у допустимих межах і попереджати біфуркаційні вибухи.

У транзитивних соціальних системах, що знаходяться на етапі переходу від інтеграції та диференціювання тоталітарного типу до інтеграції та диференціювання демократичного типу, досягнення соціальної гармонії є стратегічною метою перетворень. Як правило, у перехідних суспільствах стан гармонії можливий у соціальних системах мікрорівня.

З категорією «гармонія» тісно пов'язана й інша категорія – «толерантність». Толерантність (від лат. *tolerantia* – терпіння) – багатозначне поняття, воно активно використовується в біології, генетиці, психології та інших науках, у тому числі й у філософії. У соціально-філософському аспекті толерантність означає терпимість до різних поглядів, норм поведінки, звичок, відмінних від тих, котрі розділяє суб'єкт; відкритість для будь-яких ідейних течій, відсутність страху перед конкуренцією ідей [1, с. 267]. Проблема толерантності виникає одночасно з виникненням людської цивілізації і суспільства як складної системи, що складається з безлічі суб'єктів соціального життя, які мають різноманітні погляди, ідеї, вірування. У розвинутому вигляді, як один із основних принципів існування демократичного суспільства, толерантність була розроблена у філософії та етиці пізнього Середньовіччя, Нового часу, Просвітництва (головним чином, у зв'язку з проблемою віротерпимості і виникненням протестантизму), у працях Дж. Локка, Дж. Толанда, П. Бейля, Ж.-Ж. Руссо, Вольтера та інших мислителів. Особливого значення принцип толерантності набуває у ХХ ст., коли питання мирного співіснування різних ідеологій, політичних систем, світових релігій стає тим наріжним каменем цивілізації, без якого її існування стає проблематичним.

Соціальною основою принципу толерантності є уявлення про суспільство як про складну систему, що містить безліч підсистем різного рівня і складності (окремі індивіди, соціальні групи, класи, партії, народи тощо), об'єднаних множинними зв'язками і відносинами різної спрямованості (інтереси, потреби), різних рівнів складності (думки, звичаї, забобони, норми, закони, тео-

рії) і розрізняються за сферою діяльності (політика, право, наука, релігія тощо). Доведено, що ускладнення соціальної системи, її диференціація за різними підставами сприяють посиленню стійкості суспільства, підвищують його пристосованість до умов навколишнього середовища.

Політичний аспект принципу толерантності полягає у визнанні позитивності такого устрою суспільства, коли його політична система являє собою комплекс незалежних, таких, що взаємно доповнюють, контролюють та врівноважують одна одну, складових, кожна з яких не може претендувати на абсолютну владу у суспільстві. У свою чергу, політичні структури суспільства (і, перш за все, держава) взаємопов'язані принципом толерантності з громадянським суспільством та його структурами. Як принцип політичних відносин толерантність виражається у визнанні поваги до різних політичних переконань, поглядів, теорій, обґрунтуванні права на їх множинність, відмінності в якості фундаментальної основи взаємовідносин у сфері політики. Принцип толерантності проголошує, що право на висловлювання всього різноманіття політичних поглядів (в т. ч. й помилкових, осуджуваних), так само як і обґрунтування права на такі висловлювання, принципово важливіші за оцінку останніх, з точки зору їх істинності чи хибності, тому що може включати таку оцінку, але не вичерпуватися нею.

Принцип толерантності закладений в основу політичних процедур у суспільстві, метою яких є: 1) забезпечення гарантій плюралізму політичних суб'єктів і відносин між ними (багатопартійність, поділ влади, існування політичної опозиції, меншин, гарантії їхніх прав, множинності політичних інститутів тощо); 2) протидія формуванню і збереженню політичних систем, заснованих на принципах тоталітаризму та його складових (авторитаризм, деспотизм, фанатизм тощо). Таким чином, як політичний принцип толерантність нерозривно пов'язана з існуванням свободи у суспільному житті і є фундаментом демократичного суспільства.

Висновки. У транзитивних соціальних системах, що знаходяться на етапі переходу від інтеграції та диференціації тоталітарного типу до інтеграції та диференціації демократичного типу, досягнення соціальної гармонії та толерантності є стратегічною метою їх перетворень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Современный словарь по общественным наукам / [авт.-сост.: О.Г. Данильян, А.П. Дзевань, С.Б. Жданенко и др. ; под общ. ред. О.Г. Данильяна]. – М. : ИНФРА-М, 2013. – 314 с.
2. Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура / общ. ред. проф. М.А. Дынника. – М. : Госполитиздат, 1955. – 245 с.

3. Лосев А. Ф. История эстетических категорий / А. Ф. Лосев, В. П. Шестаков. – М. : Искусство, 1965. – 374 с.
4. Антология мировой философии : в 4 т. / АН СССР. Ин-т философии. – М. : Мысль, 1969–1972. – Т. 1: Философия древности и средневековья, 1969. – 576 с.
5. Лейбниц Г. В. Элементы сокровенной философии о совокупности вещей / Г. В. Лейбниц ; под ред. И. И. Ягодинского. – Казань, 1913. – 135 с.
6. Зиммель Г. Как возможно общество? / Г. Зиммель // Избранное : в 2 т. – М. : Юрист, 1996. – Т. 2: Созерцание жизни. – 607 с.
7. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии : пер. с фр. / Э. Дюркгейм. – М. : Прогресс, 1991. – 431 с.
8. Штракс Г. М. Социальные противоречия / Г. М. Штракс. – М. : Мысль, 1977. – 144 с.
9. Гегель Г. В. Ф. Сочинения : в 14 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М. ; Л. : Соцэкгиз, 1929–1959. – Т. 9: Лекции по истории философии. – Кн. 1. – 1932. – 313 с.
10. Мещеряков В. Т. Гармония и гармоническое развитие / В. Т. Мещеряков. – Л. : Наука, 1976. – 118 с.
11. Данильян О. Г. Соціальні протиріччя у посттоталітарних системах: методологія дослідження та розв'язання / О. Г. Данильян. – Х. : Основа, 1998. – 253 с.

СОЦИАЛЬНАЯ ГАРМОНИЯ И ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ФУНДАМЕНТ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

Данильян О. Г.

Рассматриваются основные теоретические подходы к исследованию представлений о социальной гармонии и толерантности в истории философии. Анализируется сущность гармонии как состояния противоречия. Констатируется, что гармония социальной системы – это такая форма развития противоречий в ней, которая предполагает взаимное укрепление и взаимное развитие ее субъектов, оптимальные сроки, формы и методы регулирования этих противоречий. Делается вывод, что в транзитивных социальных системах достижение социальной гармонии и толерантности является стратегической целью их преобразований.

Ключевые слова: *социальная гармония, толерантность, социальная система, конфликт, состояние противоречия, демократическое общество.*

SOCIAL HARMONY AND TOLERANCE AS A FOUNDATION OF DEMOCRATIC SOCIETY

Danilyan O. G.

The article deals with the main theoretical approaches to the study of concepts of social harmony and tolerance in the history of philosophy. The essence of harmony as a form of

development (or state) of contradictions is analyzed. It is concluded, that social systems are in a state of harmony, if they have the following characteristic features. Firstly, in a state of harmony in the social system, the development of its elements becomes a condition of development of the system. At the level of everyday consciousness this interaction is expressed in the concepts of «union», «integration», «assistance», «mutual», «stability», and others. Secondly, among the social systems the harmonious systems are those in which the mutual compliance with the fundamental interests of the subjects is dominated. The third characteristic of the harmony of the social system is the presence of cooperative relationships in it. Fourth, the harmonious development of the social system does not mean that it has been developing without contradictions. Any harmony is contradictory by itself. Harmony can be represented as a unity of opposites, but a special kind of opposites. Fifth, the harmonious development of the social system excludes violence as a way of resolving contradictions. It is stated that the harmony of the social system is a form of contradictions in it, which implies mutual strengthening and mutual development of its subjects, the optimal timing, forms and methods of control of these contradictions. It is concluded that the transitive social systems form a strategic objective of their reforms as the achievement of the social harmony and tolerance.

Key words: social harmony, tolerance, social system, the conflict, the state of contradictions, democratic society.

О. П. Дзьобань, доктор філософських наук, професор;
Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор

СУЧАСНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК СУСПІЛЬСТВО З ДЕФОРМОВАНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ (ЗА ПРАЦЕЮ З. БАУМАНА «ІНДИВІДУАЛІЗОВАНЕ СУСПІЛЬСТВО»)

Показано, що в інформаційному суспільстві спостерігається сутнісна трансформація поняття відповідальності. Проаналізована наукова позиція З. Баумана стосовно інформаційного суспільства як індивідуалізованого суспільства, у якому в результаті інформаційно-технологічної революції відбувається глибинна трансформація європейської культури, її цінностей і норм, у тому числі й відповідальності. Обґрунтовується, що на сучасному етапі формування культури інформаційного суспільства протиріччя в культурі породили системну кризу відповідальності.

Ключові слова: відповідальність, інформаційне суспільство, цінності, культура, ментальність.

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характеризується зміною епох: за короткий за історичними мірками період людство вступило в нову історичну стадію цивілізаційного розвитку – інформаційне суспільство. Соціокультурні зміни торкнулися всіх сфер людського буття: від економіки й геополітики до міжособистісних відносин. При цьому процеси носять глобальний характер – і не лише за характером змін, що відбуваються, а й за ступенем їх поширення. По суті, у процес «перебудови» виявився включеним увесь світ. Основним фактором глобальної трансформації суспільства послужила інформаційно-технічна революція, яка кардинальним чином змінила обличчя світу.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується глибоко суперечливими тенденціями у сфері політики, економіки, культури, що виявляється у кризі відповідальності. Всі ці процеси вимагають серйозного наукового осмислення й системного аналізу, спрямованого на виявлення специфічних особливостей даного феномену для вироблення алгоритму дій, що сприятиме зняттю або хоча б пом'якшенню існуючих протиріч.

Результати аналізу наукових джерел і публікацій засвідчили наявність безлічі підходів до розгляду суті як інформаційного суспільства, так і власне відповідальності. Відповідальність, будучи багаторівневим і багатоаспектним

феноменом, розглядалася й розглядається в різних ракурсах: етичному, соціальному, юридичному, філософському, а також психічному. При цьому автори розглядають відповідальність як з метою визначення сутності поняття «відповідальність» і вироблення підходів до її розуміння, так і з позиції різних предметних царин. Разом із тим на сьогодні спостерігається недостатність доробків, присвячених комплексному розгляду відповідальності в інформаційному суспільстві.

У контексті даної проблеми, на нашу думку, однією з найбільш показових є наукова позиція британського соціолога Зігмунта Баумана, який розглядає інформаційне суспільство як індивідуалізоване суспільство, в якому відбувається глибинна трансформація європейської культури, її цінностей і норм, у тому числі відповідальності, в результаті інформаційно-технологічної революції. Тому детальний аналіз цієї позиції в контексті проблеми відповідальності і є *метою* даної статті.

Предметом дослідження З. Баумана є процеси, що відбуваються у всіх сферах життя соціуму, які змінили обличчя і дух сучасності. У своїй книзі «Індивідуалізоване суспільство» [1] З. Бауман звертає увагу на те, що сучасна епоха – це час краху традиційних цінностей, цінностей гуманізму, а також час загальної кризи відповідальності. Для аргументації своєї позиції він наводить приклад сучасного телебачення, оскільки воно, будучи яскравим і концентрованим відображенням світу, всіляко підтверджує це і намагається закріпити у свідомості людей нові стереотипи поведінки.

Сучасні засоби масової комунікації (ЗМК), Інтернет-мережі, онлайн-ігри і спілкування, телебачення як органічна частина сучасних ЗМК закріплюють у свідомості людей використовуваність людини. Людина отримує переконання в тому, що завжди перемагає найсильніший, він же отримує всі преференції від життя, інші ж не мають права претендувати ні на що. Кожен є «сам за себе», впливається в групи лише для того, щоб за допомогою інших людей зуміти досягти блага для себе. Мірилом того, якою є людина – доброю чи поганою, стає лише те, перемогла вона, чи ні. При цьому перемогою або поразкою вона зобов'язана тільки собі, тільки своїм вірним/невірним вчинкам і особистим якостям. У цьому світі можна виграти лише те, що програють інші, і навпаки.

З. Бауман акцентує увагу на тому, що уряди, які взяли на себе роль неупереджених спостерігачів, дозволяють своїм громадянам грати за власними правилами і в разі програшу звинувачувати лише самих себе. Як цінність їм пропонується самостійність, оскільки захист з боку держави є обмеженням свободи. Це призводить до того, що формується новий метод влади і управління – дерегуляція, який заснований на невпевненості людини, на увявленнях про ненадійність буття [1, с. LI].

Сучасне життя людини стає набором суб'єктивних та індивідуальних ризиків. Щоб не відбувалося навколо, навіть якщо людина не є причиною цього, нести відповідальність буде вона сама. Тобто, з точки зору З. Баумана, в наявності асиметричність двох типів відповідальності – колективної та індивідуальної, при якій колективна відповідальність мінімізується за рахунок перенесення відповідальності суспільства на його індивідів. Тягар відповідальності допомагають перекидати на плечі обивателя різного роду радники, експерти і навіть психологи, які рекомендують все взяти у свої руки, навчитися самостійно вирішувати життєві проблеми. Навіть якщо така порада є хорошою, автор не бачить можливості для більшості людей нею скористатися, оскільки вони не володіють достатніми ресурсами для прийняття рішень і можливості кардинально вплинути на власне життя. Такий заклик вирішувати все самостійно є закликом до відособленості, а це, як показує З. Бауман, є ворогом спільноти [1, с. LIII]. Спроба змусити людину повністю прийняти відповідальність за все, що відбувається у світі, стає фактором зниження значущості колективу і будь-яких соціальних дій, норм і правил. Таким чином, основна риса сучасності – протиставлення особистого й суспільного, у тому числі індивідуальної та колективної відповідальності. Фактично, це два полярних світи, які існують за власними законами і мають свою специфічну логіку. Причому світ суспільного поступово вмирає.

Держава є основною формою організації «світу колективного». Але на даний момент у наявності серйозне скорочення ролі національної держави в житті людей. Національна держава сучасності майже не має нічого спільного з державами минулого, які підтримували економічну, політичну й соціальну стабільність. Вона не здатна приймати самостійні рішення, потрапивши в залежність від глобального ринку й капіталу, а змушена підлаштовуватися під правила гри, які диктуються конкурентністю, свободою торгівлі і т. д., оскільки це сили екстериторіальні, глобальні й надзвичайно рухливі.

Таким чином, автор зазначає дві основні тенденції сучасності: підвищення рівня індивідуалізації і зниження ролі держави у вирішенні проблем сучасного суспільства навіть у межах своєї компетенції, що відповідає кризі колективної відповідальності. Так держава перестає бути оплотом справедливості й відповідальності.

Також у попередній системі суспільних відносин кожен з учасників цих відносин (будь то роботодавець і працівник, держава і громадянин) розуміли обопільну залежність одного від іншого. Це змушувало суб'єкти відносин брати на себе обов'язки і нести відповідальність перед іншими учасниками. Саме цього принципу намагалися дотримуватися інститути попереднього типу суспільства (З. Бауман називає його суспільством модерну). Це не означало

відсутності конфліктів, але передбачало спільне їх вирішення й вироблення прийнятних стратегічних рішень. Головним мотивом для діалогу ставало саме досягнення спільної мети при дотриманні інтересів усіх сторін. При такому підході обидві сторони розуміли, що система буде стійкою й дозволить будувати довгострокові плани на перспективу.

У системі «праця – капітал» в епоху модерну обидві ці складові були єдиними, одна не могла існувати без іншої – капітал забезпечував наймання праці, праця забезпечувала життєздатність капіталу, – а, отже, змушені були нести відповідальність одна перед одною і одна за одною. При таких відносинах обидва суб'єкти були зацікавлені в успіху іншого. І держава зобов'язана була стояти на сторожі цих відносин. Ідеальною формою держави для підтримання таких відносин, з точки зору автора, є держава добробуту, оскільки вона не вбачала відмінностей між двома цими учасниками. Іншою відмінною рисою праці попередньої епохи була стійкість зайнятості. Так, робітник міг бути впевненим, що при бажанні може протягом усього свого життя вибудувати кар'єру на одному підприємстві. З другого боку, самі власники цих підприємств вбачали стабільність свого становища у стійкості роботи підприємств. Такі дві тенденції дозволяли вибудовувати довгострокові плани і взаємини. Для таких відносин характерна «довгострокова ментальність», що базується на взаємній відповідальності.

Зовсім інша ментальність характерна для сучасного етапу – «короткострокова», оскільки нинішня ситуація є докорінно відмінною: сучасна система соціальних відносин є «надгнучкою», вона постійно трансформується, змінюючи дійових осіб, умови і правила існування, часто не повідомляючи про це учасникам. У сфері праці це виражається у відсутності довгострокових контрактів, будь-яких гарантій і будь-якої відповідальності, що, у свою чергу, призводить до відсутності планування й конкретних перспектив. У таких умовах взаємна відповідальність, лояльність і колективізм здають свої позиції і поступаються місцем індивідуальним інтересам кожного. Поступово праця і капітал стають роз'єднаними. Цьому також сприяють сучасні технології, що дозволяють капіталу легко переміщуватися у масштабах планети, а також відмова від «зайвого багажу» у вигляді стаціонарних великих офісів, виробництв і т. д. Таку властивість капіталу З. Бауман називає «летючістю». Національні уряди справедливо вважають, що загроза втрати капіталу і виведення його з країни є досить серйозною, щоб йти на компроміси і робити все, щоб фінансових потоків не бракувало. Для цього доводиться знижувати податки, дотримуватися правил, які встановлює сам капітал. Водночас однією з функцій будь-якого уряду є окреслення рамок дозволеного, у тому числі й капіталу, а також перебування на сторожі інтересів власних громадян, яким

необхідна стабільність, гідний рівень заробітної плати, що є основною відповідальністю держави перед власними громадянами. У сучасному світі це призводить до серйозних протиріч, які нинішня влада дозволити не в змозі: інтереси громадян і капіталу не тільки не збігаються, але найчастіше є діаметрально протилежними. Це породжує неможливість держави виконувати власні обов'язки, і, отже, «знімає» з неї відповідальність за те, що відбувається.

Сучасність порівнюється автором з автомагістраллю, на якій або немає дороговказів зовсім, або є їх безліч, що вказують в один напрямок, але які дають абсолютно різне уявлення про те, куди потрапить мандрівник, або реальний пункт призначення не відповідає позначеному на дороговказі. У будь-якому випадку ніхто не може точно знати, куди він у результаті потрапить. Така невизначеність провокує у будь-якого живого організму «поведінкову депресію» або невмотивовану агресію. Вираження поведінкової депресії різноманітні, але однією з основних є втрата інтересу до політичного життя, невіра в можливість досягнення справедливості і зміни життя.

Будь-яка влада раніше припускала взаємопов'язаність тих, хто управляє, з тими, ким управляють. Це означало причетність до конкретної місцевості, на території якої здійснювалася дана влада. Зосередженням такої влади (а отже, і відповідальності) була держава. У нинішніх умовах усією повнотою влади практично володіє капітал. Він же в силу сучасних технологій і глобалізації став рухомим, гнучким, постійно вислизуючим і безвідповідальним. Традиційно влада володіла двома атрибутами – правами (привілеями) і відповідальністю, в даному випадку в наявності права і відхід від відповідальності.

Глобалізація викликала зміни в організації простору і його ролі. Простір завжди був структурованим, мав чіткі межі. Життя людини, класу, нації, держави мало сенс у рамках конкретного локального простору. У сучасному світі простір знецінився. Поява нових засобів пересування і зв'язку розмило кордони, поява ж віртуального і кіберпростору «зруйнувала» простір фізичний [2–5]. Це, в першу чергу, позначається на тих людях, які прив'язані до «невіртуального» простору. Вони не здатні адекватно й відповідально діяти в мінливій дійсності в умовах «плинності» й «летючості» сучасного світу, оскільки є прив'язаними до конкретного простору. Таким чином, мобільність стає символом свободи, у багатьох випадках – символом безвідповідальності, а її відсутність – ознакою безправ'я. Осілість стає синонімом безвиході. Супутнім ефектом дискредитації місця стає роз'єднання місця і простору. Одилиці можуть дозволити жити «в часі», абсолютна більшість – «у просторі».

Як свідчить історія, суспільства попередніх типів прагнули до встановлення порядку й формування стійкої системи. Такі системи породжували у своїх членів відчуття впевненості, яка ґрунтувалася на трьох складових: впевне-

ність у собі, в інших людях, у суспільних інститутах, в основі яких лежав принцип взаємної відповідальності. Руйнування хоча б однієї з трьох цих складових могло серйозно похитнути систему, аж до її повного руйнування. Для сучасної ситуації характерна зворотна картина: невпевненість у собі, в інших людях, у суспільних інститутах, оскільки принцип відповідальності більше не діє.

Ані окрема особистість, ані група людей не в змозі не тільки впливати на майбутнє, а й контролювати сьогоднішнє. Вся діяльність людини зводиться до спроби вгадати вірну (корисну, менш хворобливу) реакцію на суперечливі подразники. Суспільні, у тому числі державні, інститути не здатні встановити нормативи, не здатні стати базовими для безпечного й відповідального існування особистості у суспільстві. Ролі соціальної групи й колективу також зазнали глобальних змін, оскільки тепер вони не в змозі запропонувати вірне рішення для індивідуальних проблем. Духом сучасного суспільства стала зростаюча тривога, невпевненість і самотність. Самотність стала результатом процесу індивідуалізації (атомізації) суспільства. Як уже описувалося раніше, фундаментальні зміни в суспільстві, у свою чергу, привели до формування нового типу ментальності [6–8], яку Бауман називає «короткостроковою». Це – суспільство, в якому немає майбутнього, є лише «тут і зараз», немає планування, довгострокових зв'язків. Прояв цієї короткостроковості можна простежити на різних рівнях людських відносин; на думку З. Баумана, світ став сприйматися людьми як «контейнер, повний корисних предметів» [1, с. 148]. Ці ж предмети необхідно отримати й використовувати тут і зараз, оскільки подальше «потім» може й не настати, або станеться повне знецінення цих речей. У такі предмети перетворюються й людські відносини – вони існують доти, поки вигідні, цікаві або приносять задоволення партнерам і з легкістю розриваються, як тільки втрачають свою новизну й корисність. Це призводить до послаблення спільності, єднання людей, а, отже, до розриву, як малих, так і великих спільнот. З родиною як базовим елементом суспільства відбуваються такі ж зміни: вона перестала бути гарантом стабільності та оплотом довгострокових відносин. У результаті таких змін відповідальність індивіда перед суспільством, сім'єю, іншими людьми нівелюється.

Процес індивідуалізації суспільства спостерігається на всіх рівнях. Індивідуальність стає головним символом сучасного суспільства, а прояв людиною своєї індивідуальності всіляко заохочується. При цьому індивідуалізація не є результатом вільного вибору людини, а скоріше її долею. Вона стає способом самоствердження, але ніяк не самореалізації. Людині дають відчуття свободи і значущості, але свобода ця є неповноцінною, оскільки передбачає в основному обов'язки і дуже примарні права. Установки ж суспільства є та-

кими, що будь-яка невдача в житті апіорі є результатом помилок людини і її недостатньо активної позиції: від хвороби до втрати роботи, а протиріччя, закладені в суспільстві, навіть не беруться в розрахунок. Людина зобов'язана бути самостійною особою навіть якщо вона до цього не готова. Роз'єднання суспільства зайшло настільки глибоко, що сукупність схожих проблем, страхів, інтересів, очікувань не зможуть сформувати цілого, а також об'єднати людей в єдину спільноту. З. Бауман підкреслює, що прямим наслідком індивідуалізації суспільства стає смерть ідеї громадянства.

Сучасна європейська культура у своїх праосновах має іудейсько-християнську філософію, яка до цих пір була базою формування системи моральних і етичних норм для соціуму. Реструктуризація суспільства призводить до деінсталяції цієї системи. Номінально етичні норми транслиються через низку соціальних інститутів, таких як церква, освіта, сім'я тощо. Але фактично вже відбулося вихолощення традиційної етики. Як приклад З. Бауман наводить трансформацію відповіді на біблійне питання Каїна «Хіба я сторож братові моему?». З точки зору християнської моралі (традиційно європейської), відповідь буде однозначно позитивною. Так, кожна людина несе відповідальність за оточуючих, при цьому вона залежить від оточуючих так само, як оточуючі залежать від неї. «І я є моральною особистістю, оскільки визнаю таку залежність і приймаю на себе впливаючу з неї відповідальність ... Визнання потреб ближнього і відповідальність за їх задоволення стало наріжним каменем моралі, а прийняття на себе цієї відповідальності – моментом народження моральної особистості» [1, с. 82].

Відповідальність за себе, інших, взаємопідтримка, взаємовиручка, співучасть і співпереживання – основні характеристики людських взаємин суспільства, що базується на традиційній системі світоглядів. У сучасному ж світі відповідь буде строго негативною: кожен відповідає сам за себе. Наше суспільство пропонує людині у своїх негараздах звинувачувати тільки себе, вирішувати свої проблеми самостійно, навіть ті, які не є наслідком її вчинків і дій. Ступінь індивідуалізації суспільства підвищився настільки, що інститути і держави в цілому, до головних функцій яких можна віднести забезпечення порядку й безпеки громадян (безпеку в широкому сенсі цього слова), перекладають свою відповідальність на своїх же громадян, кожен з яких у свою чергу намагається самостійно вирішити вже свої проблеми. У такому суспільстві відбувається природний відбір – виживає найсильніший, а слабкі, виключені суспільством зі своїх кордонів, стають постійним нагадуванням і стимулом для решти бути більш успішними, цілеспрямованими. Але, незважаючи на постійні зусилля людини, постійно мінливі вимоги зовнішнього світу призводять до того, що все більше людей опиняються за

межею бідності: понад 70 відсотків людей у світі живуть менш ніж на 10 доларів на добу [9].

Навіть у відносно успішних «цивілізованих країнах», однією з найголовніших проблем стало постійне зuboжіння населення. Це не просто тривожна тенденція, це прямий наслідок трансформації суспільства. Бідність є невід'ємною рисою нового порядку, а також його опорою: бачачи крайню бідність, інша частина суспільства, яка перебуває не в такому скрутному становищі, упокорюється зі своїми умовами життя і приймає їх. Бідність стає втіленням крайнього ступеня покарання – «соціальної смерті»: вона показує, що буває з тими, хто був недостатньо хорошим для нашого світу, вона підтримує страх і невпевненість людини у завтрашньому дні, позбавляє її будь-якої рішучості й життєвої енергії.

У результаті зміни світоглядної парадигми змінюються не тільки очікування по відношенню до конкретної людини, а й еталонні моделі суспільства майбутнього. Кілька десятиліть тому таким еталоном пропонувалася «держава загального добробуту», у якій саме держава брала на себе обов'язок піклуватися про добробут усіх своїх громадян, незалежно від приналежності до класу, рівня заробітної плати, займаних посад і виконуваних у суспільстві функцій.

Зараз держави добробуту змушені виправдовувати своє існування, з точки зору сучасності така держава є не вигідною, нерентабельною й нелогічною. У зв'язку з цим І. Морозова справедливо стверджує, що «... не існує ніяких раціональних аргументів на користь подальшого існування держави добробуту» [10, с. 70].

Критичність ставлення до самого себе і навколишнього світу завжди була чинником внутрішнього зростання, потенціалом розвитку і можливих змін на краще, а також ознакою відповідальної поведінки. Сучасне суспільство є надзвичайно критичним, критика не тільки бажана, а й обов'язкова. Будь-який член суспільства незалежно від його статусу, освіти й політичної приналежності має право відкрито критикувати все, що йому не подобається і що йому не до душі. Але він не має нічого спільного з відповідальністю, і не здатний здійснити жодного дієвого впливу на дійсність, а стає лише способом примирення з існуючим порядком речей.

Ще одним стовпом, на якому трималося суспільство «модерніті», була віра в історію і прогрес. Віра в прогрес – це віра в те, що завтра буде краще, ніж вчора. Таке світовідчуття характерне для суспільства, яке знає, що володіє численними можливостями впливати на перебіг подій. Для сучасного ж суспільства ідея прогресу є ефемерною, оскільки не існує нікого, хто б знав, як і куди вести за собою суспільство. Таким «провідником» могла б стати дер-

жава, але вона втратила можливість впливати на будь-які процеси, в силу відчуженості від влади, що базується на володінні виробничими і фінансовими ресурсами. До того ж глобалізація світу вимагає як перегляду концепцій благополучного суспільства, так і шляхів його досягнення. Можливим фактором регулювання сучасного суспільного життя З. Бауман бачить створення міжнародного інституту в масштабах, «порівнянних з масштабами дії транснаціональних сил» [1, с. 153], що володіє всіма інструментами для впливу на концентровані ринки капіталу, які постійно переміщуються. При цьому автор відзначає, що обов'язковою умовою існування такого інституту мають виступати уявлення про «“загальне благо”», що кореняться в колективно гарантованій безпеці потенційних суб'єктів політичних дій» [1, с. 154].

Суспільство «постмодерніті» – це суспільство з вихолощеною етикою й мораллю. Здавалося б, норми залишаються ті ж, але заявлене жодною мірою не збігається з тим, що людина спостерігає в дійсності. Так, з усіх сторін твердять про цінності життя, неприйнятність насильства і війни, про необхідність захищати навколишнє природне середовище. Але реальність і статистичні дані свідчать про протилежне: світ перебуває на грані екологічної катастрофи, насильство й війни залишаються невід'ємною частиною нашого життя.

Однією з нових форм насильства стає тероризм. Будь-яка держава проголошує своєю метою боротьбу з ним. Але, як зазначає З. Бауман, тероризм став зручною концепцією, що дозволяє легітимно вторгтися на територію інших держав. Цілі народи були визнані розсадниками тероризму, а потім і засуджені як терористи: палестинці, іракці, лівійці, сирійці та інші. Вихолощення цінностей призвело до появи «подвійних стандартів»: насильство одних визнається тероризмом, насильство других – звільненням від насильства і гноблення. Таким чином, насильство в сучасному світі носить виключно суб'єктивний характер: насильство буде таким у тому випадку, якщо йому відмовлять у легітимності використання сили. Це означає, що громадському осуду піддається не сам акт фізичного впливу, що в будь-якому випадку означає чиесь страждання, а саме відсутність легітимності самого процесу. «Війна проти насильства» ведеться в ім'я монополії на використання сили. «Усунення насильства» оголошується метою такої війни, уявляється як ситуація, в якій ця монополія не заперечується» [1, с. 263]. Це призводить до того, що спроба «легітимним насильством» перемогти «нелегітимне» завжди буде призводити лише до виникнення нового насильства. Таким чином, сучасне суспільство по факту не тільки не заперечує насильство, а й використовує його для «наведення порядку», воно ділить насильство на «корисне» й «необхідне», з одного боку, і «неприйнятне» – з другого. Держава ставить насильство в розряд методів управління, а також розглядає його як спосіб зберігати й насаджувати

власні правила і норми поведінки. Асиміляція, як інструмент конгломерації нації, вже не здатна виконувати свою функцію. Вона поступається місцем етнічним чисткам як основному елементу стратегії будівництва націй [1, с. 272].

Війна, як основний вияв насильства, у сучасному світі також зазнає істотних змін. Завдяки розвитку інформаційних технологій, змінам плину часу і ролі простору, війни перестають бути «контактними» в прямому сенсі цього слова, вони ведуться за принципом уникнення прямого зіткнення з противником і ведення воєнних дій дистанційно, тобто так, щоб противник не міг вжити адекватних заходів. Таке ведення воєн робить їх швидкими і такими, що не вимагають серйозних фінансових і людських ресурсів, а, отже, надзвичайно привабливими. Особливо, якщо врахувати, що жертвами таких воєн завжди є країна, що зазнала агресії, нападаюча ж сторона має всі шанси обійтися мінімумом втрат і не несе усієї повноти відповідальності перед своїми громадянами.

На менш глобальному рівні людських відносин узаконення «корисного» насильства робить його повсякденним і звичним. Людина сприймає його як невід'ємну частину сучасного світу, світу жорстокого й суворого. Таке сприйняття насильства призводить до того, що воно впевнено проникає в життя кожної людини: масштаби вуличного і сімейного насильства все більш зростають. Страх перед насильством, у свою чергу, посилює тенденцію відокремлення і роз'єднання людей.

Протягом усієї історії людства люди прагнули знайти безсмертя, знайти спосіб обдурити смерть і наблизитися до вічності. Культура, з точки зору З. Баумана, має можливість з'єднати обмежене у часі життя окремої людини з нескінченністю буття. Це можливо завдяки тому, що культура має здатність наводити мости, «що з'єднують смертне життя з цінностями, непідвладними руйнівному впливу часу» [1, с. 301]. За тривалий час культурі вдалося навести безліч таких мостів. Одним із них є уявлення про можливість життя після смерті як у розумінні релігійних доктрин, так і в усвідомленні того, що людина смертна, а її ідеї, думки і дії можуть існувати незалежно від їх творця ще довгий час. Наступними мостами є сім'я і нація, вони є символами вічного буття: окрема людина смертна, сім'я, а тим більше нація можуть уникнути смерті. За допомогою таких мостів будь-хто міг доторкнутися до безсмертя як індивідуального, так і колективного.

Зараз криза інститутів сім'ї та нації призвела до розхитування цих мостів. Нація і сім'я вже не видаються оплотом стабільності, вони стали крихкими і ненадійними, щоб служити такими провідниками у вічність. Людство починає шукати альтернативні шляхи досягнення безсмертя. Попит на безсмертя перетворює його на товар. Одним із таких товарів, що продаються, стає популяр-

ність, хоча по суті своїй вона є ще більш швидкоплинною, аніж людське життя. Але, незважаючи на це, йде безперервна й безвідповідальна боротьба за популярність серед політиків, акторів, спортсменів та ін., за спробу хоча б отримати відчуття дотику до вічності. Насправді це призводить до того, що безсмертя перестає бути незаперечним, а смерть стверджується як єдиний реальний результат людського життя. Це призводить до двох наслідків: по-перше, до звеличення тілесного життя, що виявляється у граничній увазі до бажань, самовідчутті тіла і всілякій турботі про нього; по-друге, неможливість причетності до вічності призводить до знецінення всього людського життя як такого.

Таким чином, як **висновок**, зазначимо, що на сучасному етапі формування культури інформаційного суспільства протиріччя в культурі породили системну кризу відповідальності: етичної, політичної, економічної, як на індивідуальному, так і колективному рівнях.

З. Бауман розкрив системну кризу принципу відповідальності в сучасному суспільстві на індивідуальному й колективному рівнях, у всіх сферах людських відносин: економічній, політичній, соціальній і духовній. Він показує, що відбувається не просто зміна одного етапу розвитку суспільства на інший, що логічно випливає з попереднього, а відбувається відхід від лінійного традиційного розвитку. Від суспільства порядку, відповідальності, стабільності і безсмертя ми перейшли до суспільства хаосу, безвідповідальності, рівнозначних ймовірностей і короткостроковості, внаслідок чого планування, прогнозування і відповідальні «висновки на майбутнє» практично унеможливаються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман ; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2002. – 390 с.
2. Дзьобань О. П. Віртуальна реальність: метафізичний сенс / О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2012. – Вип. 2(12). – С. 97–104.
3. Дзьобань О. П. Віртуальні комунікації: роль і місце у сучасному світі / О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко // Правова інформатика. – 2015. – № 2 (46). – С. 9–16.
4. Дзьобань О. П. Раціональні засади віртуальної реальності / О. П. Дзьобань, Ю. В. Мелякова // Політологічний вісник : зб. наук. пр. – К. : ІНТАС, 2012. – Вип. 59. – С. 8–15.
5. Дзьобань О. П. Діалектика глобалізації віртуальної реальності й суспільного розвитку / О. П. Дзьобань // Гілея : наук. вісн. Зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 63 (№ 8). – С. 254–260.
6. Національна безпека України в етно-ментальному та міжнародному вимірах : монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, Ю. Ю. Калиновський, Н. І. Моїсєєва. – Х. : ХАІ, 2004. – 276 с.

7. Дзьобань О. П. Ментальні засади національної безпеки соціальної структури на шляху до громадянського суспільства / О. П. Дзьобань // Культура народів Причорномор'я : науч. журн. – 2004. – № 51. – С. 129–131.
8. Дзьобань О. П. Традиції й ментальність в контексті національної безпеки / О. П. Дзьобань, Є. М. Мануйлов // Наук. зап. Харк. ун-ту Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. – Х. : ХУПС, 2008. – Вип. 2 (31). – С. 12–18.
9. Более 70 процентов людей в мире живут менее чем на 10 долларов в сутки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/world/3537634-bolee-70-protsentov-luidei-v-myre-zhyvut-menee-chem-na-10-dollarov-v-sutky>.
10. Морозова И. С. Кризис ответственности в контексте развития культуры информационного общества : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13 / И. С. Морозова. – М., 2014. – 191 с.

**СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО КАК ОБЩЕСТВО
С ДЕФОРМИРОВАННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ
(ПО РАБОТЕ З. БАУМАНА
«ИНДИВИДУАЛИЗИРОВАННОЕ ОБЩЕСТВО»)**

Дзобань А. П., Мануйлов Е. Н.

Показано, что в информационном обществе наблюдается сущностная трансформация понятия ответственности. Проанализирована научная позиция З. Баумана касательно информационного общества как индивидуализированного общества, в котором в результате информационно-технологической революции происходит глубинная трансформация европейской культуры, ее ценностей и норм, в том числе и ответственности. Обосновывается, что на современном этапе формирования культуры информационного общества противоречия в культуре породили системный кризис ответственности.

Ключевые слова: *ответственность, информационное общество, ценности, культура, ментальность.*

**MODERN SOCIETY AS SOCIETY WITH THE DEFORMED
RESPONSIBILITY (ON WORK OF Z. BAUMAN
THE «INDIVIDUALIZED SOCIETY»)**

Dzoban O. P., Manuylov E. M.

It is shown in the article, that the modern stage of development of society is characterized deeply by contradictory tendencies in the field of politics, economy, culture that appears in the crisis of responsibility. All these processes require a serious scientific comprehension and analysis of the systems, sent to the exposure of specific features of this phenomenon for making of algorithm of actions, that will assist a removal or even softening of existent contradictions.

Reasonably, that responsibility, being the multilevel and multidimensional phenomenon, was examined and examined in the different foreshortening: ethic, social, legal, philosophical, and also psychical. Thus, authors examine responsibility both with the aim of determination of essence of concept «responsibility» and making of going near her understanding and from position of different subject sides. At the same time, for today there is insufficiency of the works sanctified to complex consideration of responsibility in informative society.

It is shown that modern life of man becomes the set of subjective and individual risks. That it did not take place around, even if a man is not reason of it, responsibility will carry she. In a presence asymmetric of two types of responsibility – collective and individual at that collective responsibility is minimized due to transference of responsibility of society on his individuals. Thus, two basic tendencies of contemporaneity are marked: increase of level of individualization and decline of role of the state in the decision of problems of modern society even within the limits of the competence that answers the crisis of collective responsibility. So the state stops to be the bulwark of justice and responsibility.

It will be that for the modern stage characteristic «short-term» mentality, as a modern system of social relations is «superflexible», it is constantly transformed, changing acting persons, terms and rules of existence, often not reporting about it to the participants. In the field of work it is expressed in absence of long-term contracts, any guarantees and any responsibility, that, in turn, results in absence of planning and concrete prospects. In such terms mutual responsibility, loyalty and collectivism, hand over the positions and yield to each individual interest. Responsibility for itself, other, supporting, mutual aid, participation are basic descriptions of human mutual relations of society that is based on the traditional system of world views. In the modern world everybody answers for itself. Society of «postmodern» is society with the castrated ethics and moral. It would seem, norms remain the same, but it is declared nowise does not coincide with that a man looks after in reality. Yes, from all parties assert about values life, unacceptability of violence and war, about a necessity to protect a natural environment. But reality and statistical data testify to opposite: the world is on a verge an ecocatastrophe, violence and wars remain inalienable part of our life.

Drawn conclusion, that on the modern stage of forming of culture of informative society of contradiction in a culture generated the system crisis of responsibility: ethic, political, economic, both on individual and collective levels.

Opening of Z. Bauman of system crisis of principle of responsibility is illuminated in modern society on individual and collective levels, in all spheres of human relations: economic, political, social and spiritual. Bauman shows that takes place not simply change of one stage of development of society on other, that logically swims out from previous, but departure originates from linear traditional development. From society of order, responsibility, stability and immortality we passed to society of chaos, irresponsibility, equivalent probabilities and short-term, as a result planning, prognostication and responsible «conclusions on the future» is practically done by impossible.

Key words: *responsibility, informative society, values, culture, mentality.*

С. І. Максимов, доктор юридичних наук, професор

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА: СВІТОГЛЯДНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

У статті верховенство права розглядається з позицій його світоглядно-методологічних, філософських засад. Воно тлумачиться як універсальний стандарт і ознака цивілізованості правової системи, комплексний феномен, у якому вирізняються ідеальний та реальний виміри, здійснюється подвійне розширення ідеї верховенства права: як суспільство верховенства права і як правовий світогляд. Філософським ядром такого світогляду виступає образ людини як індивіда, що має онтологічний і аксіологічний пріоритет. Доповнює цей образ настанова на скепсис по відношенню до чинної влади й віра в можливість нормативного стримування владного свавілля.

Ключові слова: *верховенство права, світоглядні засади, методологічні засади, правовий світогляд, правове суспільство, індивідуалізм, правова людина.*

Верховенство права є універсальним стандартом сучасного світу, ознакою цивілізованості правової системи¹. На його значенні неодноразово наголошувалося у документах міжнародних організацій: у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Верховенство права на національному та міжнародному рівнях» права людини, верховенство права та демократія визначені як «універсальні та неподільні основні принципи Організації Об'єднаних Націй» [2]; у відомій доповіді Європейської комісії за демократію через право (Венеціанська комісія) верховенство права поряд із демократією та правами людини визнається фундаментальною засадою європейських правопорядків [3]². Тому зрозумілим було включення на XXVI Всесвітньому конгресі з філософії права і соціальної філософії (2013 р., Белу-Оризонті, Бразилія) осмислення верховенства права у взаємодії з правами людини і демократією у контекст соціальних викликів сучасного світу в цілому [4].

Темі верховенства права в західній науковій літературі традиційно приділялася й продовжує приділятися велика увага. Серед літератури з історії та

¹ І навпаки, відштовхуючись від відомого вислову Арістотеля про те, що людина, позбавлена закону і справедливості, є найгіршою з тварин (за змістом відповідає гоббсівському «людина людині вовк»), можна зробити висновок, що за відсутності верховенства права немає і самого суспільства – принаймні по-справжньому цивілізованого суспільства [1].

² У цій доповіді було також звернуто увагу на такі необхідні складові верховенства права, як законність, правова визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя, дотримання прав людини, недискримінація та рівність перед законом [2, с. 11–16].

філософії верховенства права узагальнюючого характеру «класичними» визнаються книга Б. Таманагі «Верховенство права: історія, політика, теорія» (2004) [5] та колективна монографія за редакцією П. Кости і Д. Золо «Верховенство права: історія, теорія і критика» (2007) [6]. Верховенство права досліджується також у порівняльному [7] та соціологічному [8] аспектах.

Концепт «верховенство права» свого часу став своєрідним відкриттям на всьому пострадянському просторі. Його осмислення починалося з банальних, простих, заснованих на семантиці інтерпретацій: над чим має верховенство право – над законом, над державою? У подальшому, із поглибленням знань та досвіду в цій сфері, прийшло розуміння того, що верховенство права – це не якийсь конкретний принцип домінування чогось над чимось. Це ціла система принципів, положень, вимог, що відображають функціонування сучасної держави європейського зразка¹.

Таким чином, осмислення феномену верховенства права є однією з центральних тем у сучасній як зарубіжній, так і вітчизняній юриспруденції. Причому з кожним «витком» більш поглибленого дослідження виявляються нові аспекти цього феномену (такі, як раціональне та емоційне у змісті цього феномену, інші аспекти його розуміння) [12]. Багатогранність верховенства права обумовила необхідність дослідження глибинних, світоглядно-методологічних аспектів цього феномену, що й є метою цієї статті.

1. Реальний та ідеальний виміри верховенства права

Ідея верховенства права, насамперед, – це певний ідеал, регулятивна ідея, яка охоплює особливий тип взаємодії людини і влади й у цілому орієнтована на те, щоб влада була обмежена певними принципами, нормами, не виходила за визначені межі. Однак поряд із ідеальним виміром, у якому верховенство права виступає як ідеал соціального регулювання, що обґрунтовує систему принципів організації та функціонування сучасного цивілізованого суспільства, воно (як будь-який правовий феномен) існує і в реальному вимірі, тобто як більш-менш повне втілення цього ідеалу в реальних процесах життя соціуму, реальне верховенство права над державним свавіллям.

¹ Безумовно, тут слід зазначити праці С. Головатого [9], М. Козюбри [10], інших українських дослідників. Тема верховенства права була в центрі уваги у двох номерах журналу «Філософія права і загальна теорія права» за 2013 рік. Під цією рубрикою були опубліковані праці К. Горобця «Верховенство права як ціннісно-нормативний феномен», С. Погребняка «Верховенство права в Україні: передумови та перспективи», В. Смородинського «Держава у системі координат верховенства права», О. Уварової «Принцип верховенства права в судовій практиці України», а також переклади статей відомих зарубіжних філософів права: Ч. Варги «Верховенство права, або Дилема етосу: вирощування чи механічне нав'язування», Р. Дворкіна «Верховенство права», П. Вестерман «Верховенство права як юридичне обличчя держави», М. Крігера «Після короткого ХХ століття: глобальний поступ верховенства права», А. Полякова «Верховенство права, глобалізація та проблеми модернізації філософії і теорії права», К. Туорі «Спільне у сутності верховенства права і правової держави», А. Чарноти «Прояскравий випадок невизначеності, або Правосуддя перехідного періоду і верховенство права» [11].

У поділі на реальний та ідеальний виміри верховенства права можна також виокремити два аспекти: а) перший пов'язаний із природою самого права, що відповідає вирізненню Робертом Алексі таких двох його вимірів, як ідеально-критичний, або моральний, з одного боку, та реально-фактичний, або організаційний, – з другого [13, с. 19 і далі]; б) другий пов'язаний із природою соціальних (культурних) феноменів взагалі, що відповідає розрізненню Б. Кістяківським правової держави як певного «ідеального типу», з одного боку, і як його реального втілення в життя у певних історичних та культурних умовах, здійсненого в тих чи інших організаційних формах, – з другого [14, с. 559]. Перший аспект відображає полеміку позитивістської та неопозитивістської концепцій права і дає онтологічні й методологічні підстави для виникнення субстанційної та формальної концепцій верховенства права та їх подальшого втілення у соціальній практиці [15, с. 108].

Другий аспект дає підстави для пошуку міри у співвідношенні універсальних вимог верховенства права та його особливостей у певному цивілізаційно-культурному середовищі, а також виявлення готовності соціальних суб'єктів до реалізації вимог практичного розуму в життя (насамперед, наявності політичної волі у носіїв влади). Саме в межах цього аспекту виникають питання на кшталт: чи є Україна правовою державою? [16; 17].

2. Подвійне розширення: правове суспільство і правовий світогляд

Досвід успіхів і невдач в осмисленні та реалізації верховенства права приводить до висновку про можливість подвійного розширення цієї ідеї. По-перше, вона повинна поширюватися не тільки на державу як певний інститут, а й на суспільство в цілому (як суспільство верховенства права). По-друге, вона повинна бути розгорнута в систему поглядів на світ – як особливий світогляд, генетично пов'язаний з юридичним світоглядом епохи модерну (з його ідеями розумного законодавства і прав людини), однак долає його надмірну зацикленість на державі та позитивному праві.

Правове суспільство. Концепцію правового суспільства було запропоновано свого часу не як альтернативу концепції правової держави, як іноді це неправильно тлумачиться, а саме як розширення цієї концепції, а тому й концепції верховенства права [18]. Її суть полягає у перенесенні сфери дії верховенства права лише з інституційної складової (тобто власне держави) також на інші складові, такі, як суб'єктна, суб'єктивна та комунікативна, що мають назву неінституційних.

Концепт «правове суспільство» як співтовариство правових осіб має переваги перед концептом «правова держава» лише у тому сенсі, що він водночас існує і в політико-юридичному (інституційному), і в культурному (неінституційному) вимірах. Головними компонентами, або умовами існування право-

вого суспільства є, по-перше, неінституційні, засновані на принципі автономії розуму: а) правова людина (автономна особа) як суб'єкт права, «вitreбувач» прав (суб'єктна умова існування); б) правова свідомість як цільова ціннісна настанова на безумовне визнання прав людини (суб'єктивна умова існування); в) неупереджена думка (комунікативна умова існування); по-друге, інституційні умови існування, засновані на конструкції суспільного договору, – інститути громадянського суспільства і правової держави, які гарантують громадянські, судові (процесуальні) і політичні права. Це суспільство, в якому утверджено принцип верховенства права, або суспільство, в якому права людини є витребуваними, безумовними і гарантованими. Правове суспільство виступає таким гіпотетично ідеальним станом суспільства, який є альтернативним як деспотизму, так і анархії [18, с. 17–18]. Не деталізуючи тут концепцію правового суспільства, яку викладено нами в інших працях, лише звернемо увагу на те, що в сучасній американській філософії права у межах школи критичних правових досліджень також можна споглядати прагнення вийти за межі простого легалізму в інтерпретації верховенства права. Зокрема, Робін Вест на початку розділу, присвяченого переосмисленню верховенства права, окрім інших, ставить таке питання: «Що означає жити у суспільстві, в якому додержуються верховенства права?» [19, с. 13].

Таким чином, ідея правового суспільства полягає в тому, що здійснення верховенства права у тій чи іншій країні, включаючи й можливість створення ефективних інститутів правової держави (поділ влади, захист прав людини, правова рівність тощо), залежить, насамперед, від певного стану культури суспільства: якостей суб'єктів як автономних індивідів, спрямованості їх свідомості на здійснення правових смислів і наявності можливостей та здатностей до публічного дискурсу¹.

Правовий світогляд. Верховенство права – це ідея, що у своїй основі містить філософський характер, і вона становить підґрунтя певного світогляду. Йдеться про правовий світогляд. Обмеженість будь-якої дії правилами, принципами, законами дає впевненість у завтрашньому дні, гарантує передбачуваність наслідків своїх дій. Особа, зокрема, знає, що буде відповідати перед державою. Уже цей момент значною мірою є більш привабливим, ніж ситуація, коли людина є повністю залежною від розсуду владного суб'єкта. Проте в такій установці нема нічого особливого, вона притаманна людині протягом усіх епох і містить лише елементарну правову установку, або мінімальну підставу правового світогляду.

¹ Саме здатність до дискурсу є найважливішою складовою так званої «демократичної правосвідомості», яка включає такі компоненти, як: відкритість та готовність сприймати раціональні доводи; здатність висувати раціональні аргументи для вирішення конфліктів; зацікавленість у вирішенні конфліктів дискурсивним шляхом та ін. [20, с. 77].

Характеру правового світогляду, або світогляду, що орієнтується на верховенство права, індивідуальна або колективна правосвідомість набуває тоді, коли починає містити сталу систему вимог до владного суб'єкта, які підкріплюються емоційним ставленням до них. Генетично цей світогляд пов'язаний із феноменом «юридичного світогляду» епохи модерну, притаманним буржуазії, що народжувалася, і був результатом секуляризації теологічного світогляду.

Дослідник історії ідей Анджей Валіцький так характеризував цей феномен: «В Європі, як відомо, епоха Просвітництва була епохою віри у правову державу, розумне законодавство і природні права людини» [21, с. 27]. Цей світогляд вважався втіленням «царства розуму», він поєднував ідею розумного законодавства та ідею невід'ємних прав особистості й був зосереджений на проблемі привнесення у суспільство права. Саме внутрішня суперечність цього ідеалу та акцентування різних ідеологічних платформ на його різних сторонах (просвічений абсолютизм прагнув повної раціоналізації суспільного життя, а лібералізм завдяки ідеї невід'ємних прав особистості істотно обмежував сферу державного втручання) створили, теоретично обґрунтували та практично застосували дві різні моделі верховенства права: так звану гоббсівську модель, або формальну концепцію верховенства права, та локківську модель, або субстанційну модель верховенства права. Якщо перша модель обмежувала свавілля влади наявністю обов'язкових для всіх осіб законів та однаковим для всіх їх застосуванням, то друга вже вимагає певної якості цих законів – вони мають захищати права людини. Тобто обмеження накладаються не тільки на виконавчу та судову гілки влади, а й на законодавчу владу. Певним поєднанням або продовженням цих моделей може служити саме деліберативна модель верховенства права, заснована на ідеї дискурсу. Тому реалізація в суспільстві верховенства права можлива лише завдяки наявності у людей певного світогляду, а саме – правового світогляду. Такий світогляд може існувати як на рівні суспільства в цілому, тобто охоплювати суспільну свідомість, так і на рівні окремих груп та індивідів¹, являючи собою певну міру втілення ідеалу верховенства права.

Таким чином, правовий світогляд є світоглядом правового суспільства, центральною в якому є ідея верховенства права. Вона поєднує ідею прав людини і демократії та виступає необхідною умовою громадянськості як риси суб'єкта правового суспільства, тобто правової особистості.

3. Філософське ядро верховенства права

Для виявлення філософських передумов верховенства права звернемося до концепції італійського філософа права Даніло Золо, який визначив його як «нормативну й інституціональну структуру сучасної європейської держави, що на основі індивідуалістичної філософії (з подвійним вмістом політичного пе-

¹ В українській філософсько-правовій літературі близькі, хоча й дещо відмінні аспекти поняття «правовий світогляд» розробляються В. Коробкою [22] та П. Рабіновичем і Т. Бачинським [23].

симізму й нормативного оптимізму) і через процеси дистрибуції влади й диференціації влади наділяє правову систему першочерговим завданням захисту громадянських і політичних прав, таким чином протидіючи для досягнення цієї мети схильності суб'єктів влади до сваволі й зловживання владою» [6, с. 29–30].

У цьому визначенні чітко розмежовуються: 1) філософська основа верховенства права – індивідуалістична політична філософія; 2) першочергове завдання – захист індивідуальних прав (громадянських і політичних), кінцева мета – обмеження свавілля державної влади; 3) інституціонально-нормативні засоби досягнення цієї мети.

Індивідуалізм як єдина філософська основа присутній у різних європейських досвідах верховенства права і є важливою політико-філософською передумовою доктрини фундаментальних прав. Він затверджує онтологічну первинність індивідуального суб'єкта й аксіологічну цінність його свободи й автономії. Внаслідок цього в політичній філософії були утверджені два принципи: 1) політичний песимізм, тобто ідея внутрішньої властивої небезпеки політичної влади¹ і 2) нормативний оптимізм, тобто віра в те, що небезпека політичної влади може бути стримана правом завдяки сукупності конституційно гарантованих індивідуальних прав та «юридизації» усього устрою держави [6, р. 21].

Обмеження свавілля державної влади і захист прав людини на сучасному етапі розвитку цивілізації є взаємопов'язаними цілями верховенства права: ефективне досягнення одного без іншого неможливе, водночас слід погодитись із Д. Вовком, що права людини є, як мінімум, єдиним зрозумілим критерієм системного обмеження носіїв владних повноважень [24, с. 72].

Інституціонально-нормативні засоби верховенства права включають принцип «дистрибуції влади» (*distribution of power*) і принцип «диференціації влади» (*differentiation of power*). Принцип «дистрибуції влади» веде до обмеження державної влади з метою розширення індивідуальної свободи, і включає такі вимоги: індивідуальність суб'єкта права (виключення дискримінації та привілеїв); юридична рівність індивідуальних суб'єктів (перед законом та у використанні прав); визначеність права (передбачуваність юридичних наслідків поведінки, або фуллерівські принципи моральності права); конституційне визнання індивідуальних прав. Принцип «диференціації влади» підтримує функціональне розмежування між політико-правовою системою й іншими соціальними підсистемами (наприклад, політикою і громадянським суспільством), а також розмежування, координацію й правове регулювання різних функцій держави (що, власне, й відповідає класичній стратегії «поділу влади» (*separation of powers*) [6, р. 19–29].

¹ Політичному песимізму, або скепсису стосовно політичної влади як ліберальної настанови, протистоїть політичний оптимізм, тобто безумовна підтримка державної влади.

Таким чином, філософським ядром світогляду, зорієнтованого на верховенство права, є образ людини як самодостатнього індивіда, цінність свободи та автономії якого є пріоритетною, а тому для нього характерне прагнення до балансу між скептицизмом стосовно влади (її «десакралізація») і вірою в можливість нормативного регулювання розв'язання суспільних проблем. Тобто таким ядром є індивідуалістична, раціоналістична і секуляризована антропологія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Теффт Дж. Встановлення верховенства права в Україні: розбудова модерного суспільства [Електронний ресурс] / Дж. Теффт. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2012/04/19/6963027/>.
2. Верховенство права на національному и международном уровнях [Електронний ресурс] : Резолюция, принятая Ген. Ассамблеей 4 дек. 2006 г. 69/31. – Режим доступу: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/61/39.
3. Доклад о верховенстве права [Електронний ресурс] : утв. Венец. комиссией на 86-й пленарной сессии (Венеция, 25–26 марта 2011 г.). – Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-rus](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-rus).
4. Максимов С. Права людини, демократія, верховенство права та сучасні соціальні виклики у складних суспільствах: XXVI Всесвітній конгрес з філософії права і соціальної філософії (21–26 липня 2013 р., Белу-Орізонті, Бразилія) / С. Максимов // Філософія права і заг. теорія права. – 2013. – №2. – С. 358–366.
5. Tamanaha Brian Z. On the Rule of Law: History, Politics, Theory. – Cambridge, 2004. Укр. пер.: Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / Браян Таманага ; пер. з англ. А. Іщенко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2007. – 208 с.
6. The Rule of Law: History, Theory and Criticism / ed. by Costa, Pietro and Zolo, Danilo. – Springer : Dordrecht, 2007. – 695 p.
7. The Rule of Law in Comparative Perspective / ed. by M. Sellers and T. Tomaszewski. – Springer : Dordrecht Heidelberg London New York, 2010. – 253 p.
8. Крігер М. Чому верховенство права є надто важливим, щоб лишати його юристам / М. Крігер // Філософія права і заг. теорія права. – 2014. – №1–2 – С. 323–349.
9. Головатий С. Верховенство права : у 3 кн. / С. Головатий. – К., 2006.
10. Козюбра М. Верховенство права і Україна / М. Козюбра // Право України. – 2012. – №1–2. – С. 30–63.
11. Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – №1 – С. 15–72; №2 – С. 155–214.
12. Селлерз М. Право, розум та емоції / М. Селлерз // Філософія права і заг. теорія права. – 2014 – №1–2. – С. 209–228.
13. Алекси Р. Дуальна природа права / Р. Алекси ; пер. с англ. С. Максимова // Право України. – 2011. – №1. – С. 45–58.

14. Кистяковский Б. А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права / Б. А. Кистяковский. – М. : Изд. М. и С. Сабашниковых, 1916. – IV, 704 с.
15. Максимов С. І. Ідея правової держави в контексті становлення та розвитку європейської правової культури / С. І. Максимов // Проблеми філософії права. – Т. VI–VII. – К. ; Чернівці : Рута, 2009. – С. 102–111.
16. Максимов С. Конституційний принцип верховенства права: загальне та особливе / С. Максимов // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2009. – № 3 (58). – С. 127–134.
17. Погребняк С. Верховенство права в Україні: передумови та перспективи / С. Погребняк // Філософія права і заг. теорія права. – 2013. – № 1. – С. 29–36.
18. Максимов С. І. Кантівський проект правового суспільства і нові демократії / С. І. Максимов // Проблеми філософії права. – Т. IV–V. – К. ; Чернівці : Рута, 2008. – С. 17–23.
19. West Robin L. Re-Imagining Justice. Progressive Interpretation of Formal Equality, Rights, and the Rule of Law / Robin L. West. – Ashgate : Cornwall, 2003. – 192 p.
20. Філософія правового виховання : навч. посіб. / за ред. А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2012. – 248 с.
21. Валицкий А. Нравственность и право в теориях русских либералов конца XIX – начала XX веков / А. Валицкий // Вопр. философии. – 1991. – № 8. – С. 25–40.
22. Коробка В. Н. Правовое мировоззрение : [в 2 ч.]. Ч. 1 : Становление и развитие / В. Н. Коробка. – Донецк : Дон. юрид. ин-т Луган. гос. ун-та им. Э. А. Дидоренко, 2008. – 152 с. ; Ч. 2 : Природа, место и роль в механизме правового регулирования, значение для правовой политики современного социально-демократического государства / В. Н. Коробка. – Донецк : Дон. юрид. ин-т Луган. гос. ун-та им. Э. А. Дидоренко, 2010. – 244 с.
23. Рабінович П. М. Формування основ правового світогляду, правової свідомості та правової культури шкільної молоді (теоретико- й соціолого-правове дослідження) / П. М. Рабінович, Т. В. Бачинський. – Львів : Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2015. – 224 с.
24. Вовк Д. Верховенство права и религиозная свобода: проблемы равенства / Д. Вовк // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : ст. учасн. ювіл. X Міжнар. кругл. столу (м. Львів, 12–13 груд. 2014 р.) : у 2 ч. – Вид. 2-ге, допов. – Львів : Галицька Вид. Спілка, 2015. – Ч. I. – С. 72–96.

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА: МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ

Максимов С. И.

В статье верховенство права рассматривается с позиций его мировоззренческо-методологических основ. Оно истолковывается как универсальный стандарт и признак цивилизованности правовой системы, комплексный феномен, в котором разли-

чаются идеальное и реальное измерения, осуществляется двойное расширение идеи верховенства права: как общество верховенства права и как правовое мировоззрение. Философским ядром такого мировоззрения выступает образ человека как индивида, обладающего онтологическим и аксиологическим приоритетом, а также дополняющие этот образ установка на скепсис по отношению к действующей власти и вера в возможности нормативного сдерживания властного произвола.

Ключевые слова: верховенство права, мировоззренческие основания, методологические основания, правовое мировоззрение, правовое общество, индивидуализм, правовой человек.

RULE OF LAW: WORLD OUTLOOK AND METHODOLOGICAL REASONS

S. I. Maksymov

The rule of law as a universal standard and sign of civilized legal system, a complex phenomenon which contains ideal and the real measurements is regarded in the article. A double extension of the rule of law idea is carried out: as a rule of law society and as a legal world outlook. The article is to study the deep world outlook and methodological reasons of the rule of law.

The minimum foundation of legal outlook is elementary legal setting, characteristic for a person at all times: the limitations of any action by rules, principles, laws gives confidence in the future, guarantees predictable cons of their actions. Individual or collective consciousness becomes legal outlook, focusing on the rule of law, when begins to include sustainable system requirements for subject of power that supported the emotional attitude towards them. Thus, the legal world outlook is the outlook of law ruled society, the central idea of which is the rule of law. It combines the idea of human rights and democracy and is a necessary condition of citizenship as a feature of entity of legal society, which is legal personality.

Philosophical core of this outlook is individualistic, rationalistic and secularized anthropology. Individualism asserts ontological primacy of the individual subject and axiological value of his freedom and autonomy. Consequently, the political philosophy established two principles: 1) political pessimism, that is the idea of inherent dangers of political power and 2) normative optimism is the belief that the risk of political power can be prevented by means of law through the totality of constitutionally guaranteed individual rights. That is such a core is the image of man as an individual possessing an ontological and axiological priority, as well as orientation on the skepticism with respect to the current government and belief in the possibility of regulatory deter of arbitrary power.

Key words: *the rule of law, world outlook reasons, methodological reasons, legal outlook, law ruled society, individualism, legal person.*

О. Ю. Панфілов, доктор філософських наук, професор

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ОСНОВНОГО ЗАКОНУ ВІЙНИ У СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ ВІЙНИ

У статті розкривається сутність основного закону війни. Показано, що основний закон війни визначає залежність ходу і результату війни від політичних цілей і від співвідношення сил воюючих сторін. Використовуючи сучасні підходи у військовій методології основний закон війни розглянуто як модель, адекватну реальному ходу війни, що охоплює широкий спектр чинників обстановки і не втрачає при цьому своєї конструктивності. Такий підхід дозволяє осмислити основний закон війни у контексті нових форм ведення війни у сучасних умовах.

Ключові слова: війна, закони війни, основний закон війни, збройне насильство, методологія.

Актуальність проблеми. Останнім часом увага фахівців усе більше приділяється аналізу причин, спрямованості сучасних воєн (воєнних конфліктів), способам ведення боротьби. Це пов'язано з рядом обставин, серед яких важливе місце посідають зміни структури міжнародних відносин, що ґрунтується на планетарному домінуванні розвинутих країн світу та безперервна революція у військовій справі, що триває. В наявності очевидні ознаки того, що створюються найсучасніші способи та засоби воєнної боротьби на основі новітніх технологій, що неминуче впливає на характер збройного протистояння, форми і способи його ведення. Зміни у динаміці, змісті підготовки та веденні воєн (збройних конфліктів) настільки великі, що почався пошук уточнення їх сутнісного визначення в контексті появи нових категорій: війни національно-визвольні, війни шостого покоління, війни XXI століття, нетрадиційні війни тощо. Якщо до цього додати вживання термінів, прийнятих на заході (війни четвертої ери, четвертого покоління, третьої хвилі, третього роду, боротьби цивілізацій, війни у натовпі, неконтактні війни тощо), то номенклатура термінів, що використовується, ще більш зростає.

Війну треба вивчати як процес, що розвивається, змінюється не тільки за своїм змістом, формами вияву, а й за сутністю. За часів К. Клаузевиця держава або інша політична сила могли досягти рішучих цілей майже виключно в результаті збройної боротьби, останнім же часом серед воєнних знарядь досягнення цілей спостерігається посилення ролі «не бойових» форм протистояння [1]. Ще у 1999 р. військовий дослідник М. Гарєєв наголосив на тому,

що за останні десятиліття суттєво змінилося співвідношення політико-дипломатичних, економічних, інформаційних і воєнних засобів здійснення політичних цілей. Політико-дипломатичні, економічні, інформаційні форми боротьби набули більш цілеспрямованого і скоординованого характеру, збільшилися їх масштаби. Головною їх метою є дестабілізація обстановки в інших країнах, аж до інспірування внутрішніх заворушень, масових виступів і повстань, терористичних актів [2, с. 1].

Кількість публікацій, присвячених політико-дипломатичним, економічним, інформаційним, асиметричним, гібридним засобам ведення війни, аналіз практики боротьби між країнами та всередині них за останні часи дозволяють зробити висновок про помітну тенденцію серед військових теоретиків вважати «непрямі дії» однією з вагомих складових характеристики війни поряд із соціально-політичною та воєнно-технічною сторонами. Проте в дискусії відносно співвідношення традиційних та «не бойових засобів» ведення війни (воєнного конфлікту) значення та роль останніх, на думку значної частини вчених, нерідко перебільшується до крайньої абсолютизації, забуваючи, що із початком війни найважливішою формою боротьби стає лише збройна боротьба, що ведеться збройними силами.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Розробці проблематики війни, її сутності та змісту, законам збройної боротьби присвячено чимало наукових праць вітчизняних та зарубіжних філософів, політологів, соціологів, військових діячів. Зокрема, розгляд тих чи інших аспектів знайшов відображення у працях Р. Арона, О. С. Бодрука, Д. А. Волкогонова, К. О. Воробйова, В. І. Гідірінського, О. І. Диріна, В. А. Зубарева, Б. М. Канєвського, І. А. Клімова, Ю. Кнорра, Б. І. Краснова, Ю. В. Мамонтова, О. О. Першина, С. А. Проскуріна, В. Ф. Смолянюка, М. П. Требіна, С. О. Тюшкевича, С. Хантінгтона, О. М. Шахова та ін.

Однак закони війни та збройної боротьби, сформульовані в тому вигляді, як вони викладені в більшості публікацій, мають, на наш погляд, досить значну узагальненість (широту), що звужує їхню конструктивність (глибинність). **Дана стаття** покликана певною мірою заповнити таку прогалину і має на меті осмислити основний закон війни у контексті переосмислення сутності війни у сучасних умовах.

Вклад основного матеріалу. Принципи формування (обґрунтування) законів війни та збройної боротьби посідають провідне місце в методології філософії війни. Більшість авторів єдині в думці, що всі закони, що мають відношення до ведення збройної боротьби, поділяються на дві групи – системи законів війни і збройної боротьби [3; 4].

Ретроспективний погляд доводить, що перша група законів в історії воєнного мистецтва у цілому не викликала розбіжностей. При цьому підкреслю-

валося, що основний закон війни визначає залежність ходу і результату війни від політичних цілей і від співвідношення сил воюючих сторін. Оскільки результат деяких воєн, наприклад російсько-японської 1904–1905 років, не цілком відповідав такому формулюванню, було зроблене застереження про дію закону в «конкретних історичних умовах», а потім виведений закон перемоги, що включив на додаток до основного уміння використовувати дію законів війни і збройної боротьби. Спроби ж дати визначення законам збройної боротьби, як свідчить аналіз, були менш вдалимими з точки зору вироблення єдиної системи [5].

Закони – це об'єктивно існуючі стійкі зв'язки і відносини в явищах і між ними, які призводять у певних умовах до того чи іншого результату. Сукупність пізнаних і сформульованих законів, що описують генезис того чи іншого явища, складає систему законів, що має багаторівневу структуру. Чим вище рівень, тим більшу кількість початкових умов необхідно враховувати при пошуку стійких зв'язків і відносин. На відміну від інших, що виявляють істотні зв'язки і відносини, основний закон відбиває зв'язки і відносини між сутностями або усередині них. Саме цим пояснюється його провідна роль у системі стосовно інших, часткових законів, вияв яких відбувається на базі визначальної дії основного закону.

Зазвичай закон виводиться шляхом багаторазової перевірки гіпотези. Остання відкидається, якщо хоча б в одному експерименті її істинність не підтвердили. Така асиметрія при верифікації гіпотези необхідна для встановлення детермінованого причинно-наслідкового зв'язку між явищами. Однак для складних систем принцип формування законів має бути істотно змінений.

У більшості випадків закони війни і збройної боротьби формуються як логічні узагальнення значного досвіду ведення війн, накопиченого людством. Однак характер війн, форми і способи збройної боротьби сьогодні настільки швидко змінюються в якісному відношенні, що досвіду недавніх війн бракує для прогнозування закономірностей війн майбутніх. А щодо повномасштабної гібридної війни, то він відсутній взагалі. Таким чином, щоб сформулювати закони війни і збройної боротьби майбутнього, необхідно мати досить надійну теоретичну базу.

На думку Т. Охотнікова, основою для висунення і перевірки різного роду гіпотез може бути використана сукупність імітаційних моделей військових (бойових) дій. Завдяки ним формується основна гіпотеза (концептуальна узагальнена модель), яка після всебічної перевірки за широким спектром умов набуває статусу закону війни (збройної боротьби). Спираючись на неї, можна вивести часткові закономірності, що зв'язують хід і результат досліджуваного процесу з основними факторами. Разом з тим, аналізуючи моделі різних

війн у різних умовах, можна виділити закономірності, притаманні різним видам і формам збройної боротьби. У сукупності ці закономірні зв'язки утворюють концептуальну модель війни (збройної боротьби), яка охоплює загальні співвідношення, властиві імітаційним моделям воєн і не мінливі в широкому діапазоні умов [6].

Таким чином, закон є модель, адекватна реальному ходу війни, що охоплює широкий спектр чинників обстановки і не втрачає при цьому своєї конструктивності.

Розглянемо категорію «війна» як об'єкт пізнання військової науки. Війна – це один зі станів політики [7, с. 45–46]. Політика як система взаємовідносин суб'єктів може знаходитися в декількох станах – миру, війни або перехідних, однак при цьому вона не перестає бути політикою.

Система взаємовідносин суб'єктів політики містить і сукупність різних форм їх взаємодії у всіх сферах життєдіяльності, а також цілі, які ці суб'єкти переслідують у цьому процесі. Розмаїття форм взаємодії в кожному зі станів політики визначається специфікою засобів, що використовуються для досягнення мети, методів і способів їх застосування. У ході взаємодії кожний суб'єкт прагне до досягнення поставленої мети, намагаючись при цьому перешкодити супротивнику домогтися аналогічного результату. Суб'єктами політики можуть виступати окремі держави, соціальні групи суспільства, виокремлені за будь-якою ознакою, чи їхні коаліції. Якщо говорити про міжнародні відносини, то суб'єкти з високим ступенем організації мають структурні підрозділи, які здійснюють зовнішню політику від імені всього суб'єкта.

Держава для ведення зовнішньої політики в мирному стані використовує дипломатичний корпус, у воєнному – воєнну силу. Делегування своїх повноважень кожному з цих відомств, як правило, обмежується волею у виборі різних способів застосування наявних у їхньому арсеналі засобів для досягнення цілей, визначених державою [8].

Кожне відомство в рамках наданої йому свободи формулює свою мету. Збройні сили держав, що протистоять один одному, взаємодіють один з одним у межах однієї системи й утворюють свою підсистему, що складається з підсистем більш низького рівня. Термін «взаємодія» тут несе певне смислове навантаження. Мова йде про встановлення зв'язку між елементами системи, у даному випадку збройними силами супротивників, без якої не можна говорити про існування самої системи. Якщо міркувати таким чином, можна дійти до рівня безпосереднього учасника бойової взаємодії – солдата, що веде боротьбу на полі бою. Його взаємодія із супротивником, ціль якого нав'язати останньому свою волю, – також частина політичних взаємин.

Отже, незалежно від структури суб'єкта політичних відносин і рівня економічного розвитку, а також застосовуваних ним засобів збройної боротьби як загальне в системі політичних взаємовідносин у тому числі і при переході системи в стан війни, можна визначити: по-перше – наявність мети перед кожним суб'єктом політичних взаємовідносин і перед його структурними елементами; по-друге – мета більш низького рангу впливає з мети більш високого. Так, політична мета, не досягнута мирними способами, визначає постановку завдання перед збройними силами. Вибір мети війни (військової мети) впливає на характер завдань, що розв'язуються структурними елементами збройних сил у ході військових операцій тощо; по-третє – досягнення мети нижчого рівня визначає досягнення мети більш високого рангу. Неможливо виграти бій, якщо кожен солдат на полі бою не виграє свою «маленьку війну», не можна виграти війну, якщо не досягнута перемога в основних операціях і боях; по-четверте – ціль вищого рівня визначає в остаточному підсумку вибір засобів, необхідних для досягнення мети найнижчого рангу. До чого може призвести неврахування політичної мети при виборі засобів збройної боротьби, свідчить досвід бойових дій в Афганістані, Чечні, Сирії [9].

Слід зазначити, що зовнішньополітична мета, яка присутня у всіх визначеннях основного закону війни, разом з тим не є пріоритетною. Отже, не тільки мета впливає на характер і результат війни. Метою вищого пріоритету виступає забезпечення стійкого функціонування суб'єкта політичних взаємовідносин як системи. Тому політична мета об'єктивно повинна сприяти стійкості стану і функціонування суб'єкта політичних взаємовідносин. Отже, з урахуванням вищевикладеного основний закон війни може мати такий вигляд: хід і результат війни залежать від об'єктивного характеру політичних цілей, від відповідності цим політичним цілям, а також від відповідності умовам реальної обстановки військових цілей, форм, методів і способів ведення збройної боротьби.

Успіх воєнної кампанії (операції) визначається не тільки і не стільки співвідношенням сил, скільки відповідністю обраного способу дій умовам реальної обстановки, де співвідношення сил розглядається лише як один з елементів. Правильний вибір форм, методів і способів ведення збройної боротьби забезпечує досягнення військової мети, що є необхідною умовою досягнення цілей політичних. Відзначимо, що цей закон справедливий і як основний закон збройної боротьби.

Деякі дослідники заперечують можливість включення у зміст основного закону поняття «способи бойових дій військ», відзначаючи, що це не об'єктивний закон війни, а прийом діяльності особового складу військ, що спирається на стихійне чи усвідомлене визнання певних її законів, прийом, свідомо вироблений відповідними командирами і воєначальниками [10]. Однак тут слід послатися на визначення сутності війни: і війна, і політика, станом

якої є війна, суть процесу цілеспрямованої людської діяльності. Врахування впливу суб'єктивного фактора у вигляді «усвідомлено вироблених» і обраних форм, методів і способів збройної боротьби – об'єктивна, більш того, необхідна умова. Отже, є справедливим включення у визначення основного закону «політичних цілей», постановка і формування яких є результатом «усвідомленої» діяльності керівництва будь-якої країни.

Крім того, з погляду загальнонаукових вимог, війна – це стан системи політичних взаємин суб'єктів, за яких для досягнення поставлених цілей використовуються насильницькі засоби [11; 12]. Вона є частиною політики. Збройна боротьба, як засіб, – частина боротьби політичної, причому підпорядкована. Вибір військових цілей, форм, методів і способів ведення збройної боротьби здійснюється, виходячи з цієї підпорядкованості, однак і постановка політичної мети війни залежить від наявних засобів збройної боротьби. Отже, таке розуміння закону виражає сутнісний зв'язок політичної і збройної боротьби, політики і війни, їх взаємозв'язок і взаємозалежність. Поява інших законів відбувається на тлі визначальної, первинної дії основного закону.

Висновки. Таким чином, пізнання основного закону війни впливає на спрямованість розвитку військової науки, формування мети і характеру військових досліджень, дає можливість з наукових позицій підходити до з'ясування єдності, розходження і взаємодії всього арсеналу політичних засобів, у тому числі і засобів застосування збройного насильства та воєнної сили при вирішенні політичних цілей. З метою усвідомлення сутності «не бойових» форм протиборотства основний закон війни може бути застосований у вигляді: хід і результат війни залежать від об'єктивного характеру політичних цілей, від відповідності цим політичним цілям, а також від відповідності умовам реальної обстановки військових цілей, форм, методів і способів ведення сучасної збройної боротьби. Наведене формулювання свідчить, що методологія формування законів війни та збройної боротьби вимагає свого подальшого вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Требін М. П. Соціологія війни: український контекст [Електронний ресурс] / М. П. Требін. – Режим доступу: <http://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/4462/4034>.
2. Алексин В. Войны третьего тысячелетия / В. Алексин // Независимое военное обозрение. – 1999. – № 27. – С. 1–3.
3. Серебрянников В. В. Социология войны / В. В. Серебрянников. – М. : Ось-89, 1998. – 320 с.
4. Куликов В. А. Логика и теория военного дела / В. А. Куликов // Военная мысль. – 2002. – № 3. – С. 44–54.

5. Панфілов О. Ю. Війна та суспільство / О. Ю. Панфілов // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки : зб. наук. пр. / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2012. – Вип. 2. – С. 87–100.
6. Охотников Т. Н. О системном обосновании законов войны и вооруженной борьбы [Електронний ресурс] / Т. Н. Охотников // Военная мысль. – 2000. – № 5. – Режим доступу: <http://militaryarticle.ru/voennaya-mysl/2000-vm/9793-o-sistemnom-obosnovanii-zakonov-vojni-i>.
7. Клаузевиц К. О войне : в 2 т. / К. Клаузевиц. – М. : Госвоениздат, 1936. – Т. 1. – 442 с.
8. Мануйлов Є. М. Феномен військової сили у сучасному світі / Є. М. Мануйлов, О. Ю. Панфілов // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2015. – № 3 (26). – С. 112–121.
9. Кудрявцев А. Военные конфликты третьего тысячелетия [Електронний ресурс] / А. Кудрявцев // НВО. – Режим доступу: http://nvo.ng.ru/realty/2016-04-01/6_conflicts.html.
10. Подсобляев Е. Ф. О содержании военной науки / Е. Ф. Подсобляев // Военная мысль. – 1997. – № 3. – С. 36–41.
11. Кротюк В. А. Сучасна війна: проблема осмислення характеру та змісту / В. А. Кротюк, О. Ю. Панфілов // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України : наук.-техн. журн. (Тематичний випуск, присвячений 65 річниці перемоги у Великій Вітчизняній війні). – 2010. – № 1(3). – С. 47–52.
12. Требін М. П. «Гібридна війна» як нова українська реальність [Електронний ресурс] / М. П. Требін. – Режим доступу: http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/US-3_2014/113-127.pdf.

К ПРОБЛЕМЕ ПОНИМАНИЯ ОСНОВНОГО ЗАКОНА ВОЙНЫ В СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФИИ ВОЙНЫ

Панфилов А. Ю.

В статье раскрывается содержание основного закона войны. Показано, что основной закон войны определяет зависимость хода и исхода войны от политических целей и соотношения сил воюющих сторон. Используя современные подходы в военной методологии, основной закон войны рассматривается как модель, адекватная реальному ходу войны, охватывающая широкий спектр факторов обстановки и не теряющая при этом своей конструктивности. Такой подход позволяет осмыслить основной закон войны в контексте новых форм ведения войны в современных условиях.

Ключевые слова: война, законы войны, основной закон войны, вооруженное насилие, методология.

THE PROBLEM OF UNDERSTANDING THE BASIC LAW OF WAR IN MODERN PHILOSOPHY OF WAR

Panfilov O. Yu.

The article reveals the essence of the basic law of war. It is shown that in today's changed ratio of political-diplomatic, economic, information and military means political purposes. Political-diplomatic, economic, informational forms of struggle have become more targeted and coordinated nature of increased scale. Under these conditions the question is updated to reflect the fundamental law of war in the context of rethinking the nature of war in the modern world.

It is noted that all laws relating to the conduct of warfare, are divided into two groups – a system of laws of war and armed struggle. The Basic Law defines addition war course and outcome of the war by political objectives and by the balance of forces warring parties.

It is emphasized that most of the laws of war and armed struggle are formed as logical generalization considerable experience of war, accumulated by mankind. However, the nature of war, forms and methods of warfare today as rapidly changing qualitatively that the experience of recent wars lacking for predicting future patterns of war. Thus, to form the laws of war and armed struggle of the future must be sufficiently reliable theoretical basis.

A basic law considered war as a model adequate to the real course of the war, covers a wide range of factors and conditions while not losing its constructiveness.

Regardless of the structure of the subject of political relations and economic development, and used them as means of armed struggle in the overall system of political relations including (in the transition system in a state of war, can be defined: first – the presence of purpose to each sub 'object of political relations and to its structural elements, and secondly – the goal of lower rank follows from goal higher. Thus, the political goal was not achieved through peaceful means, determines the setting of causing to the armed forces. The choice of objectives War (military objectives) affects nature of tasks solved the structural elements of the armed forces during military operations, etc., in the third – the goal of lower level sets the goal of a higher grade.

The findings indicate that knowledge of basic law of war affect the direction of development of military science, the formation of the purpose and nature of military research makes it possible to scientifically approach the elucidation of unity, differences and interactions whole range of policy tools, including the use of armed vehicles violence and military force in resolving political goals. With a view to understanding the essence of «not fighting» confrontation forms the basic law of war can be applied as: the progress and outcome of the war depends on the objective nature of the policy objectives of compliance with these policy objectives, and to match the real situation military purposes, forms, techniques and methods of modern warfare. The above wording suggests that the methodology of forming the laws of war and armed struggle requires a further improvement.

Key words: *war, the laws of war, the basic law of war, armed violence, methodology.*

О. В. Прудникова, доктор філософських наук, доцент

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР

Показано, що в інформаційному суспільстві особливого значення набуває підвищення значущості інформаційної культури, яка розглядається як новий тип спілкування, що дає можливість вільного вибору особистості в інформаційному просторі. Крім того, інформаційна культура в нових інформаційних умовах розглядається як інформаційна діяльність у царині отримання, передачі, зберігання й використання інформації.

Ключові слова: *інформація, інформаційне суспільство, інформаційна культура, інформаційні технології, інформаційна діяльність.*

Постановка проблеми. Сучасне інформаційне суспільство характеризується соціальними та культурними процесами, прискорення й ускладнення яких, призводить до ціннісно-сислової трансформації основ культури й вимагає переосмислення на рівні філософського узагальнення проблем інформатизації й комп'ютеризації суспільства.

Сучасна соціокультурна ситуація характеризується насиченістю й різноманітністю динамічних процесів. Сучасні суспільні тенденції зумовлюють розширення актуального комунікативного простору, зміну існуючих культурних конфігурацій. Основні тенденції глобалізації найбільш чітко виявляються в інформаційно-культурних процесах, які сьогодні відзначаються неоднозначністю й складністю. Разом з тим, якщо розглядати сучасне суспільство у широкому розумінні, як складну багаторівневу систему, то й культуру інформаційного суспільства доцільно розуміти як інформаційно-комунікаційну систему.

Особливого значення в інформаційному суспільстві набуває підвищення інформаційної культури особистості, яка в умовах технологій інформаційної взаємодії, що постійно удосконалюються, зазнає суттєвих трансформацій.

Істотний вплив на суспільну поведінку людини, на розвиток економічної і політичної системи, на функціонування практично всіх соціальних інститутів здійснюють нова система цінностей і новітні пізнавальні й практичні пріоритети, зумовлені трансформацією культури, виникненням нових культурних практик, зміною інформаційного простору сучасного соціуму. Дослідження нових ціннісних пріоритетів, актуалізованих культурними новаціями, також є одним із пріоритетних завдань сучасної соціальної філософії.

Результати аналізу наукових джерел і публікацій свідчать про те, що філософський дискурс про місце та роль інформаційної культури в умовах становлення та розвитку інформаційного суспільства не є однорідним, в його рамках виникли різні тлумачення даної проблеми. Незважаючи на очевидність необхідності опрацювання проблеми інформаційної культури на рівні філософського узагальнення, вказана проблема ще не отримала належного висвітлення у сучасній літературі. Тому *метою* даної статті є спроба ліквідувати деякі окремі прогалини у розумінні досліджуваної проблеми.

Виклад основних положень. Якщо розглядати культуру з точки зору системного підходу, а саме як підсистему суспільства разом з економікою, політикою тощо, то можна констатувати, що системотворчим началом нової інформаційної культури стає її тісніший взаємозв'язок із зовнішнім середовищем, з яким вона сполучена багатьма мережевими зв'язками. Уміння маніпулювати цими зв'язками, не втрачаючи зв'язки з внутрішньою культурою людини, уміння добудувати необхідні для цього компоненти без забуття головних ціннісних установок особистості характеризує ступінь розвиненості сучасної інформаційної культури.

Як справедливо зазначає О. Дзьобань, інформаційну культуру доцільно розглядати не в психологічному і не в педагогічному контексті, а як визначення об'єктивних і суб'єктивних умов ефективного оволодіння інформаційною технікою, а також умінням користуватися персональними комп'ютерами й інформаційними мережами зі здатністю адаптуватися до механізмів їх дії, а в соціокультурному аспекті. На його думку, інформаційна культура – це соціокультурна реальність, створена людиною і яка, разом з тим, впливає на форми масової поведінки, усе більше визначає їх. Саме як така соціокультурна реальність інформаційна культура і стає предметом філософії [1, с. 227].

Становлення нового рівня інформаційної культури відбувається залежно від зміни відносин між соціальними суб'єктами і соціальних змін, що відбуваються, і які пов'язані з переходом від суспільства індустріального до суспільства постіндустріального. Дана ситуація визначає потребу нової інформаційної цивілізації у швидкому способі перегляду норм і стандартів, що конструюють зміни культури відповідно до соціальної динаміки й еволюції. Глобальна комп'ютерна мережа сьогодні стає якісно новим інформаційним середовищем, яке може за певних умов адекватно відображати поточний стан суспільства, але насправді, як правило, навпаки, спотворює уявлення користувачів про об'єктивну реальність.

Витоком індустріального суспільства, як відомо, вважається промислова революція кінця XVIII – початку XIX ст. У цей період розвивається крупне машинне виробництво, засноване на використанні природних ресурсів.

Для інформаційного суспільства характерні: високий рівень індустріалізації, поява великих промислових корпорацій, масове виробництво стандартизованих товарів, високий рівень професійної спеціалізації. Виробництво в умовах індустріального суспільства направлено на збільшення випуску товарів шляхом залучення якомога більшої кількості сировини, енергії й робочої сили, тобто воно є екстенсивним. Як зазначав А. Тойнбі, «завдання індустріальної системи полягає у тому, щоб максимально збільшувати свою продуктивну здатність, переробляючи рукотворними засобами сировину у певні продукти й залучаючи до цієї механічно організованої праці велику кількість людей» [2, с. 13].

Масове виробництво ще в епоху індустріального суспільства стало причиною широкого споживання економічних і культурних цінностей. У цьому виявляються витоки виникнення культури суспільства масового споживання, стандартизації всіх сфер життєдіяльності людей, які ще з більшою силою виявляються в сучасну епоху.

На відміну від індустріального суспільства, яке змінило засоби виробництва, суспільство, що формується, трансформує самі цілі виробництва, його культуру. Іншими словами, технічні чинники збагачуються соціокультурними. Тоді як «світ соціалізму» продовжував орієнтуватися на індустріальний розвиток, засуджував кібернетику і був вельми консервативним, «індустріальні суспільства пізнього капіталізму виявили вражаючу здібність до реформування і змін» [3, с. 27].

Проте слід зазначити, що соціокультурні чинники відіграють усе більш вагомую роль у розвитку нового соціуму, що є характерною межею цього суспільства.

У зв'язку з цим при аналізі інформатизації суспільства непридатним виявляється окремо взятий технократичний підхід, що розглядає в цьому процесі лише його техніко-технологічну складову. Вказаний аналіз вимагає комплексного філософського підходу до пізнання інформаційного суспільства, в рамках якого використовуються разом з іншими і технократичний, і соціологічний підходи.

Інформатизація стала однією з найважливіших рис сучасного суспільства. Будь-яка царина людської діяльності певною мірою пов'язана з процесами отримання й обробки інформації для її практичного використання. Існують численні спроби осмислити суть інформатизації суспільства. Немає необхідності приводити всі точки зору з цього питання зарубіжних і вітчизняних дослідників, але можна виділити два основні теоретико-методологічні підходи до інформатизації суспільства.

Як указувалося вище, істотну роль у дослідженні процесів трансформації суспільства відіграє технократичний підхід. У рамках даної парадигми інфор-

матизація суспільства досліджується в аспекті технічного й технологічного оснащення трудової діяльності людей у сфері виробництва й управління. Інформаційні технології трактуються як засіб збільшення продуктивності праці. Очевидно, що даний підхід позбавлений аксіологічного виміру, оскільки оцінює технічний розвиток ізольовано від людських цінностей і ідеалів, наділяє техніку властивістю саморозвитку й саморуху.

Інформаційна культура, якщо розуміти її в ракурсі технократичного підходу, – це оптимальні способи поведінки зі знаками, даними, інформацією й представлення їх зацікавленому споживачу для вирішення завдань теоретичного й практичного напрямку, механізми вдосконалення технічних засобів виробництва, зберігання й передачі інформації. У такому розумінні вона є показником не культури взагалі, а швидше професійної культури.

Інформаційна культура містить у собі запас знань наук, використання досягнень яких є необхідним для успішної інформаційної діяльності, і уміння використовувати отримані навички у практичній діяльності. До наук, що забезпечують процес інформатизації, перш за все, можна віднести математику, кібернетику, інформатику, теорію проектування і низку інших.

Невід'ємною частиною інформаційної культури у цьому контексті є розуміння нової інформаційної технології й здатність її застосовувати як для автоматизації рутинних операцій, так і в неординарних ситуаціях, що вимагають відступів від стандартів і нетрадиційного творчого мислення. У цьому аспекті інформаційна культура – це знання про способи отримання, обробки, зберігання, передачі й використання інформації, а також уміння цілеспрямовано працювати з інформацією для її використання в практичних цілях.

Інший напрям в оцінці суті інформатизації суспільства – соціологічний. У рамках цього підходу інформатизація аналізується як процес, що увібрав у себе всі сфери людської діяльності, що впливає на саму людину – її знання й мораль, економічні й духовні інтереси, її розвиток як особистості. Інформатизація суспільства тут уявляється як сукупність взаємозв'язаних технічних, економічних, соціальних, політичних, духовних і культурних чинників.

В умовах інформаційного суспільства, розвинених засобів комунікації, комп'ютерних мереж, банків інформації, знання відразу нівелюються і стають загальним надбанням. У контексті цього підкреслимо, що, як зазначалося раніше в авторських публікаціях, суть комунікації полягає в діалоговій комплексності, у визнанні й розумінні, у кооперативному ефекті духовної інтеграції в конкретному інформаційному середовищі [4–6]. Іншими словами, зростання знань можна розглядати як зростання змісту і числа інформаційних потоків. Нова інформація, знання, нові інформаційні потоки народжуються при їх взаємодії, у діалозі, причому, як справедливо зазначає

О. Астаф'єва, інформаційні потоки можуть належати навіть різним ієрархічним рівням [7, с. 354].

В інформаційному суспільстві формується у певному значенні «нова людина», тобто змінюється образ мислення людини, її погляди на світ і трансформується її культура. Як зазначають вітчизняні дослідники О. Данильян та О. Дзьобань, інформаційне суспільство трансформує картину світу людини [8–10]. Відбувається становлення «людини інформаційної» [11], «телематичної». За твердженням Ж. Бодрійяра, «вона – оператор віртуальності, і її дії націлені на інформацію й комунікацію; насправді йдеться про те, щоб випробувати всі можливості програми, подібно до того, як гравець випробовує всі можливості гри» [12, с. 31]. Таким чином, разом із віртуалізацією в культурі посилюється роль ігрових елементів. Усе це сприяє і розширенню горизонту культури, і, відповідно, горизонту особистості.

Сучасна інформаційна культура певною мірою є результатом нового типу мислення, який формується в результаті вивільнення індивіда від буденної інформаційно-інтелектуальної роботи за допомогою нових інформаційних технологій. Ця нова культура увібрала в себе всі свої попередні форми, об'єднавши їх в єдине ціле. Тому, як справедливо зазначає Ю. Зубов, важливим є «розгляд інформаційної культури не тільки як феномену, обумовленого умовами науково-технічної революції, електронними засобами переробки, зберігання й передачі інформації, але, перш за все, як діяльної інфраструктури, яка пронизує всі сфери людської діяльності і всі стадії розвитку індивіда як соціальної істоти й особистості» [13, с. 6].

Отже, інформаційна культура є сукупністю механізмів і принципів, які забезпечують сприятливу взаємодію етнічних і національних культур, їх поєднання з універсальним досвідом людства. При такому соціокультурному розумінні інформаційна культура може усвідомлюватися як елемент загальної культури людства, найважливішим засобом відтворення світової культурної спільноти, створення світового інформаційного простору.

Інформаційна культура визначає новий рівень інформаційного спілкування, який виражається в нових формах зв'язків без особистої присутності індивідів у режимі діалогу.

В епоху інформатизації суспільства інформаційна культура є прагненням до усвідомлення іншого способу життя на основі застосування інформації, формування нової (інформаційної) картини світу, а також знаходження свого місця в цьому світі, що швидко змінюється [8–10].

Інформаційна культура є системою, «зібраною» навколо певного системотворчого центру, функції якого виконує інформаційна діяльність суб'єктів обміну інформацією, яка забезпечує функціонування і подальше удосконалення інформаційного потенціалу суспільства.

Саме в процесі інформаційної діяльності люди розвивають і удосконалюють культуру поведінки з інформацією, методи її отримання, обробки, зберігання і своєчасного розповсюдження. Слід зазначити, що інформація в сучасному суспільстві швидко застаріває, в цьому виражається перебіг соціального життя, що прискорюється, розвитку науки, технологій і промисловості, техніки і способів спілкування людей один з одним. Інформація сьогоднішня є такою, що має велику цінність у даний момент, може вже завтра бути повністю знеціненою, тому своєчасне отримання інформації підвищує її актуальність і практичну значущість.

Інформаційна культура пов'язана з соціальною природою людини. Вона є продуктом різноманітних творчих здібностей людини і виявляється в таких аспектах: у конкретних навиках з використання технічних пристроїв (від телефону до персонального комп'ютера і локальних мереж); у володінні основами аналітичної переробки інформації; у здатності використовувати у своїй діяльності комп'ютерну інформаційну технологію; в умінні вилучати інформацію з різних джерел (як з періодичного друку, так і з електронних комунікацій, представляти її в зрозумілому вигляді й уміти її ефективно використовувати); в умінні працювати з різною інформацією; у знанні особливостей інформаційних потоків у своїй царині діяльності. Таким чином, національно-культурний менталітет, інтелект, культурні традиції й людина – це, як зазначалося у попередніх авторських публікаціях, основоположні складові розвитку майбутньої інформаційної культури [4–6].

Інформація й культура можуть бути представлені як дві сфери, що взаємоперетинаються, в зоні яких утворюється простір, що позначається як інформаційна культура. Це – культура взаємодії людини з інформацією на рівні суспільства й особистості.

Культура й інформація є двома феноменами, в яких існує багато спільних рис. Як зазначають сучасні дослідники в даній сфері, до їх загальних рис, перш за все, слід віднести універсальність і глобальність, які виражаються у наявності і в інформації, і в культурі зв'язків з різними формами людської діяльності [14–17]. І культура, і інформація пронизують різні сфери діяльності соціальних суб'єктів, забезпечуючи їй такі характерні риси, як цілепокладення, творчий характер та ін.

Існування культури й інформації взаємозумовлюють один одного: інформаційні процеси реалізуються через культурні і навпаки. Культура може ефективно впливати на індивіда і соціум тільки через механізм збору і розповсюдження інформації про наявне середовище, в яких вона функціонує, і про саму культуру.

І інформація, і культура існують в семіотичних знакових системах. Артефакти є основним продуктом культури, вони одночасно представляють інформаційну значущість. Також культура й інформація утворюють органічну єдність у процесі освіти. Таким чином, ці феномени є єдиними багатоманітними цілими.

У рамках даної проблеми можна стверджувати, що інформаційну культуру слід розглядати як частину загальної культури, а також як один із найважливіших аспектів культурної діяльності взагалі. Вона володіє рисами, загальними для всієї культури: її нерозривний зв'язок з соціальною природою індивіда є продуктом людської діяльності, результатом активного ставлення людей до природи, суспільства і один до одного. При цьому інформаційна культура є необхідним і високоефективним чинником освоєння людиною культурної реальності, всього того культурного потенціалу суспільства, який накопичило людство в процесі свого багатоміліонного історичного розвитку.

Через ці причини не слід обмежувати сферу функціонування інформаційної культури тільки сферою комп'ютеризації або електронними технологіями. Насправді ця сфера є набагато ширшою і включає процеси наукової діяльності, освіти, управління природними і соціальними процесами, сферу побуту, дозвілля тощо. У міру інформатизації суспільства ця сфера розширюється, процес цей стає об'єктивно необхідним для розвитку соціуму [18].

Проте, ведучи мову про інформаційну культуру як про частину загальної культури, слід мати на увазі, що частина ця є вельми індивідуальною. Інформаційна культура – це сфера культури, пов'язана з функціонуванням інформатизації в суспільстві і формуванням інформаційних якостей особистості. З одного боку, це певний рівень знань, що дозволяє людині вільно орієнтуватися в інформаційному просторі і сприяти інформаційній взаємодії, з другого – це новий тип мислення, який генерується в результаті вивільнення людини від буденної інформаційно-інтелектуальної діяльності.

Таким чином, підсумовуючи зазначене, можна зробити **висновок**, що у міру розвитку науково-технічного прогресу поняття інформаційної культури вбирало в себе знання з тих наук, які стали підставою для реалізації принципово нових підходів у роботі з інформацією, що забезпечують вирішення проблеми інформаційної кризи. Особливий вплив на наповнення поняття «інформаційна культура» новим змістом поряд із філософами зробили праці фахівців у галузі інформатики, обчислювальної техніки, нових інформаційних технологій. Інформаційна культура – це новий тип спілкування, який дає можливість вільного вибору особистості в інформаційному просторі. Разом з тим інформаційна культура є інформаційною діяльністю, якісною характеристикою життєдіяльності людини у царині отримання, передачі, зберігання й використання інформації. Представляючи за своїм змістом органічне ціле, інформаційна культура постає як ступінь досконалості людини, суспільства в цілому або певної його частини стосовно використання інформації у всіх можливих формах діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади : монографія / О. П. Дзьобань. – Х. : Майдан, 2013. – 360 с.

2. Тойнби Дж. А. Постижение истории / Дж. А. Тойнби. – М. : Прогресс, 1996. – 606 с.
3. Дарендорф Р. После 1989. Размышления о революции в Европе / Р. Дарендорф. – М. : Ad Marginem, 1998. – 271 с.
4. Прудникова О. В. Соціокультурна комунікація в контексті становлення та розвитку інформаційної культури / О. В. Прудникова // Політологічний вісник : зб. наук. пр. – К. : ВАДЕКС, 2013. – Вип. 70. – С. 123–132.
5. Прудникова О. В. Інформаційна культура віртуального простору: філософська рефлексія / О. В. Прудникова // Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди «Філософія». – Х. : ХНПУ, 2014. – Вип. 42. – С. 136–147.
6. Прудникова О. В. Діалектика масової комунікації та інформаційної культури у сучасному суспільстві / О. В. Прудникова // Філософія науки: традиції та інновації : наук. журн. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2015. – № 1 (11). – С. 48–57.
7. Астафьева О. Н. Полилог в условиях транснационализации культурного пространства: новая реальность глобализирующегося мира / О. Н. Астафьева // Теория и практика культуры : альманах. – Вып. 4. – М. : Изд-во РАГС, 2006. – С. 6–18.
8. Данильян О. Г. Інформаційна картина світу в контексті перспектив сучасної науки й культури / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань // Інформація і право. – К., 2013. – № 1 (7). – С. 21–28.
9. Данильян О. Г. Інформаційна картина світу як соціокультурна реальність / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 70 (№ 3). – С. 573–578.
10. Дзьобань О. П. Формування інформаційної картини світу як результат відображення генезису базових форм буття / О. П. Дзьобань // Проблема інформаційного суспільства: соціально-правовий аналіз : наук. ст. та тези наук. повідом. за матеріалами «Круглого столу», 28 лют. 2013 р. – Полтава : ТОВ «Фірма “Техсервіс”», 2013. – С. 26–36.
11. Егоров В. С. Философия открытого мира / В. С. Егоров. – М. : Моск. психолого-соц. ин-т, 1998. – 39 с.
12. Бодрийяр Ж. Америка / Ж. Бодрийяр. – СПб. : Владимир Даль, 2000. – 204 с.
13. Зубов Ю. С. Информатизация и информационная культура / Ю. С. Зубов // Проблемы информационной культуры : сб. ст. – М. : Изд-во МГУКИ, 1994. – С. 6–11.
14. Дзьобань О. П. Філософія інформаційних комунікацій : монографія / О. П. Дзьобань. – Х. : Майдан, 2012. – 224 с.
15. Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади : монографія / О. П. Дзьобань. – Х. : Майдан, 2013. – 360 с.
16. Суська О. О. Психологія інформаційної діяльності в сфері масової комунікації. Основи формування критеріїв ефективності інформаційного обміну : монографія / О. О. Суська. – К., 2007. – 81 с.
17. Бакланов И. С. Философия науки и научно-информационной деятельности / И. С. Бакланов, М. Б. Синельников. – М. : Изд-во МОСУ ; Ставрополь : Сервис-школа, 2002. – 320 с.

18. Прудникова О. В. Інформаційна культура в інформаційному суспільстві / О. В. Прудникова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. П. Андрущенка. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 30 (43). – С. 159–166.

ИНФОРМАЦИОННАЯ КУЛЬТУРА ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА: ФИЛОСОФСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Прудникова Е. В.

Показано, что в информационном обществе особое значение приобретает повышение значимости информационной культуры, которая рассматривается как новый тип общения, дающий возможность свободного выбора личности в информационном пространстве. Кроме того, информационная культура в новых информационных условиях рассматривается как информационная деятельность в области получения, передачи, хранения и использования информации.

Ключевые слова: информация, информационное общество, информационная культура, информационные технологии, информационная деятельность.

INFORMATIVE CULTURE OF INFORMATIVE SOCIETY: PHILOSOPHICAL MEASUREMENT

Prudnikova O. V.

It is shown that modern informative society is characterized by social and cultural processes, acceleration and by complication of that, results in valued-semantic transformation of bases of culture and requires rethinking at the level of philosophical generalization of problems of informatization and computerization of society.

Grounded, that a modern sociocultural situation is characterized by a saturation and variety of dynamic processes. Modern public tendencies predetermine expansion of actual communicative space, change of existent cultural configurations. The basic tendencies of globalization most clearly show up in informatively-cultural processes that is today marked an ambiguousness and complication. At the same time, an idea speaks out, that if to examine modern society in the wide understanding, as a difficult multilevel system, the culture of informative society it is expedient to understand as an of informatively-communication system.

Established, that substantial influence is on the public conduct of man, on development of the economic and political system, the new system of values and newest cognitive and practical priorities, cultures predefined by transformation, carry out on functioning of practically all social institutes, by the origin of new cultural practices, change of informative space of modern society.

Established, that becomes the backbone beginning of new informative culture her more close intercommunication with an environment, with that she is connected by many network copulas. Ability to manipulate these copulas, not losing connections with the internal culture of man, ability to finish building necessary for this purpose components without oblivion of the main valued options of personality are characterized by the degree of development of modern informative culture.

It is shown that becoming of new level of informative culture takes place depending on the change of relations between social subjects and social changes that take place, and that is related to the transition from industrial society to post-industrial society. This situation determines the requirement of new informative civilization in the rapid method of revision of norms and standards that construct the changes of culture in accordance with a social dynamics and evolution. A global computer network today becomes a new informative environment that can at certain terms adequately to represent current status of society qualitatively, but in actual fact, as a rule, opposite, distorts the idea of users about objective reality.

Grounded, that an informative culture contains the supply of knowledge of sciences, drawing on accomplishments of that is a necessity for successful informative activity, and ability to use the got skills in practical activity. In the conditions of informative society, developed facilities of communication, computer networks, banks of information, knowledge at once leveled and become general acquisition. It will be that a modern informative culture up to a point is the result of new type of thinking, that is formed as a result of freeing of individual from workaday informatively-intellectual work by means of new information technologies. This new culture absorbed for itself all the previous forms, uniting them in single unit.

Drawn conclusion, that as far as development of scientific and technical progress of concept of informative culture absorbed for itself knowledge from those sciences, that became founding for realization fundamentally of new approaches in-process with information, that provide the decision of problem of informative crisis. Special influence on filling of concept «informative culture» next to philosophers did works of specialists new maintenance in industry of informatics, computing engineering, new information technologies. Established, that an informative culture is a new type of communication, that gives an opportunity of free choice of personality in informative space. It is underlined at the same time, that an informative culture is informative activity, by quality description of vital functions of man in area of receipt, transmission, storage and use of information. Grounded, that by submitting organic unit on the maintenance, an informative culture appears as a degree of perfection of man, society on the whole or his certain part in relation to the use of information in all possible forms of activity.

Key words: *information, informative society, informative culture, information technologies, informative activity.*

Ю. В. Мелякова, кандидат філософських наук, доцент

САМОВИЗНАЧЕННЯ ІНДИВІДА У ПОЛІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ: ІДЕНТИЧНІСТЬ ЧИ ІМІДЖ?

Дослідження присвячено соціально-правовій і антропологічній проблемі особистісного й правового самовизначення людини нестабільного полікультурного суспільства у національному, громадянському, ідеологічному й ментальному планах. Політико-правова ситуація в сучасній Україні постає як дискурс ідентичностей, мультикультурність в межах однієї політичної нації, конфлікт світоглядів і, як наслідок, симуляція ідентичності. Самоідентифікація постсучасної особистості формує креативний імідж, що дозволяє їй чутливо пристосовуватися до віртуальності права.

Ключові слова: національно-культурна ідентичність, мультикультуралізм, полікультурність, конфлікт ідентичностей, симуляція ідентичності, імідж, праворозуміння, креативний децентрований індивід.

Актуальність. Питання антропологічної деконструкції особистісного буття, а також проблема морально-правових пошуків вільного децентрованого індивіда певної культури в умовах відкритого мережевого суспільства набувають останнім часом значної актуальності. Факт симуляції ідентичності переважною частиною населення решти регіонів нашої країни підтверджує обмежені можливості їх самореалізації в умовах урочистості офіційної ідеології. Складається ситуація, коли право не здатне впоратися із функцією незалежного арбітра у міжнаціональних і міжетнічних спорах. Не воно набуває рис полікультуралізму, а, навпаки, носії певних культур вимушені змінювати свою ідентичність заради набуття повноцінного правового статусу в суспільстві. Відсіля ще одна із актуальних сьогодні проблем – проблема невизнання цінності права – нігілізм.

Метою даної статті можна вважати намагання довести й виправдати нетрадиційний, симулятивний спосіб буття індивіда певної культури, історії та правової традиції, причетність до яких усвідомлює він сам. Метою також є антропологічний й методологічний аналіз феномену національної і культурно-цивілізаційної ідентичності, зокрема постсучасних їх форм, а також доведення взаємовпливу самоідентифікації та праворозуміння в умовах радикальних соціальних трансформацій у вітчизняному суспільстві.

Аналіз публікацій. Питання національно-культурної, цивілізаційної та правової (громадянської) ідентичностей часто знаходять відгук у дослідженнях сучасних закордонних та вітчизняних вчених. Так, особливостям націо-

нальної ідентичності громадян сучасної Америки, Європи й скандинавських країн, ментальна зрілість яких була набута в умовах постіндустріального суспільства й глобалізації, присвячено роботи С. Хантінгтона, Ч. Тейлора, Р. Дарендорфа, М. Кастельса, П. Хіманена, Ю. Габермаса, В. Гьосле, Е. Гідденса та ін. Проблемою національної ідентичності українців на шляху до розбудови нами громадянського суспільства займаються, зокрема, такі вчені Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, як Є. Бистрицький, О. Білий, Р. Зимовець, Р. Кобець, С. Лозниця та В. Лях. Свої нариси української ідентичності зробили Л. Нагорна, С. Дацюк, Л. Хашиєва, О. Астаф'єва, В. Малахов, Ю. Калиновський, А. Костенко тощо. Питанню сутнісної характеристики сучасної людини як креативного члена нестабільного мультикультурного суспільства присвячено праці С. Жижека, Х. Арент, І. та Л. Усанових.

Однак аналіз праворозуміння суб'єкта в аспекті його культурної ідентичності досі не отримав достатньої уваги, зокрема у герменевтико-антропологічному аспекті, коли право виступає не як правосвідомість, а як спосіб буття людини конкретної правової культури.

Виклад основного матеріалу. Самоідентифікація сучасних українців має партикулярний характер, адже виявляє досить дрібні спільноти й світогляди в межах нації. Проте не сам по собі факт мультикультуралізму є проблемою на шляху духовної та соціальної еволюції української нації. Скоріше національна ідея, що набула сьогодні функції ідеології та знаряддя політичного популізму, стає перешкодою для демократії та полікультурного виховання людини глобалізованого світу. Конфлікт ідентичностей є стандартною причиною локальних військових суперечок (а по суті війн) у межах однієї політичної нації, що були раніше й тривають зараз у світі.

Є. Бистрицький, аналізуючи сучасну ситуацію в Україні, виявляє пропагандистські технології відстоювання національної ідентичності за рахунок організованого насильства. Вітчизняні ідеологи діють за відомою істиною: ніщо не об'єднує краще, ніж спільний ворог. Унікальність і єдність тієї чи іншої спільноти доводяться через її рішучість бути «разом проти». Проте ставка на війну у боротьбі за єдність ідентичності уявляється занадто невинуватою. В українських реаліях виявляється вірною формула: «ідентичність для проекту війни» [1].

Нераціональний схематизм сприйняття ідентичностей, який є звичайним у повсякденному досвіді комунікації, спирається на пересуди. Найлегше сприймаються негативні характеристики Іншого, навіть якщо вони – суцільна вигадка. Це також стосується засобів масової інформації, які технічно закріплюють і тиражують усереднене розуміння. Публічно закріплені пересуди, покладаючись на суспільну думку, заповнюють та знищують те місце, де

перебувала совість, створюючи плацдарм аморалізму [1, с. 71]. Такий схематизм у поєднанні з віртуальними технологіями являє собою ефективний агрегат пропаганди війни.

Популярна сьогодні гібридна війна різновимірною у своїх виявах, серед яких популярним є віртуальне знищення світоглядних цінностей супротивника, екзистенційних можливостей його культури, шляхом маніпуляції усіма можливими медійними засобами. У цьому сенсі гібридна війна зіштовхує криваву реальність численних смертей від військового та супровідних різновидів насильства (бандитизму, терору) з віртуальною реальністю пересудів про війну. Вона відрізняється від попередніх війн пропагандистським опертям не стільки політичним ідеологіям, скільки гіпертрофовано посиленому образу захисту власної ідентичності [1, с. 73].

Навіть у випадку нацизму належність до «вищої арійської раси» несла у собі модерну ідеологічну апеляцію до універсальності раси. Гібридні ж війни прямо посилаються на потребу захисту партикулярної культурної ідентичності. Гібридна війна є війною ідентичностей у тому сенсі, що використовує особливості переживання ідентичності та її предметних проявів для політичного та пропагандистського виправдання агресії, для руйнування історично-ментальної єдності нації та її сили [1, с. 73].

«Чи означає це, що захист ідентичності є торуванням шляхів до війни? Чи означає це, що модерний проект універсальної культури – універсального консенсусу цінностей життєвих світів – має повернутися?» – запитує Є. Бистрицький [1, с. 73]. Утім, офіційні заяви про невдачу політики мультикультуралізму разом із національним захистом власних суверенітетів у рамках європейської спільноти, передусім національно-культурних ідентичностей (мови, традицій), свідчать про певні межі такого міжнаціонального консенсусу. Так, ідентичність, спроектована на «захист», «відсіч Іншому», досить легко використовується для проектування війни у сучасному світі глобальної комунікації. Проект сучасної війни вказує на нагальну потребу у філософському розумінні онтологічної різниці (тобто ідентичності) як умови як миру, так і війни.

Результат самоідентифікації особистості в культурному, національному, соціальному планах по суті є визнанням цією особистістю своїх природних прав: права не приховувати власного походження, пишатися своєю історією, спілкуватися рідною мовою, жити скарбами вітчизняної спадщини, виховувати дітей у традиціях своєї родини, захоплюватися тими кіно та літературою, які знаходять відгук у серці, ностальгувати за цінностями свого дитинства. Неможливість людей вільно реалізовувати зазначені права та одночасне небажання їх позбутися – демонструють у багатьох із них схильність до симуляції ідентичності – феномену, надто схожого із фроммівською «втечею

від свободи»: коли заради можливості самореалізації у нових умовах людина свідомо відмовляється від частини своїх особистих прав і свобод, які можуть завести її успішній інтеграції у «нове» суспільство. У вигляді таких вольностей, зокрема, виступають: свобода не відмовлятися від своєї історії, не засуджувати своїх минулих вчителів, а також не розділяти сучасних ідеалів, розширивши власний ціннісний вибір. Або ти можеш собі усе це дозволити – або ти маєш шанс стати повноцінним членом суспільства. Компроміс, у тому числі із совістю. Це справжня проблема екзистенційної «свободи для». На жаль, у свідомості переважної більшості сучасних українців стверджується визначена ще Кантом «свобода від» – ідентичність у її негативному сенсі (сенсі гарантії захисту від загроз).

Симуляція ідентичності, що цинічно здійснюється зараз багатьма особами, змушеними робити свій вибір, стає причиною болючого для них самознешкодження, неможливості духовної самореалізації. Така ситуація нагнітає внутрішній конфлікт у суспільстві – розкол на аутсайдерів, тих, хто прагне ними бути, та маргіналів. Гуманний спосіб вирішення цього конфлікту є правовим. Право, якщо воно дійсно демократичне й гуманне, має в рівній мірі гарантувати права і можливості усіх сторін. Альтернативою війни як насильства є торжество права, в значенні ліберального договору. Тільки правове врегулювання конфлікту в Україні надасть можливість сподіватись на культурну еволюцію суспільства, яка, в свою чергу, обумовлена рівнем правосвідомості населення.

Правосвідомість як розуміння цінності й самої природи права громадянами пов'язана з їх адекватною і неупередженою самоідентифікацією в суспільстві. Проте спроба такої ідентифікації виявила сьогодні культурну неоднорідність українців. Звичайно, одного факту поліідентичності недостатньо для розв'язання громадянської війни, однак достатньо для її підтримання, тим більш на фоні політичної гри.

У цей час триває самоідентифікація жителів Донбасу. Більшість цих людей не визнає себе прибічниками ані ДНР, ані офіційної України – вони за тих, хто принесе їм мир. Найжахливіше у цій ситуації те, що вони вже не ідентифікують себе з українським народом. Теоретики констатують зародження нової культурної спільності – субкультури Донбасу. Навіть якщо вона маргінальна, люмпенська, кримінальна, важливо, що вона не ототожнює себе з українською. Тепер навіть територіальна єдність (включення Донбасу до складу унітарної України) не буде здатна утворити єдності культурної, духовної, ментальної. Та ж сама проблема культурної інородності лежить в основі геополітичного конфлікту навколо Криму, і вона набагато важливіша, ніж проблема кордонів.

Парадокс ідентифікації полягає у тому, що легше загубити духовну єдність нації через топологічне відчуження території, аніж гарантовано відновити її шляхом зворотнього воз'єднання цих територій. Зміна політико-правових реалій не здатна радикально вплинути на природню компоненту праворозуміння – остання значно інертніша за історію. Тому ані революція гідності, ані офіційний пріоритет полікультурності в державі доки що не принесли українцям свободи ідентичності. Нові політичні пріоритети тягнуть за собою нові пріоритети історії, моралі, духовності, права і навіть ідентичності. У новому антагонізмі активісти і маргінали міняються місцями. А моральні проекти ідеологів «зависають» у просторі популістської риторики.

Не існує сучасності без «господарів сьогодення». Примирення ідентичностей уявляється сьогодні можливим виключно через всезагальне визнання цих «господарів» та їх легітимного світогляду. Вітчизняна демократія має плюралізм ідеологій, але серед цього плюралізму – одну легітимну. Криза ідентичностей, що була констатована взимку 2014 року, досить швидко змінюється торжеством національної ідеї українців. Це свідчить про те, що населення поступово змінює свою ідентичність, заміщаючи її симулякрами. Самосвідомість, що з'являється в результаті, не може вважатись ідентичністю у справжньому сенсі цього слова, адже вона виражає не усвідомленість особою необхідності бути собою, а усвідомленість нею меркантильної необхідності просто бути, бути якомога зручніше і довше. Зміна ідентичності є реалією сучасності, способом буття людини транзитивного суспільства. Саме на симулякрах ідентичності тримається зараз крихкий мир у решті регіонів.

У кожному індивідуальному випадку подібна оновлена ідентичність у більшій чи меншій мірі страждає та очікує вибуху своєї природності у разі зміни «господарів сьогоdnішнього дня». Тут постають головні питання, зокрема: у чому ж полягає заслуга права? Якщо більшість страждає як через зміну ідентичності, так і через відмову це зробити, то яку ж справедливість гарантує право? Як іще можна розуміти справедливість, окрім як право і можливість бути тим, хто ти є і пишатися цим? Якщо вітчизняна реальність свідчить про те, що значна кількість людей сьогодні відмовляється від такої можливості, то мабуть їх думка про цінність права далека від ідеалу. Отже, зв'язок між ідентичністю і праворозумінням виявляється, по-перше, очевидним, а по-друге, значним і вагомим для суспільного розвитку.

Миттєва й свідома зміна ідентичності є зрада людиною свого минулого. Цей крок може бути спричинений різноманітними факторами: розсудливою зміною переконань та цінностей («прозрінням»), романтичною ідеалізацією нового й фанатизмом, утилітарним прагненням комфорту й безпеки, підкоренням колективній волі й небажанням бути у меншості, або, нарешті, триві-

альним побоюванням розправи з боку «господарів сьогодення». Проте будь-який із варіантів є досить болісним для людей у морально-психічному плані, та усі вони аж ніяк не свідчать про правове врегулювання ситуації. Тож очевидно, що праворозуміння громадян України надто далеке від демократичного. Сподіватись сьогодні на правовий захист може лише той, хто має «правильну», «легальну» ідентичність. Людина, яка змушена ламати свою людську природу для самозахисту, не розраховуючи на підтримку з боку права, не може цінувати таке право. Однак ідентичність – складна і динамічна структура, яка розвивається протягом усього життя людини. Отже, є шанс, що національно-політична ідентичність українців рано чи пізно узгодиться із мінливим сенсом правової справедливості.

Один із наших сучасників, професор В. Малахов, який називає себе «філософським працівником пострадянської і новоукраїнської формації», стосовно ідеологічного самовизначення сучасних українців відверто й неприховано говорить про величну силу духу тих, хто в змозі «слідувати вектору опору велінням Часу» [2]. На його думку, услужіння можновладцям та насилля над інтелектуальною совістю починається із «поденщини на услужінні у Часу». На порядку ж денному може опинитися як удосконалення розвинутого соціалізму, так і пристосування до європейських цінностей, або, наприклад, ствердження національної ідентичності [2, с. 49]. Так, опір Гітлеру й Сталіну набував загартування там і тоді, де на союз із часом розраховувати було неможливо. Навіть і тепер здатність зайняти чесну позицію громадянина і мислителя передбачає як свою неодмінну умову рішучість у випадку необхідності йти супротив течії часу, готовність чинити опір його могутнішим тенденціям, у тому разі, якщо вони ставлять під удар цінності, без яких ми не в змозі уявити власне життя. Адже є речі, важливіші за час [2, с. 50].

В. Малахов закликає до тверезості духовного опору данині Часу. Духовний опір – це імпульс, що виводить далеко за межі власне політичної та ідеологічної площини [2, с. 51]. Саме сьогодні, зауважує філософ, коли стільки списів ламається навколо ідентичності національної, конфесійної, партійно-політичної тощо – має хто-небудь нагадувати усім про незрівнянно глибшу, власне людську ідентичність, про крихку й загадкову якість людяності [2, с. 54]. Сучасний транзитивний світ, на думку В. Малахова, не пропонує такої ідеї, якій варто присвятити своє життя. Тимчасова користь і миттєва насолода – єдині мотиви поведінки постсучасного індивіда, з якими варто рахуватися. «Атомом» соціальності визнається тепер навіть не індивід, а деперсоналізоване інформаційне повідомлення; людьми ж, що втратили внутрішню стійкість, можна маніпулювати як завгодно [2, с. 53].

Інший співвітчизник, прогресивний теоретик і блогер сучасності С. Дацюк по-своєму бачить оригінальні перспективи вирішення конфлікту ідентичностей в Україні. На його думку, Україна має стати основою екуменічного руху всередині християнства і сучасної його реформації [3]. Із цього руху може постати нова Україна. Відтак країні потрібна нова генералізація. Україна – це не нація, не держава і не територія – це «мережеві громади», які самоорганізуються в різних способах комунікації та беруть під контроль управлінські, економіко-фінансові, політичні, соціальні, культурні, наукові та освітні інфраструктури. Так, основою мережевої нетериторіальної самоорганізації має стати не держава, а самоврядування, яке відбиратиме у держави усі її монополії на фіксацію ідентичності, а також управління та використання публічних ресурсів, збір і розпорядження податками тощо. Це топологічна, але не територіальна фрагментація світу. У цьому сенсі «Майдан як мережа громад, що своїми діями змінили історію України, – це прообраз нового світу», – вважає С. Дацюк [3].

Ідея нагадує «федерацію громад» у соціалістичній теорії І. Франка, однак головним суб'єктом духовного й культурного відродження там виступала нація як етнос, а не певна транснаціональна ідентичність. Як вважає С. Дацюк, війна Росії та України є протистоянням різних смислових ідентифікаційних організованостей (національних та імперських). Саме вони породжують антагонізми, війну, у той час як мережева самоорганізація соціального життя знімає конфлікт, породжуючи замість національних та ідеологічних ідентичностей-смыслів нові смисли – мережеві. Країни, які кладуть в основу організації свого світу смисл «нація» або смисл «імперія», приречені на поразку і руйнування. Отже, С. Дацюк переконаний, що ідея нового світу ґрунтується на мережевих громадах людства. Це спільноти, які об'єднуються і з'єднують топологічні фрагменти світу за допомогою телекомунікацій та інтернету [3]. Щось схоже на загальносвітовий перформанс.

Вітчизняні теоретики офіційно констатували позитивний ефект національно-державницької, а не національно-етнічної парадигми самовизначення України сьогодні, а також територіальний, а не етно-національний варіант громадянства. Проте останнім часом фактичні реалії суттєво розходяться із офіційними принципами національної політики, про що свідчить криза ідентичності українців. У сподіваннях уникнути зайвої «етнізації», науковці беруть за перспективу транснаціональну ідентичність глобального світу, на зразок розвинутих демократичних держав Заходу.

Філософ Л. Хашиєва називає сучасну українську ідентифікаційну модель «множинною ідентичністю», вважаючи її однією з найсуперечливіших і найпопулярніших у глобалізованому світі. На жаль, в Україні спостерігається

тенденція до політизації ідеї культурних відмінностей, слабкість інтегруючих ідей, відсутність спільних основ соціальної згуртованості, нестабільність ціннісних орієнтирів, розкол між ідейним і культурним. Автор припускає перспективу поєднання в структурі національної ідентичності – громадянської та етнічної ідентичностей, примирення яких в межах єдиної національно-культурної свідомості здатне утворити «демократичне громадянство» [4].

Глобалізація привносить наступний вимір у процес пошуку ідентичності. Є потреба у формуванні нової ідентичності, яка враховувала б ті можливості для реалізації індивіда, що їй надає доба глобалізації. Професор Інституту філософії НАН України В. Лях констатує, що відносини індивіда з іншими людьми дедалі стають фрагментарними, суто функціональними. Зведення існування до набору функціональних відносин робить з людини «модульну особистість», яка складається із тисячі модулів, що залежно від ситуації «вмикаються» і «вимикаються». На відміну від цілісної особистості, ці модулі (а разом з ними й сама «модульна людина») можуть бути легко замінені один на один як незалежні. Самотність та ізоляція – плата за таку свободу [5, с. 8].

В. Лях шукає нових форм ідентичності, які набуватимуть особливого значення у зв'язку з тим, що глобалізація створює ситуацію невизначеності як новий рівень свободи. Вона розмиває не лише традиційні ідентичності, пов'язані із сім'єю, історією, місцем проживання, нацією, релігією, не лише ідентичності, вироблені в період становлення індустріального суспільства (праця, клас, корпорація), а й такі, що пов'язані з нацією-державою. Глобалізація змінює соціокультурні, психологічні, моральні форми існування людей. Втрачена певна стабільність, визначеність індивіда в соціальному середовищі [6]. Розриваються сталі зв'язки і приналежність людини до традиційних ідентичностей. Відповідно зростає загальна невизначеність життя, що спричиняє розгубленість людини, оскільки у неї зникає впевненість у надійності навколишнього світу. Утворюється «світ без опори», в якому важко визначити пріоритети і однозначні світоглядні орієнтири [5, с. 6].

Глобалізація примножує шанси розвитку і водночас сприяє появі загрозливих тенденцій, а саме ствердження космополітичного світогляду і паралельно провокує відродження різного роду фундаменталізмів. Вона знешкоджує існуючі ідентичності і водночас спонукає до постійного пошуку нових, таких, що співвідносні з глобалізаційними викликами. Нова ідентичність формується в надрах мережевого суспільства. Під ідентичністю В. Лях розуміє властивість, завдяки якій соціальний агент усвідомлює себе і конструює смисли навколишньої реальності. Негативні ж наслідки глобалізації, за словами автора, ведуть до фрустрації та кризи ідентичності. Зокрема, якщо говорити про суспільство США як авангард глобалізаційних процесів, то слід зазначити,

що в цій країні мільйони людей несамовито шукають свою справжню індивідуальність або певну магічну терапію, щоб знову стати цілісною особистістю (налічують близько 8000 терапій подібного типу) [5, с. 7].

Часто пошук нових ідентичностей призводить до відродження патріархальних, які знову набирають силу. Подібні відродження називають ідентичностями опору, оскільки їхнє спрямування – антиглобалістичне. Вони можуть мати в собі й небезпечний, асоціальний зміст, на зразок нової ідентичності Донбасу. В. Лях вважає, що цінність моральної норми, яка була підґрунтям права, зараз руйнується мережевим суспільством. Виникає суспільство, де індивідуальна ідентичність знову поступається місцем колективній (новому «колективному Я»). Саме тут видаються запитаними і актуальними традиційні колективні ідентичності, чим можна пояснити появу різного роду фундаменталізмів як вияв традиціоналізму в культурі.

Водночас глобалізація приносить із собою безліч проблем, які не можна вирішити на національному рівні. Глобальна демократія тяжіє до транснаціональності. Тому, зокрема, Р. Дарендорф висловлює стурбованість з цього приводу: незрозуміло, яким чином можливо здійснювати контроль за тими, хто приймає відповідні рішення в глобальному масштабі. Тобто спроба вийти з-під глобальної влади мережевого суспільства стимулює створення різних ідентичностей спротиву, породжуючи нові фундаменталізми, націоналізми, сепаратизми, локалізми, етнічні та культурні співтовариства. Проте, як зазначає Р. Дарендорф, «правда, яка багатьом не до вподоби, така: людство не дуже чисто розподілене по земній кулі в групи з однією ідентичністю, ... отже, нові можливості, які відкриває глобалізація, стають підставою для появи нових конфліктів» [7, с. 31].

Сьогодні наявний пошук нової системи зв'язків, що будуватиметься навколо поділюваної ідентичності. Виникають усе нові ідентичності, які формуються не зверху – вниз, а зсередини – назовні, тобто «ті, хто є нашими» проти «тих, хто нашими не є». Попередні форми ідентичності (патріархальність, релігійність, індивідуалізм) все ж не були глобальними, чи такими, що утворені на основі універсальних, абсолютних цінностей. Тому пропозиція В. Ляха: створити нові проекти, де ідентичності формуватимуться не на основі спротиву глобалізаційним процесам, а на цінностях, що включали б у себе своєрідний космополітичний компонент, який містить у собі глобалізація [7, с. 13].

Нові ідентичності мають виникнути в умовах відсутності стабільних культурних характеристик. Тому що, згідно з М. Кастельсом, сама багатолика культура набуває іншого – віртуального – характеру. В ній немає нічого старого. Це безперервний процес створення і руйнування – деконструкція. По-

передні форми причетності до сталих спільнот, стабільної структурованості життєсвіту та традиційних культур у такому суспільстві поступаються місцем ефемерним формам, які весь час змінюються. Своєрідний дух інформаційного суспільства становить «хакерська етика». М. Кастельс гадає, що можна було б навіть припустити, що в інформаційному суспільстві взагалі немає культури у звичному для нас розумінні [8, с. 197].

Докладно розглядаючи ідентичність як вимір індивідуального буття людини, як суто людську здібність до обґрунтування своєї сутності, не можна не враховувати антропологічного змісту категорії ідентичність, і водночас деконструктивних метаморфоз, що останнім часом трапилися в людській природі та антропології. Разом зі зміною людини змінився і суб'єкт права.

Традиційний, який став уже архаїчним, зміст ідентичності полягає у визнанні особистістю своєї природної та духовної належності до певної соціально-культурної спільноти. У діалектичному розумінні ідентифікація частини з цілим здійснюється за принципом співвідношення елемент – система. Тому виключно ідентифікація індивіда з певною антропологічною цілісністю надає сенсу його існуванню. Тільки у складі даної цілісності він набуває свого призначення, функції. Однак нова методологія дозволяє досягнути такі актуальні сьогодні явища, як індивідуалізм, особистісна автономія та хаосмотична саморегуляція індивіда у багатовимірному просторі: соціальному, інформаційному, комерційному, споживчому, ідеологічному, культурному тощо. Це робить необхідним переосмислення ідентичності відповідно до сучасних стандартів життя людини і її антропологією.

Актуальним методом організації й осмислення сучасної антропологічної структури і водночас новою формою ідентифікації індивіда виявляється деконструкція. Філософи констатують заміщення глибинності та ієрархічності самовизначення людини – імітацією та симуляцією у різноманітних формах: симулякр, імідж, маска, аватар. Отже, ідентичність втрачає свій звичний посил до глибинності й укоріненості в традицію, свій натяк на фундаменталізм і стаціонарність. Сучасна, нетрадиційна ідентичність має відповідати деконструктивній особистості. Теперішня реальність отримала назву антропосистемної, де підсистемною одиницею виступає людина, яка зайнята перманентним самовідтворенням, практичним пристосуванням до мінливих умов. У нових умовах виробництву підлягає сама людяність, або ідентичність, що свідчить про значні антропокультурні метаморфози.

Ідентичність у значенні належності до історії, до традиції передбачала утворення й живлення власного міфу. Такого роду міфи радянської, пострадянської, національної ідентичності спліталися у єдиний історико-культурний простір-фундамент, що обґрунтовував саме існування пересічної вітчизняної

особи. У теперішній час особистісний простір людини не має потреби у вертикальному визначенні та виправданні своїм корінням, традицією, міфом. Постмодерний суб'єктивний простір народжується у конструктивно-логічній мережі символів, що рівноцінно співіснують.

Ігор та Людмила Усанови у своїй статті «Неоміфологія постсучасної особистості» взагалі визначають епоху пост як «наявну відсутність, що прагне стати вічністю на всі часи» [9, с. 157]. Постсучасна особистість жертвує своїм онтологічним буттям заради символічного самобуття – жвавої імітації своєї культурної, політичної, національної ідентичності. Така особистість є принципова невизначеність, безпідставність, відмова від власного місця в історії. Вона деміфологізована. Конструювання «нової людяності», як зазначають Усанови, відбувається переважно через задоволення, яке є системним упередженням вольового начала. Ситуативне й негайне задоволення власних потреб та інтересів – це алгоритм самовизначення децентрованої і автономізованої ідентичності.

Ситуація пост складається саме через власну безвідносність, непородженість, негенеологічність, позаісторичність особистості. Вона не має свого походження, а отже, і свого майбутнього, вона взагалі не має нічого свого, проте користується усім як своїм власним без остраху згубитися у чужій образності, бо саме завдяки цій безродності проникає за будь-які межі, кордони, закони, заборони, бо вони ж не її стосуються і не їй писані. Вона нізвідки і нікуди, вона не має власного імені, бо імен у неї безліч, вона не має власного вигляду і оформленості, бо вона є остання точка і як точка вона усюди, вона не є початком і кінцем, бо безначальна і безкінечна. Вона іманентно належить вічності, втім вічність слід розуміти не як трансцендентну висоту, а як випадіння з часу через його нескінченну повторюваність і тожсамість – симулякри буття [9, с. 157].

Обличчя особистості виступає не виразником глибини, а маскою себе самого із безліччю атрибутивних властивостей, як функціональна і змінна складчастість. Неоміфологізм особистості є втратою глибини та висоти, вертикалі та ієрархії, нарешті єдності. Як плата за це вона перетворюється на свою тінь – одномірність, принципову системну однаковість, що забезпечує наявну відсутність себе – симуляцію ідентичності. Проти абсолюту постала глобальність, проти вічності – тривалість, а маска звільнилася від першообразу. Особистість системи пост має саму себе як підґрунтя існування. Стратегія імітації означає, що не потрібно шукати в собі нічого, достатньо лише неприхованої явленості, цинічності, нарочитості, безпардонності, яким немає меж. Імітація є анігіляцією старих міфів, живлення ними через їх викриття, розвінчання, коли вони потрапляють у ігровий простір. Іміджеві технології про-

дукують розвінчані прототипи людського образу. Маска, тінь, аватар, симулякр стають головними сурогатами особистості, які живуть у нескінченних серіях деміфологізації історії [9, с. 158–159].

Симуляція тепер не є актом відносним, вона є абсолютним способом буття. Не є вона також актом підробки та залежності від справжньої, істинної реальності. Симуляція нічого не підробляє. Вона є знаком самого знаку, відкритістю і оголеністю одномірного, проте багатозначного [10]. Особистість обирає деконструктивні способи творчості за рахунок переозначення або демонтажу, нескінченного переформатування і перезавантаження. Варіантом деконструктивної культури є також правова культура, яка інваріантно покладає тимчасову локальну справедливість креативного суб'єкта глобального простору. І ця справедливість не обґрунтована ані минулим, ані майбутнім, ані фундаментальним, ані колективним, а лише оптимальним індивідуальним задоволенням у численних іміджах. Особистість творить середовище власної свободи, через що і самореалізується. Її зусилля спрямовані на конструювання власного світу, що відповідатиме її особистому запиту.

Деконструкція родових міфів постає як обґрунтування актуального іміджу особи. Пошук і демонстрація актуальних іміджів активізується зокрема у трансформаційних суспільствах невизначеної ідеології, де триває самоідентифікація індивідів та суперництво ідеалів, на зразок сучасної України. Загублена у хаосі особистість залишається на самозабезпечення й самовизначення, відмовляючись від себе минулої, конструює, як їй здається, себе нову, застосовуючи при цьому принцип інаковості. Проте інаковість можлива лише як переробка оригінального начала, утворення його протилежності, а не сутнісно іншого. Досягається інаковість через просту структурну деконструкцію і звільняє від приналежності. Кожен новий крок деконструкції є принципово імовірним. Такого роду імовірнісне дієве буття уособлює в собі ілюзію свободи. Ілюзорно свободна, самокерована особистість конструює свій віртуальний світ абсолютних можливостей, згодом набуваючи власного віртуального буття.

Однак технологія імітації іміджів не є ідентифікацією у тому сенсі, в якому ми звикли її розуміти. Якщо ідентичність – це результат самовизначення особою її внутрішньої причетності до певної духовної традиції та соціально-історичної єдності, то імідж є безвідносною симуляцією духовних ідеалів та порожньою одиничністю. Імідж відкриває простір нескінченної безпідставності, інтерпретованої як свобода. Свобода – єдино можливий стан буття людини у множинності альтернативних реальностей глобального світу.

Філософи сходяться у думці, що технологічні можливості постіндустріального суспільства доповнюють і продовжують природні можливості люди-

ни, довершують її первинну натуру, виводячи її за власні межі – у постприродне. Сучасність вимагає антропологічної креативності, адже людина існує у нескінченній безлічі можливих світів. Індивід власноруч має моделювати гіперреальність, заселяючи її власними адептами. До складу зазначеної гіперреальності входить і реальність права як один із імовірнісних світів – це віртуальне середовище особистої свободи й самореалізації людини.

Саме альтернативна множинність іміджів кожного окремого індивіда облаштовує його місце у світі, одночасно підлаштовуючи світ під індивіда як креативну персону. Віртуальна «матриця» реальності міститься в індивідуальній свідомості. Фактично сучасна особистість вбудовує світ у себе, оволодіває ним та робить його розширенням власного образу. У той самий час прихована імовірнісна воля самої «матриці» здатна звести особистість до повної інструментальної пасивності, тому як особистісний мікрокосм є одиницею глобальної віртуальної системи, на волю якої він не може вплинути [11].

Ідентичність сучасного індивіда є платою за його абсолютну потенційність. Замикаючи принципову відкритість системи на себе, іміджева особистість надає системі власного обличчя, власного образу буття, проте не може передбачити поведінки системи, до якої належить, відчуває залежність від неї. Свобода особистості виявляється неабсолютною, такою, що обмежена спонтанною необхідністю, мережевою раціональністю метапростору. Топографічно децентрована особистість стає головною, але не визначальною фігурою гіперреальності.

Імідж як поверховий статус не обтяжує особу статичним фундаментом натуральності й генетичності. Креативна особистість здатна мати безліч іміджів та необмежений потенціал здібностей. Імідж стає логічно виправданою заміною ідентичності. Він дорівнює симульованій ідентичності, про яку йшлося раніше. Імідж є безвідповідальною імітацією антропологічної сутності, чистий образ, який пристосовує індивіда до чергової нестійкої реальності.

Отже, симулятивна соціальна реальність вимагає від індивідів для їх адаптації не сутнісної ідентифікації, а тільки іміджевих технологій самовизначення. Деконструктивно-антропологічний аналіз дозволяє переконалися у симулятивній природі самої національно-культурної ідентичності сучасних індивідів. Класична ідентичність зникає услід за ґрунтовним змістом особистості. Постсучасна особистість є «стікетованим» символом популярного віртуального світу, яка «постить» себе на сучасному етапі гри належним чином, щоб не перестати бути гравцем. Доречно було б вважати імідж новою ідентичністю, проте неостаточною. Імовірнісна логіка віртуальної матриці закономірно спричиняє нову систему норм належного. Вільні від правових стереотипів

об'єктивної справедливості суб'єкти самі створюють постсучасне право за вимогами доцільності. Правове рішення постає як результат деконструювання трьох елементів: правової ситуації, символічної системи законодавства та ціннісних систем креативних суб'єктів права.

Як **висновок** слід зауважити, що урахування моменту трансгресивності й мінливості правової реальності, і в тому числі симулятивності індивідів, радикально змінює зміст і методи розуміння права та правової ідентифікації. Саме тому усвідомлення віртуальної креативності людини принципово замінює її самовизначення через ідентифікацію – самовизначенням через імідж. Проте безумовним виявляється сам причинно-наслідковий зв'язок ідентичності (або іміджу) і праворозуміння суб'єкта. Також цілком очевидна гнучкість самої системи норм належного у деонтологічному віртуальному світі права, в якому ми мешкаємо. Національно-культурній ідентичності належить особлива роль не тільки у розбудові громадянського суспільства, консолідованого ціннісною системою, а й у вихованні інтегрованих лояльних особистостей, вільних у самовизначенні не тільки у вимірі сучасності, а й у своєму історичному минулому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бистрицький Є. Проект війни: від ідентичності до насильства / Є. Бистрицький // Філософ. думка. – 2015. – № 1. – С. 61–74.
2. Малахов В. Философия и время: Вектор сопротивления / В. Малахов // Вопросы философии. – 2011. – № 1. – С. 49–60.
3. Дацюк С. Нариси української ідентичності: сенсуалізація [Електронний ресурс] / С. Дацюк. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/53f5b37dc14b2/>.
4. Хашиєва Л. В. Множинна ідентичність: реалії глобалізованого суспільства [Електронний ресурс] / Л. В. Хашиєва. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/doc/5/04.pdf>.
5. Лях В. В. Свобода і пошук нових форм ідентичності в добу глобалізації / В. В. Лях // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Укр. Центр дух. культури, 2006. – Вип. 57. – С. 3–19.
6. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність / Ю. Габермас // Умови громадянства : зб. ст. / під ред. Варта ван Стрінбергена ; пер. з англ., передмова та примітки О. О. Іваненко. – К. : Укр. Центр дух. культури, 2005. – 264 с.
7. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою: Лекції на тему політики свободи у ХХІ столітті / Р. Дарендорф ; пер. з нім. А. В. Орган. – К. : Києво-Могил. акад., 2006. – 109 с.

8. Кастельс М. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель : пер. з англ. / М. Кастельс, П. Хіманен. – К. : Вид-во «Ваклер», 2006. – 232 с.
9. Усанов І. Неоміфологія постсучасної особистості / І. Усанов, Л. Усанова // Філософії. – 2010. – № 24. – С. 155–166.
10. Дельоз Ж. Различие и повторение / Ж. Дельоз ; пер. с фр. Н. Б. Маньковской, Э. П. Юровской. – СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 384 с.
11. Жижек С. Матрица, или Две стороны извращения / С. Жижек // «Матрица» как философия : эссе / пер. с англ. О. Трухиной. – Екатеринбург : У-Фактория, 2005. – С. 329–371.
12. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон ; пер. с англ. А. Башкирова. – М. : ООО «Изд-во АСТ» : ООО «Транзиткнига», 2004. – 635 с.
13. Бистрицький Є. Національна ідентичність і громадянське суспільство / Є. Бистрицький, О. Білий, Р. Зимовець та ін. – К. : Дух і Літера, 2015. – 452 с.
14. Костенко А. Г. Глобалізація як чинник деструкції ідентичності / А. Г. Костенко // Практ. філософія. – 2008. – № 3. – С. 120–128.
15. Астафьева О. Н. Транснационализация культурного пространства: государство и проблемы координации коммуникативных стратегий / О. Н. Астафьева // Человек, культура, общество глобализации. – М. : РИК, Изд-во «Академ. проект», 2007. – С. 5–11.
16. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань / Л. П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 272 с.

САМООПРЕДЕЛЕНИЕ ИНДИВИДА В ПОЛЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ: ИДЕНТИЧНОСТЬ ИЛИ ИМИДЖ?

Мелякова Ю. В.

Исследование посвящено социально-правовой и антропологической проблеме мировоззренческого и личностного самоопределения человека открытого трансгрессивного общества в национально-культурном, гражданском, правовом идеологическом и ментальном планах. Политико-правовая ситуация в современной Украине выступает как дискурс идентичностей, мультикультурность в рамках одной политической нации, конфликт мировоззрений и, как следствие, симуляция идентичности. Самоидентификация постсовременной личности формирует креативный имидж, позволяющий ей чувствительно приспособливаться к виртуальности права.

Ключевые слова: национально-культурная идентичность, мультикультурализм, поликультурность, конфликт идентичностей, симуляция идентичности, имидж, правопонимание, креативный децентрированный индивид.

THE DETERMINATION OF THE INDIVIDUAL IN THE SPACE OF CULTURE LAW: IDENTITY OR IMAGE?

Melyakova J. V.

The article addresses the socio-legal and anthropological problem of personal people self-determination of open the transgressive society in national-cultural, civil, ideological and mental planes. The legal and political situation in modern Ukraine acts as a discourse of identity, the multiculturalism in the framework of one political nation, the conflict of worldviews and, as a consequence, the simulation of identity. Identity post-modern identity forms the image of a creative, sensitive allowing it to adjust to the virtuality of law.

Simulation of identity, which is cynically by many persons forced to make a choice becomes a cause for them morbid self-destruction, the impossibility of spiritual self-realization. This situation escalates the internal conflict in society – the rift on the outsiders, those who aspire to be misfits. Humane way to solve this conflict is legal. Right, if it is truly democratic and humane, should equally guarantee the rights and opportunities of all parties to the social discourse. Alternative war as violence is the rule of law in the liberal value of the contract.

Scientists hope to avoid excessive «Eniseli», they take the perspective of transnational identity, global peace, following the example of developed democratic States of the West. Globalization adds another dimension to the process of finding identity. Globalization not only blurs the traditional identities associated with family, history, place of residence, nation, religion, not only of identity, elaborated in the period of formation of industrial society (labour collective, class, Corporation), and such that are associated with the nation-state. Globalization is reshaping the social, cultural, psychological, moral forms of human existence. Lost the stability, the certainty of the individual in the social environment.

Break established ties and traditional identity. Accordingly, increases the overall uncertainty of life, this causes confusion of people, because he loses confidence in the reliability of the surrounding world. The world is formed without a support, in which it is difficult to determine priorities and an unambiguous ideological orientation. A new identity is formed in the bowels of the network society. Previous forms of involvement in sustainable communities, a stable structured environment and traditional culture in such a society give way to the ephemeral forms that change all the time. Topical method of organization and understanding of contemporary anthropological structure and simultaneously a new form of identification of the individual is deconstruction. Philosophers have concluded the replacement of depth and hierarchy of identity – simulation in a variety of forms: simulacrum, the image, the mask, the avatar.

The post-modern identity of the individual loses its usual promise of depth, rootedness in tradition, fundamentalism and stationarity. Unconventional identity (the image) corresponds anthropologically deconstructive personality. Modern reality, including legal, is an anthropological system. The structural unity of this reality is a person who is in a permanent state of fulfillment and adaptation to changing global realities. The personality identifies itself and creates an environment of personal freedom, and so self-

fulfilling. The trend of globalization provokes uncertainty, which continues the search for new forms of identity. People lose their sense of belonging to a spiritually close environment, certain well-established values and guidelines. Globalization is blurring not only traditional identity, but also the mechanism of their formation. Identification begins to be permanent and unfinished, as a way of being human in this virtual space. The creativity of the individual is aimed at the deconstruction of their own world that meets his needs. The rationale for the current image is through games with the ancestral myths.

The image is an irresponsible imitation of the anthropological essence of the individual – pure simulative way. A plurality of non-natural images does not burden the individual's historicity, but rather limitless potential. This anthropology radically alters the content and methods of understanding law and legal identity. The self-identification of personality in cultural, ethnic, social relations is the recognition and justification of the identity of their natural rights, especially the right to be proud of their genealogy and civil history. But it is the usual interpretation of «identity» is contrary to models of modern networked changeable and global peace, which exists as a hyperreality off-center individuals.

In turn, the fact of the inertness of the consciousness of many poorly adapted individuals transforms ontological contradiction of man and environment in such forms as the crisis of identity, marginalization of certain groups.

Key words: *national-cultural identity, multiculturalism, a conflict of identities, understanding of law, simulation of identity, image, communication and creative individual.*

Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ КОНЦЕПЦІЇ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

У статті розглядаються філософсько-правові концепції виникнення та розвитку правової держави в історії філософської думки. Робиться висновок, що в Україні збільшується впевненість у необхідності цього дослідження і реалізації цієї концепції на практиці. Конституція України забезпечує новий етап розвитку вчень про правову державу в Україні.

Ключові слова: держава, право, закон, правова держава, концепції правової держави.

Актуальність проблеми. Зародки теорії правової держави у вигляді ідей гуманізму, широкого і обмеженого зазіхання пануючого класу на принципи демократизму, установлення і зберігання свободи, панування права і закону простежуються ще в міркуваннях передових для свого часу людей: мислителів-філософів, істориків, письменників, юристів Давньої Греції, Риму, Індії, Китаю й інших країн. Традиційна концепція правової держави пройшла складний і тривалий шлях і склалася на початку ХІХ ст. Але більшість ідей, на яких вона базувалася, висувалися набагато раніше. Ще в античні часи розуміли, що лише право може дати владі міру.

Таким чином, актуальність проблеми полягає в основних підвалинах філософсько-правової детермінації виникнення та розвитку держави.

Розробці теорії правової держави присвячено чимало праць, починаючи від класиків античності до сучасних розробок. Зокрема, проблема розглядалася у працях Платона, Аристотеля, Н. Макіавеллі, Ж. Бодена, Т. Гоббса, Г. Гегеля, С. Франка, С. Алексєєва, О. Хьоффе, В. Четверніна та ін. Втім, у сучасних умовах розвитку українського суспільства проблема розбудови правової держави є дуже актуальною, це потребує ґрунтовного філософського осмислення існуючих концепцій виникнення та розвитку правової держави.

Завданням даної статті є спроба розкриття сутності та змісту основних концепцій виникнення та розвитку правової держави в історії філософської думки. Ще давньогрецький філософ-ідеаліст Платон у своїх відомих діалогах «Держава», «Політик», «Закони» тощо писав: «Я бачу близьку загибель тієї держави, де закон не має сили й знаходиться під чиєюсь владою». Відповідно, там, де закони встановлені в інтересах декількох людей, мова йде не про державний устрій, а тільки про внутрішні суперечки [2, с. 46].

Тиранія, яка неминуче приходить, за думкою Платона, на зміну демократії, «сп'янілої» «свободою в непохитному вигляді», коли надмірна свобода обертається надмірним рабством, є найгіршим видом державного устрою, де царюють беззаконня, свавілля й насильство. «Тільки там, – зазначав Платон, – де закон – володар над правителями, а вони – його раби, я вбачаю спасіння держави і всі блага, які тільки можуть подарувати державі боги» [2, с. 45].

Аналогічні ідеї, які заклали основу теорії правової держави, розвивалися також у роботах Аристотеля – за словами К. Маркса – «найбільш великого мислителя». Він був захисником права індивіда, приватної власності як прояву в кожній людині «природної любові до самого себе» і розвивав на противагу Платону погляд на державу, як на продукт природного розвитку, як на вищу форму людського спілкування, що охоплює собою всі інші форми (у вигляді родини, поселення і т. ін.). Йому належить крилатий вислів: *Amicus plato, sed magis amica Veritas*, що в перекладі означає: «Платон мені друг, але істина дорожче» [4, с. 365–366].

Виражаючи своє ставлення до державної влади, права і закону, Аристотель постійно проводив думку про те, що «не може бути справою закону володарювання не тільки за правом, але й всупереч праву, прагнення ж до насильного підкорення, звісно, суперечить ідеї права». Аристотель робив такий висновок: «Там, де відсутня влада закону, немає місця будь-якій формі державного устрою. Закон повинен володарювати над усім». Він також вважав, що в найбільш правильному устрої і правильно утвореній державі правлять не люди, а закони, оскільки навіть кращі правителі схильні до пристрастей, закон же є врівноважений розум: порушення правителем законів веде до відхилення від «політики» в бік «деспотії» [2, с. 60].

З ідеями передових мислителів Давньої Греції про право, свободу, людську гідність і гуманізм перегукуються гуманістичні переконання і погляди давньоримських політичних і суспільних діячів, письменників, істориків, поетів. Особливо виразно це простежується у працях відомого римського діяча і мислителя Цицерона, таких як «Про державу», «Про закони», «Про обов'язки», а також у численних творах інших римських письменників і філософів епохи імперії.

«Що таке держава? Чийм надбанням вона є?» – питав Цицерон. І відповідав так: «Надбанням народу, який розуміється не як “будь-яке об'єднання людей, зібраних разом будь-яким чином”, а як “об'єднання багатьох людей, пов'язаних разом між собою згодою в питаннях права”». Цицерон незмінно укладав властиві людській природі, рівно як і природі взагалі, розум і справедливість. Право ж є, за його думкою, необхідним конституюючим джерелом державності взагалі [3, с. 250].

Як відомо, Цицерон був переконаним і послідовним прихильником природного права. Він виходив із того, що права і свободи людини не даруються і не встановлюються кимось і за чийм би то не було бажанням або велінням, а належать їй за самою природою. Оперуючи поняттям «істинного закону», Цицерон розглядав його як «розумне положення, яке відповідає природі, розповсюджується на всіх людей, постійне, вічне, яке покликане на виконання боргу, наказуючи і забороняючи, від злочину відлякує; воно, однак, є ніщо, коли це не потрібно, не наказує чесним людям і не забороняє їм...» [4, с. 366].

Дуже важливим у плані формування ідей, які заклали «перше каміння» і склали в подальшому (у видозміненому, пристосованому до дійсності, яка змінилась, вигляді) основу теорії правової держави, є сформульований Цицероном правовий принцип, згідно з яким «під дію закону повинні підпадати всі», а не тільки деякі «обрані громадяни». Важливим виявилось вироблене ним положення, в співвідношенні з яким будь-якому Закону має бути властиве прагнення хоча б «у чомусь переконувати, а не до всякого примушувати силою і загрозами», висовував їм заклики до «людяності, законотворчості», до боротьби за свободу і справедливість, за гуманне ставлення державних органів до вільних громадян і навіть рабів [2, с. 73].

Давня гуманістична думка, державно-правові погляди та ідеї передових, прогресивних мислителів того часу безсумнівно стали першоосновою всього наступного розвитку гуманістичних поглядів й ідей, які склали потім фундамент теорії правової держави.

Звісно, до повного завершення процесу творення даної конструкції, самої будівлі під назвою «теорія правової держави» було ще дуже далеко. Необхідно було пройти ще величезний інтелектуальний шлях, який вимірюється навіть не століттями, а тисячоліттями. Але, тим не менше, початок, який надає надію, було покладено. Важливо було тепер не збитися з цієї дороги.

Після розпаду Російської імперії тривалий час політико-правове вчення не розвивалося (його поживлення спостерігається лише у XI–XII ст.), однак поширення в Європі римського права і римських традицій призводить до зміцнення підвалин державності, розуміння закону як волі народу, а відтак і визнання певної зв'язаності верховної влади цим законом.

У XII–XIII ст. формується середньовічний конституціоналізм у формі парламентських органів, які ототожнюються скоріше з судом, ніж із парламентом.

У подальшому ідея обмеження правителя законом і справедливістю знаходить розвиток у працях багатьох вчених, однак із відчутним впливом абсолютистських тенденцій у політичній науці (пов'язаних із формуванням абсолютистських монархій у Європі на зламі XVI ст.), а також боротьби між світською

і церковною владою. Відповідальність правителя зводиться до відповідальності лише перед Богом і природою.

Ідеї Середньовіччя, однак, стали фундаментом, на якому зросло систематичне вчення про правову державу. До ключових віх у розвитку політичної науки варто віднести обґрунтування світського характеру держави, державного суверенітету та верховної влади.

Так, в умовах боротьби проти феодального свавілля й абсолютистського деспотизму, в період буржуазних революцій й утвердження нового строю були сформовані вчення про правову державу в теоретично розвинутому вигляді такими мислителями того часу, як Н. Макіавеллі, Ж. Боден.

Макіавеллі, наприклад, намагався пояснити принципи політики, осмислити рушійні розвідки політичного життя з тим, щоб зобразити контури ідеальної держави, яка найкраще відповідала б потребам його часу. Мету держави він бачив у можливості вільного користування майном і забезпечення безпеки для кожного. При розгляді питання про державні форми він віддавав перевагу республіці, оскільки саме республіка значною мірою відповідає вимогам рівності і свободи.

Боден, у свою чергу, визначає державу як правове управління багатьма сім'ями й тим, що їм належить. Завдання держави, на його думку, полягає в тому, щоб забезпечити права і свободи.

Особлива роль у розвитку вчення про правову державу належить Г. Гроцію, Г. Гоббсу, Д. Дідро, Ш. Л. Монтеск'є, Т. Джефферсону, Дж. Локку та ін. [3, с. 251].

Із цих вчень слід виділити найбільш важливі положення в правовій державі.

Гроцій був першим відомим теоретиком школи природного права. Правові інститути феодалізму Гроцій вважав такими, що суперечать природі людини, тому він висунув вимоги нового права, «яке відповідає законам розуму». Метою держави він вважав охорону приватної власності посередництвом таких правоустановлень, які б забезпечували людині вільне користування своїм надбанням за згодою всіх. Джерелом будь-якої форми держави, за вченням Гроція, є громадський договір, тому при створенні держави народ може обрати будь-яку форму правління, але, обравши її, зобов'язаний підкорятися правителям.

Як і у Гроція, у Дідро державна влада виникає як продукт суспільного договору, який надає суспільству організовану політичну форму. Люди лише частково передають державі свою природну незалежність з метою забезпечення інтересів і об'єднання волі і сили всіх. Державна влада, отже, заснована на волі народу, який є сувереном.

«Лише нація є істинний суверен; істинним законодавцем може бути лише народ, лише воля народу є джерелом політичної влади».

Головна мета держави, за Дідро, є забезпечення невід'ємних прав громадян та їх щастя. Ідеї Дідро продовжив й обґрунтував Кант у своїй теорії правової держави.

Одним із перших, хто дав теоретичне обґрунтування демократичної держави, був Спіноза. Будучи зв'язаною законами, держава забезпечує дійсні права і свободи людини. Він стверджував, що держава могутня лише тоді, коли вона гарантує кожному громадянину не тільки збереження життя, а й задоволення його інтересів, і застерігав правителів від посягань на власність, безпеку, честь, свободу й інші блага підданих.

Гоббс був захисником абсолютної монархії в Англії, але тим не менше він розробив ряд прогресивних положень про панування права в суспільному житті, які потім були розвинені революційними буржуазними мислителями. До них належить обґрунтування формальної рівності, непорушність договорів. Свободу людини Гоббс розглядав як право робити все те, що не заборонено законом, і тим самим закінчив теоретичні основи найбільш ефективного принципу правового регулювання суспільних відносин.

У трактуванні Дж. Локка, який, за словами К. Маркса, був «класичним виразником правових уявлень буржуазного суспільства в протилежність феодалському», ідея панування права втілюється в державі, де панує закон, який відповідає природному праву й визнає непорушні природні права і свободи індивіда, і здійснено поділ влади. Таку державу з пануванням права він протиставляє деспотизму. «Воля людей, які знаходяться під владою уряду, – писав він, – полягає в тому, щоб мати постійне правило для життя, загальне для кожного в цьому суспільстві й установлене законодавчою владою, створеною в ньому; це – свобода йти услід моему власному бажанню у всіх випадках, коли цього не захищає закон, і не бути залежним від постійної, невизначеної, невідомої, самовладної волі іншої людини». Обґрунтований тут Локком правовий принцип, як і у Гоббса, індивідуальної свободи лише на словах дещо розходиться з наступною, що стала актуальною для нас, формулою: «дозволено все, що не заборонено законом».

Нові уявлення про поділ влади отримали систематичну розробку в творчості Монтеск'є. Розрізняючи в кожній державі три роди влади – законодавчу, виконавчу, судову, він зазначає, що для запобігання зловживань владою необхідним є такий порядок речей, при якому різні влади могли б взаємно стримувати одна одну. Поділ і взаємне стримування влади є, згідно з Монтеск'є, головною умовою для забезпечення політичної свободи в її відношенні до державного устрою.

Ідеї Локка і Монтеस्क'є чинять політичний вплив не тільки на подальші теоретичні уявлення про правову державність, а й на ранньобуржуазне конституційне законодавство, державну політику.

Цей вплив виявився, наприклад, у конституції США 1787 р. Вона майже втілює ідею правової держави на американському континенті. Автор «Декларації Незалежності США» Джефферсон критикує монархічну форму правління з позиції теорії суспільного договору й невідчужуваних, непорушних прав людини, й відстоює принцип народного суверенітету. Декларація Незалежності проголошує, що існують невідчужувані права людини, для забезпечення яких створюється держава.

Але серед прихильників правової держави ми бачимо таких, які виходять із пов'язаності держави позитивним законом, прийнятим у державі. Так, Ж.-Ж. Руссо писав, що закон приймається сувереном (народом), уряд – тільки слуга й виконавець закону.

З філософським обґрунтуванням теорії правової держави виступив І. Кант, який багаторазово вказував на необхідність для держави спиратися на право, суворо узгоджувати свої дії з правом, постійно орієнтуватися на право. Центральне місце в теорії Канта займає людина, особистість. Найважливішим принципом публічного права філософ вважав прерогативу народу вимагати своєї участі у встановленні правопорядку шляхом прийняття конституції, яка виражає його волю. Верховенство народу обумовлює свободу, рівність і незалежність усіх громадян у державі, яка виступає як «об'єднання великої кількості людей, які підкорені правовим законам, де діє принцип, згідно з яким законодавець не може вирішити відносно себе те, що народ не може вирішити відносно самого себе» [2, с. 399]. Якщо держава відхиляється від даного принципу, від дотримання прав і свобод і не забезпечує охорону законів, то вона ризикує загубити повагу і довіру своїх громадян, спонукає їх зайняти відносно себе позиції відчуженості [2, с. 402].

Там, де держава діє на основі конституційного права, відповідає загальній волі народу, там держава правова, там не може бути обмеження прав громадян і особистої свободи, совісті, думки, господарської діяльності. У правовій державі громадянин повинен володіти тією ж можливістю примусу тих, що володарюють, до точного виконання закону, яку має володар щодо громадянина. Правову організацію Кант, як і Локк, пов'язує з поділом влади на законодавчу, виконавчу – урядову, і судову, що здійснює суд присяжних, яких обирає народ [2, с. 399].

Філософська концепція Канта здійснила важливий вплив на подальший розвиток політико-правової думки і практикум державно-правового будівництва цивілізованого суспільства [3, с. 251].

Держава, згідно з Гегелем, теж є право, а саме конкретне право, тому що воно включає в себе визнання «всіх інших прав особистості, родини і суспільства». Зводячи державу в абсолют, який стоїть над особою й суспільством, Гегель доводить, що такі держави передують розвитку громадянського суспільства. У цьому твердженні Маркс бачив головний крок гегелівської концепції держави, оскільки в реальному житті суспільство виникає раніше держави, а остання є його продуктом і результатом розвитку. «Держава – це найбільш досконала організація суспільного життя, в якому все будується на правовій основі, що представляє царство реального життя». Цінність поглядів Гегеля на державу полягає в тому, що примусова, насильницька функція в ній відіграє не настільки важливу роль. У цілому вся його концепція правової держави прямо й однозначно спрямована проти свавілля, безправ'я і взагалі всіх неправових форм застосування сили з боку приватних осіб, політичних об'єднань і державної влади.

Під впливом його ідей у Німеччині сформувався представницький напрям, серед прихильників якого були Р. Моль, В. Велькер, Р. Гнейст.

Концепції правової держави дотримувалися й представники юридичного позитивізму. Саме представник цього напрямку Р. фон Моль дав перший більш-менш ґрунтовний аналіз правової держави в 1832 р., де він назвав вищим її принципом свободу громадян. Щоб досягти втілення вказаного принципу, необхідна пов'язаність держави правом [3, с. 251].

Єллінек, представник того ж напрямку, писав про самообмеження держави правом, а суб'єктивні права громадян представляв як захищені інтереси.

Велике значення для «удосконалення теорії правової держави мають праці вітчизняних авторів. Головна увага в них приділяється не тільки основним рисам і ознакам правової держави, а й найбільш важливим умовам їх формування. Заради справедливості слід зазначити, що вітчизняними авторами концепція правової держави в тому вигляді, як вона склалася і прокламувалася на сучасному Заході, часто-густо розглядалася лише в критичному плані. Це було правильно й цілком виправдано, коли малися на увазі лише її сутність, соціальний зміст і призначення в кожному конкретному історичному періоді й стосовно кожного конкретного пануючого прошарку або класу. Адже не є таємницею, наприклад, те, що по відношенню до будь-яких сучасних західних держав і тих, хто має владу, ця концепція закликає ідеалізувати їх, показати їх «зв'язаність» діючим правом, уявити будь-яку західну державу у вигляді якогось представника й захисника всіх без винятку прошарків суспільства, відданого сторожа «загальної» справедливості, законності і правопорядку, яким воно, як показує життя, є далеко не завжди [4, с. 369].

Однак в однозначному критичному підході до теорії правової держави були й значні натяжки. Недоліки такого бачення полягали насамперед у тому, що при оцінці даної концепції не враховувався той факт створення й застосування її інакше, як у вигляді політичного й ідеологічного засобу протиставлення і боротьби з абсолютистськими й іншими, подібними їм, режимами, й діяльності наддержавних об'єднань. Не розглядалися такі загальнолюдські цінності, як принципи й ідеї, що стосуються невід'ємних прав і свобод громадянина, пріоритет і «торжество закону» в умовах демократичного державного й суспільного устрою, соціальну справедливість і непорушність законності й правопорядку в умовах правової держави [4, с. 370].

Мова йде також про ідеї суверенності народу як джерела влади, гарантування його прав і свобод, підлеглість держави суспільству тощо. Маркс і Енгельс підтримали і розвинули далі ідею Гегеля про розмежування громадянського суспільства і держави. Вони показали, що саме громадянське суспільство складає першооснову будівлі людського гуртожитку, а життєдіяльність громадянських об'єднань є головною рушійною силою історичного прогресу або дослівно «істинний осередок й арена всієї історії». Маркс розглядав державу і право, виходячи з відкритої або класової теорії суспільного розвитку. Слід згадати його слова: «Свобода полягає в тому, щоб перетворити державу із органу, який стоїть над суспільством, в орган, який цьому суспільству повністю підкоряється»; та і в наш час більша або менша свобода державних форм визначається тим, в якій мірі вони обмежують «свободу держави» [2, с. 557].

Демократизація політичного режиму, розпад СРСР, здобуття Україною незалежності сприяли тому, що поняття правової держави вже кілька років тому міцно увійшло в теорію і практику сучасного українського конституціоналізму.

Стійких традицій правова держава Україна не мала, однак ідея правової держави у теорії держави і права та конституційному праві України має досить глибоке коріння і тому на початку 1990-х років так швидко була відроджена в українській юридичній науці, а її термінологічно понятійний рід значно поповнився за рахунок досить широкого використання відповідних апробованих дефініцій [1, с. 3].

Ідеї правової держави з великою одностайністю були сприйняті й інтерпретовані відповідно до сучасного розуміння вченими-юристами – розробниками Конституції України 1996 року [1, с. 5].

Висновок. В Україні відсутні згадані традиції правової держави, проте проголошення її такою, розвиток парламентаризму, ознаки цивілізованого формування влади, зміцнення незалежності правосуддя і водночас складні й суперечливі тенденції у становленні української держави зміцнили впевне-

ність у необхідності цього дослідження, аби сприяти неодмінній реалізації в Україні як справді європейській державі однієї з найпривабливіших протягом століть ідеї правової науки.

Нова Конституція України започатковує, без сумніву, новий і важливий етап розвитку вчень про правову державу в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заєць О. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду / О. П. Заєць. – К. : Парлам. вид-во, 1999. – 248 с.
2. Історія вчень про право і державу : хрестоматія для юрид. вузів і фак. / уклад., заг. ред. проф. д-р істор. наук Г. Г. Демиденко. – 2-ге вид., допов., змін. – Х. : Легас, 2002. – 928 с.
3. Скрипнюк О. В. Ідея соціальної справедливості в контексті теорії правової держави / О. В. Скрипнюк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2005. – № 2(25).
4. Скрипнюк О. В. Соціальна правова держава в Україні: проблеми теорії практики : монографія / О. В. Скрипнюк. – К., 2000. – 168 с.
5. Арон Р. Демократия и тоталитаризм : пер. с фр. / Р. Арон. – М. : Изд-во «Текст», 1993. – 437 с.
6. Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практика реалізації / Р. Ф. Гринюк. – К. : Концерн «Видав. дім «Ін Юре», 2004. – 388 с.
7. Гуменюк І. Концепція соціальної держави: теоретико-методологічний аналіз формування змісту / І. Гуменюк // Право України. – 2008. – № 7. – С. 9–13.
8. Максимов С. І. Правове суспільство як регулятивна ідея реформування посттоталітарної правової системи / С. І. Максимов // Проблеми влади і права в умовах посттоталітарних трансформацій: міждисциплінарний аналіз / за заг. ред. М. І. Панова, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2007. – С. 15–22.
9. Цимбалюк М. Громадянське суспільство як фактор утвердження демократичної правосвідомості / М. Цимбалюк // Право України. – 2007. – № 11. – С. 21–25.

ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВЫЕ КОНЦЕПЦИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Мануйлов Е. Н.

В статье рассматриваются философско-правовые концепции возникновения и развития правового государства в истории философской мысли. Делается вывод, что в Украине возрастает уверенность в необходимости этого исследования и реализации этой концепции на практике. Конституция Украины обеспечивает новый этап развития учения о правовом государстве в Украине.

Ключевые слова: *государство, право, закон, правовое государство, концепции правового государства.*

PHILOSOPHICAL AND LEGAL CONCEPTS OF THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF LEGAL STATE

Manuylov E. M.

The article considers the philosophical-legal concepts of the origin and development of law in the history of philosophical thought. It is concluded that in Ukraine increased confidence in the need for the study and implementation of this concept in practice. The Constitution provides a new stage of development of doctrines of legal state in Ukraine.

The idea of a lawful state have arisen in Antiquity. Even the ancient Greek philosopher Plato in his famous dialogues «State», «Politician», «Laws» and the like wrote «I see close destruction of that state where the law has no force and is under someone's power». Accordingly, where the laws are in the interests of a few people, we are not talking about a state system, but only about internal disputes.

A theory that inevitably comes, according to Plato, to replace democracy, «intoxicated» freedom is unwavering», when too much freedom turns into excessive slavery is the worst form of government. Where the reign of lawlessness, arbitrariness and violence. «Just there», said the Plato, where the law – the Lord over governors, and they are his slaves, I see the salvation of the state and all the benefits, which can only give the state the gods».

Similar ideas, which laid the Foundation of the theory of the legal state, has developed Aristotle, Cicero, the philosophers of the middle Ages, and modern times. A special role in the development of the doctrine of the rule of law applies to the Grotius, Hobbes, D. Diderot, Montesquieu, T. Jefferson, J. Locke and others.

One of the first who gave theoretical justification of a democratic state would. Spinoza. Being bound by laws, the state provides a valid rights and freedoms of man. Spinoza argued that the state is powerful only when it guarantees to every citizen not only save lives, but also the satisfaction of its interests, and warned rulers against encroachments on the property, security, honour, freedom and other good subjects.

With a philosophical basis for the theory of the legal state were made by Kant, who repeatedly pointed to the need for the state to rely on the law, to strictly coordinate its actions with the law constantly focus on the right. Hegel argued for this reason that such States precede the development of civil society.

The concept of legal state adhered to by the supporters of legal positivism. Of great importance for the improvement of the theory of the legal state are the works of domestic authors. (O. P. Zayets, O. V. Skrypniuk, R. F. Grinyuk, I. Gumenyuk, S. I. Maksymov, M. Tsybalyuk, etc.). But these studies are insufficient, especially because longstanding traditions of the legal state of Ukraine has not yet acquired. In Ukraine there is no tradition of a lawful state, however, the proclamation of her like this.

Key words: state, right, law, rule of law, the concept of a legal state.

С. Б. Жданенко, кандидат філософських наук, доцент;
І. І. Коваленко, кандидат філософських наук, доцент

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСНОВНІ РИСИ ТА СУТНІСНІ ІДЕЇ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО БАЧЕННЯ ПРАВА

Статтю присвячено загальнометодологічним та специфічним характеристикам постмодерністської філософії права. Показані симптоми вичерпаності вихідної парадигми модерну, що обумовили нову метаморфозу права. Як одна з головних особливостей постмодерністської правової теорії вказана смерть людини як автора і творця юридичних текстів. Розглянута ключова для постмодерністської філософії права тема кінця великого наративу. Показані відмінності модерного юридичного наративу від постмодерністського, де мова йде не про суб'єкта та його розповідь про себе, а про саму розповідь, що розгортається у знаках та інтерпретаціях. Дискурс справедливості у рамках постмодерністської філософії права представлений як розрізнення права (закону) та справедливості.

Ключові слова: неklasична філософія, постмодерністська філософія права, деконструкція, правовий дискурс.

Актуальність постмодерністської парадигми для сучасного філософсько-правового дискурсу продиктована оригінальним неklasичним, нелінійним підходом до вивчення права та правової культури. У сучасних дослідженнях неодноразово наголошувалось, що класичні типи праворозуміння не задовольняють розумінню права в сучасну епоху, що, у свою чергу, свідчить про необхідність пошуку принципово нової концепції права. Рішення такої проблеми слід шукати у царині теорій, що пропонують нові методологічні підходи до інтерпретації правових феноменів.

Метою статті є показ загальнометодологічних та головних парадигмальних настанов постмодерністської рефлексії права.

Аналіз наукових публікацій. В умовах кризи класичної європейської раціональності постмодерністський погляд на правову проблематику є перспективним напрямом соціальної філософії та філософії права, що перебуває у центрі уваги передусім західних дослідників [2; 3; 4; 5; 6]. Сучасна вітчизняна наука, зокрема, філософсько-правова, поки демонструє фрагментарне звернення до постмодерністської парадигми.

Сьогодні на тлі надмірної колонізації правом життєвого світу [1] активно відстоюється уповноважене та рефлексивне право, висловлюється заклик до нової метаморфози права, здатної повернути право до його початкових та

природних кордонів [2]. У зв'язку з цим йдеться не про право з новою свідомістю, а про право без будь-якої свідомості, тобто про кінець права – чи то риторичний, чи то буквальний – у вигляді заміни юридичної влади дисциплінарною [3].

Симптоми вичерпаності вихідних парадигм модерну постмодерністська філософія права вбачає у запозиченні більшості питань у об'єктів, визначених правознавцями та їхніми попередниками-юристами [2], а також у розумінні права та соціуму як двох окремих та різних реальностей, що відповідає конвенціональній традиції [2].

Наслідком розщеплення самообразу модерну, орієнтованого на розум, автономію, волю, свободу тощо, стає показ суперечностей, терору, поневолення, божевілля, залежності, що супроводжують модерністський проект. У такий спосіб постмодерна парадигма змушує реалізовувати порядок речей в усій його жорстокості та викривленості.

Однією з альтернатив такому порядку речей стає скинення, сконструйоване, зокрема, навколо осі влади. Відсутність нормативної теорії стосовно засади легітимної чи нелегітимної влади має наслідком те, що «питання» влади відчувається виключно як «гра» на сцені порядку речей. Усі політичні та юридичні теорії оголошуються лише ілюзіями або ідеологіями, які маскують те, що «насправді» відбувається у суспільстві та «житті».

Постмодернізм вказує на кінець усіх великих оповідань та всіх згадувань стосовно Бога, істини та форми, а також наголошує на кінці людини як творця, епіцентру історії та репрезентації. Постмодерна юриспруденція намагається показати наслідки такої ідеї для суб'єкта права, носія абстрактних прав та обов'язків, а також для юридичної системи з її принципами, формою та засадами. Постмодерна юриспруденція підкреслює свою інтенцію до саморозкриття у множинних та відкритих раціональностях, а також у спільнотах.

Одним із головних елементів постмодерної правової теорії є смерть людини як автора та суб'єкта історії, а також як автора чи творця юридичних текстів. Проблема мови та розуміння у праві розв'язується шляхом заміни питання смислу афірмацією знаків: людина померла, існують лише знаки. Право переміщається в інтерпретативну парадигму, смисл існування якої міститься у галузі естетики. Інтерпретація юридичного тексту розуміється як витвір мистецтва, де інтерпретація змушує текст перетворюватися на естетичний прояв. Смисл юридичного тексту формується в процесі інтерпретації, тобто виділення знаку, що зчіплюється з ритмом інтерпретативного повторення, здійснюваного тілом кожного індивіда. Суб'єктивність тут є не модерною суб'єктивністю, а тілесною «суб'єктивністю» у ніцшеанському сенсі. Так само, як музика викликає глибинні емоції у слухачів, так і юридична інтер-

претація викликає глибинну емоцію у людей, які зустрічаються з лінгвістичними знаками права. Емоційне творення, виникаючи у тілі індивідів, утворює інтерпретацію права спочатку у невидимому прояві цих внутрішніх рухів, потім – у мовних знаках і, нарешті, переводить її у більш усвідомлене бажання. Виявляється, що інтерпретація права залежить лише від одвічного естетичного інстинкту. Інтерпретувати не означає мислити згідно з цілями, як цього вчить юридична модерність, а «прислухатися» до того, як знаки зчіплюються у рецепції та нарації знаків.

Юридична інтерпретація розуміється як лінгвістичний «факт». Вона щільно замкнена у «фактуальності» конкретного юридичного порядку. Точніше, у «фактуальності», що розглядається як інтерпретативна гра юридичної мови, в якій кожна істота, згідно з власним баченням, має необхідно виборювати і своє «місце» у світі, і навіть знаки, що складають для неї смисл інтерпретації.

Смисл виявляється не більш, ніж перспективою, яку Я адаптує під стратегічні або поетичні міркування. Якщо навіть одна інтерпретація, яку Я може додати до тексту, приймається, постмодернізм долає перешкоди. Течії на кшталт постмодерного фемінізму, критична постмодерна правова течія та інші, що пов'язують себе з цією формою постмодерності, працюють у перформативній суперечності, реконструюючи будь-яку наративність в ім'я норми за її ж відсутності.

Ключова для постмодерну тема кінця Великого Оповідання – наративно-го або юридичного – переноситься у право під виглядом оголошення кінця юридичного раціоналізму. По суті, згідно з постмодернізмом Ж. Дерріда та Ж.-Ф. Ліотара західний логоцентризм стверджується у різноманітних Великих Оповіданнях стосовно традиційних понять Розуму, Істини або Форми [4; 5; 6]. У такому сенсі тема Великого Оповідання підтримує легітимацію, порядок, зв'язаність, притаманні раціоналістичній традиції. У модерний правовий проєкт та раціональне природне право, що його супроводжувало, вписана фундаментальна турбота про норми. Модерне оповідання віднаходить правові норми у Розумі, Істині, Формі або Консенсусі. У такому контексті юридичні норми нашаровуються, як луска, на проєкт, що прагне забезпечити раціональну зв'язаність між цими різноманітними юридичними нормами.

Для постмодернізму ж ідеться про ілюзію, що налаштовує на такі висновки: норми є докорінно суб'єктивними і залежать від волі до влади кожного індивіда. Поки не встановлена певна першозасада або поки не виявлені споріднені з Богом, Істиною, Реальністю або Благом норми, будь-які цінності є рівнозначними, а всі ключові для метафізичної думки концепти втрачають свою міць.

Замість руйнації системи метанаративів («правил гри»), що мають легітимізуючу силу та обґрунтовують життя людини та соціуму, постмодернізм у праві пропонує дві альтернативи – мікронаративну стратегію (критичну наратологію) та літературну стратегію як право.

Постмодернізм порівнює право з усуненням, терором, поневоленням, авторитарністю, контролем і натомість бажає «надати слово» тим, хто вважає себе усунутими, постраждалими, пригнобленими, контрольованими тощо. Однак така форма юридичної нарації виявляється насиченою суб'єктом та логоцентризмом, а постмодерністський мікронаратив перетворюється на гру спокуси; судовий та правовий процес оповідають про рій суто вигаданих, сфабрикованих, почутих та таких, що вийшли за межі, нарацій [7]. Заміна простої деталі слухачем оповідання робить його самого наратором історії, зовсім відмінної від розказаної. Такий тип зміни побудови історії демонструє суто ніцшеанську силу забувати минуле та відкриває можливість до дій [6]. Оповідання про справедливість не стає, таким чином, ані теорією, ані законом, а власне перспективою.

Порівняно із засобом, яким наратив представлений в юридичній модерності, де нарація виявляється як вираження суб'єкта, автентичність якого передбачається та певним чином контролюється, постмодерна нарація залишається тільки вигадкою. Йдеться не про суб'єкта, який оповідає про себе, а про саме оповідання, що розгортається у повторюваних інтерпретаціях знаках. Але водночас у такому контексті не існує ані автентичності, ані щирості, з чого випливає невідповідність суб'єкта його ж висловлюванням, адже існує безліч способів розповідати історії, де всі вільні змінювати «деталь» згідно зі своїми уподобаннями. Фактично постмодерна нарація не має рівних тільки в афекті, емоційній реакції, що виникають протягом нарації. Афект супроводжує нарацію в її ніцшеанському сенсі.

Оповідючи у відмінний спосіб про право як про естетичну інтерпретацію, постмодернізм займає місце юридичної модерності, або більш чітко – змушує приваблюватися майбуттям, де юридична постмодерна нарація скине з престолу так зване Велике юридичне Оповідання. У такий спосіб постмодерна юридична нарація – не більше, ніж вигадка без усіякої претензії на щирість або правдивість, це виняток, зроблений із її одноосібного існування, про що свідчить її ж позитивність. Постмодерна юриспруденція лише постійно критикує правові історії і фактично створює нові значення та нові ідентичності [7].

На протигагу марксизму, що виробив теорію відносно кінця права як емансипації та приводу відтворити гармонійні інтерсуб'єктивні відносини, постмодерн вбачає кінець права виключно в есхатологічній перспективі. Кі-

нець права настане раптом, коли всі істоти цього світу закінчать розповідати свої історії. Альтернатива модерному праву, пропонована постмодернізмом, ясно свідчить про тематичне зрушення у бік наративності, яка оголошує новий засіб досягнення права.

Постмодерна рефлексія права спирається також на концепцію символічної картографії, що вказує на повернення постмодерної думки до просторових метафор класичної епохи на противагу темпоральним метафорам модерну. Автономія права як специфічний засіб презентації, викривлення та уявлення реальності впливає від типу використання масштабу, проєкції та символізації, які, у свою чергу, не є нейтральними засобами, адже вони сприяють вираженню певних типів інтересів та конфліктів або скасовують інші типи.

Постмодерне правознавство заперечує опозицію між формальним та неформальним стосовно соціальної активності та наукового аналізу, визнаючи формальне у неформальному і неформальне у формальному, чому сприяє плюралістичне юридичне бачення права. Юридична плюральність є одним із ключових понять постмодерністського бачення права. На відміну від юридичної плюральності традиційної правової антропології, що описує співіснування в єдиному політичному просторі різних правопорядків як автономних сутностей, постмодернізм пропонує концепцію різних юридичних просторів, накладених один на одного, скомбінованих та перемішаних у свідомості та діях людей як підчас якісних стрибків або глибоких криз особистісного рівня, так і у монотонності повсякденного життя. Парадигма модерну каже про пористу легальність, або про юридичну пористість, де численні сітки правопорядків постійно змушують людей до переходу або втручання (незаконного порушення прав). Сучасне правове життя характеризується перетином різноманітних правопорядків, тобто інтерлегальністю, яка у постмодерністській концепції права є ще одним ключовим поняттям і розуміється як феноменологічний дублікат юридичної плюральності. Інтерлегальність є динамічним процесом, адже юридичні простори не синхронічні, що приводить до неупорядкованого та нестійкого змішання юридичних кодів у семіотичному сенсі. Так, світова легальність у малому масштабі змішує телескопічне бачення реальності з моралістською риторикою, властивою легальності у великому масштабі. Вона розтягує юридичний простір у світовому масштабі і водночас виробляє нові партикуляризи та персоналізи. Змішання кодів рівною мірою простежується у популярних уявленнях про право, а мас-медіа, особливо телебачення, породжують фрагментоване та нестійке бачення права, бачення юридичних меседжів як прогалинних та суперечливих правил та контр-правил, що водночас спонукають до підкорення і непідкорення, до законної та незаконної дії.

Фрагментація легальності не є хаотичною, а розглядається як соціальне утворення, що підкоряється правилам масштабу, проекції та символізації. У поліцентричній світовій легальності центральність державного права, попри підсилення нестійкості, залишається вирішальним політичним чинником. Провідна роль у відтворенні такого права належить численним механізмам акультурації та соціалізації. Існує, аналогічно до літературного, юридичний канон, який встановлює, що є право і що правом не є. Виходячи з того, що люди є соціалізованими та акультурованими відповідно до типу масштабу, проекції та символізації, властивим державному національному порядку, вони відмовляються визнавати як легальні ті нормативні порядки, що використовують інші масштаби, проекції та символізації. Вони – за нижнім або верхнім порогом юридичної пізнавальної здатності. Так, деякі правопорядки (місцеві, інфрадержавні) є надто наближеними до повсякденної реальності, аби вважатись фактом права, або юридичним фактом.

Символічна картографія права сприяє створенню нового спільного юридичного смислу, яким вважається спільний плюралістичний юридичний смисл. Відповідно постмодерністська філософія права має змінити свої пріоритети: замість повного присвячення себе критиці актуальної державної легальності вона має також відкрити латентні або пропущені форми легальності, в яких раптово виявляються форми індивідуального та соціального пригнічення. Зрозуміла таким чином філософія права сприятиме радикальній демократизації соціального та індивідуального життя, а також стане показовим знанням, здатним розширити юридичні горизонти. На думку прибічників такої концепції, з'являється можливість уникнення незворотної «верблюдизації» права (за аналогією з метаморфозами свідомості у вченні Ніцше, постмодерністи бачать зворотний процес стосовно права – від «дитини», через «лева», до «верблюда»). Акцент на юридичній плюральності, інтерлегальності, змішанні фактів та нон-синхронізмі дозволяє як четверту метаморфозу бачити хамелеона, який, на думку постмодерністів, через здатність змінювати колір не є у повному сенсі твариною, а скоріше сіткою тварин, так само як і право є сіткою правопорядків.

Деконструкція для постмодерністів – це дискурс справедливості, або голос справедливості як результат її деконструкції [4]. Засаду дискурсу справедливості складає розрізнення права та справедливості, або закону і справедливості. Закон розуміється як легітимні, встановлені юридичні системи, побудовані на основі певних позитивних структур досвіду. Саме через їхню побудованість закони можуть бути «роз-будовані», тобто деконструйовані. Конкретне розуміння закону не є важливим: він може мислитись як умовність, як природність, як дещо записане або як те, що передається усно. Не є також

важливим імперативний чи консенсусний характер закону. Деконструкція закону покликана не руйнувати, а удосконалювати його. Деконструювати закон означає звільнити, відкрити його, зробити більш гнучким та доступним для перегляду та покращення. Таким чином, деконструкція стає рівноправним учасником та умовою динаміки законів, одним із механізмів їх удосконалення.

У галузі права деконструкції підлягають ті пласти тексту, які доступні для інтерпретації та перетворення. Однак гранична засада закону, за визначенням, не є обґрунтованою і тому деконструюванню не підлягає. Так, справедливість, за Дерріда, перебуває поза правом або по той бік від нього і для деконструкції не є досяжною. Деконструктивність закону врівноважується недеконструйованістю справедливості, а сама деконструкція і є справедливістю. Справедливість та деконструкція стають відтак двома величинами, двома мовами, недосяжними для деконструкції. Процес деконструкції прагне до справедливості, яка сама деконструкції не підлягає, адже вона не є сутністю, порядком, реальністю, ідеалом.

Справедливість виявляється недосяжним для передбачення поглядом уперед, а реконструкція, за умови деконструйованості права і закону, може відбуватись в інтервалі, що відділяє недеконструйованість справедливості від деконструйованості права і закону [5]. Образ відкритої структури дозволяє пояснити механізм удосконалення права і закону та одночасне зрушення у бік більш справедливого. За словами Ж. Дерріда, «квіти справедливості зростають на розщелинах закону». Натомість формальні легальність, легалізм, правильність не дозволяють досягти справедливості.

Деконструкція не дає жодного горизонту передбаченості, на відміну від патонівського ейдосу та кантівської регулятивної ідеї. Вона зіштовхує зі своїм краєм, межею, з тим, чого немає, з тим, що може настати, а може і не настати. Йдеться не про логічну суперечність, а про напругу, апорію, що не має рішення, проте вміє продавлювати кордони у напрямку шуканого. Бажання неможливого як раз і припускає такий тиск на кордоні – у сподіванні, що горизонт можливого відкриється або принаймні відкриється. Справедливість виявляється досвідом того, відносно чого досвід неможливий.

Ключ до розуміння справедливості, за Ж. Дерріда, у тому, аби не вважати її ейдосом, регулятивною ідеєю, ідеалом, моделлю або парадигмою, що застосовується як універсальне до окремого. У ній треба бачити мову, що потребує контекстуального використання. Справедливість предстає скоріше як неможливість і має парадоксальні стиль та прийоми. Вона може виникнути лише там, де може виникнути апорія. Закон може і має бути реконструйований, адже це є умовою його вдосконалення. Справедливість же виступає імпульсом, поштовхом для удосконалення закону, тобто для його деконструкції.

На думку Ж. Дерріда, деконструкція відіграє стверджувальну роль, адже здійснюється заради ствердження існування чогось недеконструйованого. Без цього у деконструкції не було б жодної мотивації. Натомість деконструкція дозволяє побачити в ній концепцію відповідальності перед іншим та за іншого.

Здолати апорійну напругу у сфері права та справедливості можна, за Ж. Дерріда, звернувшись до права на філософію як невідчужуваного людського права. Адже у певному сенсі воно є єдиним правом на кшталт справедливості і тому не підлягає деконструкції.

Отже, постмодернізм наслідує критику західної традиції раціональності і виступає як певний проект у філософії права. Загальнометодологічним підґрунтям постмодерністської філософії права є вихідні постулати постмодерністської філософії, а саме: розуміння мови як такої, що конститує реальність; відмова розуму в універсальності, всеосяжності та спроможності пізнати свою структуру та межі; ірраціоналізація бюрократії замість раціоналізації політики тощо.

Відповідно одними з головних парадигмальних настанов постмодерністської рефлексії права є: позбавленість права об'єктивності, визначеності та стабільності; тлумачення права як способу встановлення владних відносин шляхом їхньої вербальної містифікації; плюральність бачення права; відсутність кореляції між верховенством права, правовими інститутами та свободою, рівністю і справедливістю.

Постмодерністська парадигма окреслює чималу кількість проблем і тем у філософсько-правовій царині, пропонує новий підхід у пошуках нових правових смислів і принципів, сприяючи виробленню поліфонічного та плюралістичного погляду на правову реальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хабермас Ю. Философский спор вокруг идеи демократии // Хабермас Ю. Демократия. Разум. Демократия. Разум. Нравственность : Моск. лекции и интервью / Ю. Хабермас ; [Рос. АН, Ин-т философии]. – М. : АО «Ками» : Изд. центр «Academia», 1995. – 244 с.
2. Boaventura de Sousa Santos. Droit: une carte de la lecture déformée. Pour une conception post-moderne du droit // Droit et société. – 1988. – Vol. 10. – № 10. – P. 363–390.
3. Фуко М. Интеллектуалы и власть : [избр. полит. ст., выступления и интервью] / М. Фуко ; [пер. с фр. С. Ч. Офертаса]. – М. : Праксис, 2002. – 311 с.
4. Деррида Ж. О грамматологии / Ж. Деррида ; пер. с фр. и вст. ст. Н. Автономовой. – М. : AdMarginem, 2000. – 511 с.

5. Деррида Ж. Письмо и различие / Ж. Деррида ; пер. с фр. под ред. В. Лапицкого. – СПб. : Академ. проект, 2000. – 430 с.
6. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – СПб. : Алетейя, 2013. – 159 с.
7. Douzinas C. Postmodern Jurisprudence. The Law of Text in the Texts of Law / C. Douzinas, R. Warrington, with S. McVeigh. – London et New York, Routledge, 1991.

К ВОПРОСУ ОБ ОСНОВНЫХ ЧЕРТАХ И СУЩНОСТНЫХ ИДЕЯХ ПОСТМОДЕРНИСТСКОГО ВИДЕНИЯ ПРАВА

Жданенко С. Б., Коваленко И. И.

Статья посвящена анализу общеметодологических и специфических характеристик постмодернистской философии права. Показаны симптомы исчерпанности исходной парадигмы модерна, которые обуславливают новую метаморфозу права.

В качестве одной из главных особенностей постмодернистской правовой теории указана смерть человека как автора или творца юридических текстов. Рассмотрена ключевая для постмодернистской философии права тема конца большого нарратива. Показаны отличия современного юридического нарратива от постмодернистского, в котором речь идет не о субъекте и его рассказе о себе, а о самом рассказе, который разворачивается в знаках и интерпретациях.

Дискурс справедливости в рамках постмодернистской философии права показан как различие права (закона) и справедливости.

Ключевые слова: *неклассическая философия, постмодернистская философия права, деконструкция, правовой дискурс.*

TO THE QUESTION OF FUNDAMENTAL FEATURES AND ESSENTIAL IDEAS OF THE POSTMODERN VISION OF LAW

Zhdanenko S. B., Kovalenko I. I.

This article analyzes the general methodology and the specific characteristics of post-modern philosophy of law.

Were shown symptoms of exhaustion of the initial modernist paradigm, which, in its turn, cause a new metamorphosis of law. In such circumstances, the postmodern paradigm assumes implementation of the order of things, in all its brutality and curvature. In particular, the question of power is felt as a «game» on the stage of life, and the political and legal theories announced as illusions.

As one of the main features of postmodern legal theory indicated death of a person, as the author or creator of legal texts. The meaning of the legal text is generated in the process of interpretation of the individual, whose subjectivity is primarily a «physical».

Discussed crucial for the postmodern philosophy of law, theme of the end of the grand narrative. Accordingly, the rules are fundamentally subjective and dependent on the will to power of each individual. Instead of the «rules of the game», which legitimize and justify the life of man and society, postmodernism offers two alternatives – a critical narratology and literary strategy as law.

Were shown differences between modern and postmodern law narrative, in which it is not about the subject and his story about himself, but it is about the story, that unfolds in the signs and interpretations. The eschatological finale of law, according to representatives of the postmodern philosophy of law, will come suddenly, when all the people have finished all of their stories.

The concept of symbolic cartography allows us to represent Law as the different legal spaces superimposed on each other and combined in the minds and actions of people. Legality in the paradigm of postmodernity is being understood as a porous and is presented in the form of interlegality as the phenomenological duplicate of law plurality. Showed heuristic potential of symbolic cartography of law.

The discourse of justice within the post-modern philosophy of law is shown as the distinction between law and justice. The law is understood as a legitimate, established legal systems, which must be deconstructed. The main purpose of the deconstruction of the law is not destruction, but improvement of it. Deconstruction is understood as an equal participant or the condition of the dynamics of laws. Justice as the base boundary of the law, is not the subject to deconstruction. It is outside the law, or on the other side of it. It is not a regulative idea, an ideal or paradigm. It is necessary to see the language in it that requires contextual use.

Key words: *non-classical philosophy, post-modern philosophy of law, deconstruction, legal discourse.*

Э. А. Кальницкий, кандидат философских наук, доцент;
В. И. Мищенко

ДУХОВНАЯ ЛИЧНОСТЬ КАК ПЕРВООСНОВА ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА В КРИЗИСНЫЕ ПЕРИОДЫ СТАНОВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Показано, что современное общество переживает переломный этап человеческой истории, при котором происходит преобразование базисных смыслов универсалий культуры. Идеология потребления, получившая широкое распространение в современном обществе, приводит к духовному и физическому уничтожению. Необходимо сформировать новую парадигму, которая станет неперенным условием оздоровления современной цивилизации.

Ключевые слова: моральные, духовные, материальные ценности, кризис современного общества.

Постановка проблемы. Состояние современного украинского общества можно охарактеризовать как перманентное кризисное. Идет активный поиск оптимальной модели построения правового государства, ключевую роль в которой должна отводиться духовной личности. Правовое государство, по сути, воплощает в себя мечту, идеал общественного развития, реализующий на практике как идею социальной справедливости, так и представление человека о такой системе, которая бы позволяла создать условия для полноценного бытия в мире и успешной самореализации. Однако необходимо помнить, что человек не только является частью социальной системы, но и ключевой фигурой формирования духовного поля правового государства. Личность не следствие, а первопричина, первооснова построения правовой системы, а исследование духовных процессов ее бытия – необходимое условие реализации любой социальной программы. Невозможно осуществлять моделирование и построение правового государства вне анализа личности и только исследование этой взаимосвязи может дать ответ на вопрос о реальности построения правового государства.

Актуальность темы. Общественное сознание разделяет концепцию децентрализации власти, которая начала реализовываться в Украине, но она может рассматриваться лишь как пролог к персонализации общества и реализации фундаментальных европейских ценностей, исходных принципов гражданского общества. Путь Украины к правовому государству осуществля-

ется в сложных и противоречивых условиях поиска форм подлинного народовластия, где человек является основой политической системы общества. Поэтому актуальность темы в современных условиях неизмеримо вырастает не только из-за определенных происходящих в обществе социально-политических процессов, но и в силу духовных феноменов информационного общества, к числу которых следует отнести такие девиации в духовной сфере, как функционирование клипового, фрагментарного сознания усредненного, аморфного человека массовой культуры потребительского общества. Соединение «родимых пятен» ушедшей эпохи с ее обезличенным, «совковым стилем мышления» и новейших процессов могут свести «на нет» все усилия по формированию правового государства.

Анализ научных источников и публикаций свидетельствует о том, что методологической основой концепции человека в правовом государстве традиционно рассматриваются идеи Н. Макиавелли, М. Лютера, Т. Мора о сословной зависимости человека и естественно-правовая теория, разработанная Д. Мильтоном и Д. Лильберном, на основе которой строятся две основные модели взаимосвязи личности и государства – модель «подчинения» и модель «интереса», или «ассоциации» [17, с. 60]. По мнению авторов в современных условиях особую актуальность приобретают идеи свободной и мыслящей, духовной личности, идеи рационализма и либеральной философии. Человек – это мыслящее существо, который, по образному выражению Протагора, является «мерой всех вещей». В данной связи уместно вспомнить немецкого философа И. Канта, которого уже в первой трети XIX в. называли крупнейшим теоретиком правового государства. Канта отличает не политико-институциональное, а моральное обоснование права. Нормы позитивного законодательства в той мере являются правом, в какой они соответствуют разуму, дающему человеку законы свободы. Именно разум человека должен дать ответы как на глобальные вопросы мироустройства (каковы основы мироздания, совершенен ли мир, каковы его судьбы и перспективы?), так и на ответы на вопросы: «В чем сущность и предназначение человека в мире? Каковы возможности и должествование (обязанности) человека? Каковым есть и каковым должен быть человек? Чем определяется судьба человека в мире? Чем он должен руководствоваться в своей деятельности?» [17, с. 51].

Позитивное, гуманистическое, жизнеутверждающее критическое мышление – атрибут духовной личности, без которой невозможно построение гармонично развитого цивилизационного государства, духовной основой которого является правовая система. Но мышление – элемент сознания, духовного мира и духовности личности. Известный религиозный философ И. А. Ильин, говоря о сущности правосознания, отмечал: «Невозможно устро-

ить мир материи, не устроив мир души, ибо душа есть необходимое творческое орудие мироустроения. Душа, покорная хаосу, бессильна создать космос во внешнем мире» [9, с. 17].

В исследованиях современных ученых широко рассматриваются теоретические аспекты генезиса, содержания и решения проблемы прав личности в правовом государстве. На современном этапе развития рассматриваемые вопросы частично исследованы в трудах: Е. А. Агеевой, К. И. Амербекова, Б. Т. Базылева, М. С. Богдановой, В. В. и Л. В. Бойцовых, Н. В. Витрука, Н. М. Колосовой, М. А. Краснова, Е. А. Лукашевой, В. О. Лучина, С. Н. Матросова, Л. А. Морозовой, В. С. Нерсисянца, С. В. Лесина, И. Н. Полякова, В. В. Попова, А. С. Прудникова, Т. Н. Радько, С. Ю. Рипинского, В. Н. Савина, Ю. В. Самович, А. Н. Соколова, Ю. Н. Старилова, Ю. А. Тихомирова, Н. Ю. Хаманевой, Р. Л. Хачатурова, Б. Л. Хесина, Н. Н. Черногора, Д. Т. Шона, С. С. Юрьева и др. Вместе с тем, на наш взгляд, проблема взаимосвязи духовной личности и правового государства в кризисные периоды становления современного общества сквозь призму философской рефлексии требует дополнительных исследований.

Тем не менее, во многих исследованиях содержится ряд продуктивных идей для решения данной проблемы. Так, А. Г. Бережнов едва ли не самой серьезной опасностью считает возможность сделать правовое государство «формально-правовым» [3]. С. В. Бабенко стремится «преодолеть узкое понимание сущности государства, в основе которой до недавнего времени лежал принцип “цель оправдывает средства”, обеспечить достижение взаимного компромисса между государственными и личными интересами». Н. Н. Разумович отмечал, что «идея правового государства направлена на ограничение власти (силы) государства правом; на установление правления законов, а не людей; на обеспечение безопасности человека в его взаимодействиях с государством» [15].

М. И. Кошелев исследовал проблему перехода от правового нигилизма к правовому государству [11], а А. И. Демидов дополнил исследование данной проблемы анализом правового идеализма – преувеличенно восторженного отношения к правовым ценностям и правового радикализма, который, по его мнению «не должен, достигнув критической точки, перерасти в хаос, иначе перемены теряют смысл и трансформируются в чисто разрушительный и опасный процесс» [8]. В. Е. Чиркин рассмотрел характер влияния общечеловеческих ценностей на современное государство, формирование гражданского общества [20].

Таким образом, в исследованиях современных авторов просматривается стремление перейти от влияния государства на личность к проблемам обрат-

ной связи – изменению самого государства и системы права с изменением личности. И. А. Ильин в этом отношении справедливо отмечал: «Современное воззрение на право впадает, однако, в глубокую ошибку, сводя все правосознание к устойчивой привычке считаться с предписаниями внешнего уполномоченного авторитета и соблюдать их. Это воззрение ошибочно потому, что повиновение внешнему авторитету, как мотив, определяющий деятельность человека, – не соответствует его духовному достоинству..., ибо достоинство его в том, чтобы быть творческою причиною, творящею свою жизнь по высшим целям» [9, с. 45, 16]. На необходимость глубокого анализа взаимосвязи личности и формируемого ею гражданского общества и правового государства известный украинский правовед и политолог Б. Кистяковский отмечал: «Без активного отношения к правовому порядку и государственным интересам, которые исходят из недр самого народа, правовое государство немислимо» [10, с. 252].

Цель статьи. Для того, чтобы системно проанализировать проблему взаимодействия духовной личности и правового государства в кризисные периоды развития современного общества, на наш взгляд, необходимо ответить на следующие вопросы: что есть правовое государство; что представляет собой человек, живущий в современном мире; в чем мы видим идеал, желательную модель поведения личности и каковы пути ее формирования?

Отвечая на первый вопрос, целесообразно отметить, что хотя в определении правового государства Н. Н. Разумовичем (правовое государство – это государство, в котором организация и деятельность государственной власти в ее взаимоотношениях с индивидами и их объединениями основана на праве и ему соответствует), просматривается логическая ошибка дефиниций – круг в умозаключении (правовое государство основано на праве) он выделяет в качестве базовых характеристик правового государства признаки, которые носят как объективный, так и субъективный характер. К объективным признакам целесообразно, по нашему мнению, отнести:

– осуществление государственной власти в соответствии с принципом ее разделения на законодательную, исполнительную, судебную;

– наличие Конституционного Суда – гаранта стабильности конституционного строя, верховенство Конституции, соответствие ей законов и иных актов законодательной и исполнительной власти;

– верховенство закона и права. Государство, издавшее закон, не может само его и нарушить. Сами законы, которые могут быть использованы в качестве формы легализации произвола (прямой противоположности права), должны соответствовать праву, принципам конституционного строя;

– связанность законом в равной мере как государства в лице его органов, должностных лиц, так и граждан;

- взаимная ответственность государства и личности;
- реальность закрепленных в законодательстве основных прав человека;
- реальность, действенность контроля и надзора за осуществлением законов;
- правовая культура граждан – знание ими своих обязанностей и прав, умение ими пользоваться [15].

Кроме этого, можно выделить и субъективные:

- уважительное отношение к праву, противостоящее «правовому нигилизму» (вера в право силы и неверие в силу права);
- доверие людей государственным структурам, обращение для разрешения сугубо юридических споров к ним, а не, например, в газеты, на радио и телевидение;
- личность ответственна перед государством, но и государство не свободно от ответственности перед личностью за неисполнение взятых на себя обязательств, за нарушение норм, предоставляющих личности права;
- противостояние возможным проявлениям произвола, своеволия, вседозволенности со стороны бюрократии всех уровней;
- исключение возможности сосредоточения всей полноты государственной власти в чьих-либо одних руках, исключить ее монополизацию, узурпацию одним лицом, органом, социальным слоем, что закономерно ведет к «ужасающему деспотизму» (Ш. Л. Монтескье) [15].

Но вся эта совокупность факторов не дает возможность философского анализа как «человеческого измерения», т. е. ответа на вопрос, а что человек может получить в результате построения правового государства: возможность выживания, возможность бескризисного развития, возможность полноценного и достойного человеческой личности бытия?

Очевидно, что правовое государство по отношению к личности должно реализовать принцип социальной справедливости. Далее, оно должно отвечать требованиям цивилизованности и не может ограничиться лишь характеристиками, выражающими в себе альтернативы полицейскому и криминальному государствам, произволу чиновников и агрессии преступного мира. Правовое государство – это цивилизованное государство. Сама цивилизация, как справедливо считает Н. И. Лапин, в отличие от нецивилизованных сообществ, должна не только обеспечивать «относительно устойчивое существование *Homo sapiens*», но и позволять «людям создавать условия для саморазвития их собственно человеческих качеств» [13, с. 10]. При этом, формируя основы цивилизационного уклада, народы многих стран стремятся реализовать «намерение повысить гуманность способов жизнеустройства своих сообществ. Вся история человечества, всех его цивилизаций свидетельствует: предпо-

чителен такой выбор, который обеспечивает сохранение Homo sapiens, приоритет жизни человека как самоценности, выбор в пользу гуманной эволюции цивилизации» [13, с. 16]. Таким образом, правовое государство – это гуманное цивилизованное государство, реализующее принцип социальной справедливости и приоритет права в интересах всемерного развития и полноценного бытия человека в мире. Данное определение не может претендовать на законченный, исчерпывающий характер, как точно отмечает Н. Н. Разумович: «Правовое государство является не застывшей во времени конструкцией, а воплощением передовых идей, теорий и концепций, направленных на установление наиболее благоприятного и эффективного для социального развития режима соотношения и взаимодействия государства, общества и отдельного гражданина» [15].

Кризис современного общества актуализирует вопрос: что представляет собой человек, живущий в современном мире?

Будущее, безусловно, подскажет новые критерии и признаки правового государства, но очевидно, что их основной спектр будет направлен на человека. Человека созидающего, ответственного, обладающего чувством собственного достоинства и осознающего себя в мире.

Является ли современный человек носителем этих качеств? К сожалению, сегодня мы говорим о духовном кризисе, подвергшем коррозии зоны сакраментального его бытия. Почему зоны сакраментального были если не разрушены, то подверглись значительным деформациям в массовом сознании? На наш взгляд, три волны уничтожающей бездуховности, три волны деантропологизации, разрушающих человеческое в человеке, ушедшего века нанесли серьезный урон человечеству: экономико-социальная, социально-политическая и информационно-технологическая.

Экономико-социальная волна деантропологизации. Вера в человека, в его разум была прервана на рубеже XX ст., когда «После травматического опыта Первой мировой войны человека уже невозможно было представить ни как политическое животное, ни как ... богочеловека в смысле философии ... Она появилась, как простая статистическая единица, пассивный материал по воздействию агрессивных, деструктивных и иррациональных сил» [7, с. 15]. Обездушенный технократизм и всё разрушающий нигилизм стали доминирующим фактором современности. Трагизм развития человека состоит в том, что гений Человека, носителя разума – Homo sapiens, создавший техногенную цивилизацию, хоть и передал эстафету Homo humanos – развивающемуся человеку эпохи просвещения, спустя столетие он вызвал к жизни человека потребителя – Homo consumendorum, а впоследствии – одномерного человека массы, массовой культуры – Homo massae culturae [14]. По определению

Г. Маркузе, Х. Ортеги-и-Гассета, Х. Арндт миру явился одномерный человек массы, отличительными чертами которого можно назвать:

- подконтрольность регулированию современной постиндустриальной цивилизации путем навязывания ложных потребностей;
- утрата основы и возможности развивать свою индивидуальность, поскольку в структуре потребностей преобладают потребности развлечения, – одномерность поведения и стереотипность мышления;
- страх перед новым, закрытость познанию;
- ограниченные творческие возможности, неспособность проектировать и планировать;
- самодовольство, самолюбование, пресыщенность.

Социально-политическая волна деантропологизации. Негативное влияние экономических факторов общества массового потребления на социальную и через нее – на духовную жизнь общества в значительной степени усилилось после краха мировой системы социализма. На территории постсоветского пространства человек усредненный формировался уравнивающей системой распределения общественного богатства, что привело к появлению так называемого «совкового» образа жизни. Апатия и равнодушие, политический инфантилизм и безинициативность, как «родимые пятна» ушедшей эпохи, через поколения влияют на умонастроения и поведение людей, тормозят становление гражданского общества и правового государства. Провозглашение гуманистических принципов воспитания нового человека, социальный оптимизм и признание равноправия людей всех национальностей – все эти ценности находились в противоречии с тоталитарным давлением на любые проявления нестандартного поведения и критического мировосприятия. Абсолютизация законов общественного развития, социального прогресса, смены общественно-экономических формаций, формирование сверхличностных целей – все это привело к фактическому отрицанию идей гуманизма, нанесло существенный урон развитию мировой гуманистической мысли.

Информационно-технологическая волна деантропологизации. Формирование информационного общества оказало влияние на мировоззрение и поведение человека, способствовало появлению фрагментарного человека с клиповым мышлением. «Человек с клиповым мышлением не способен анализировать, выявлять причинно-следственные связи, его сознание соткано из несвязанных между собой отрывков. Глубокий мыслительный процесс заменяется визуальными раздражителями, постоянно сменяющимися друг друга. Потребность интеллекта в глубоком познании, упражнениях воображения, анализе отпадает сама собой. Интеллект, сотканный из множества клипов, быстро утомляется, он требует сжатой, “цветной” информации, которую (по

аналогии с пищеварительным процессом) легко проглотить и усвоить. Душу человека с клиповым сознанием не тронут мировые шедевры искусства, так как они слишком сложны для восприятия и требуют обширных знаний в области истории развития искусства» [19]. Человек с клиповым сознанием становится бесчувственным. Все происходящее вокруг – лишь короткая новость. Он равнодушен к проявлениям агрессии, жестокости, терроризма, преступности, беззакония.

Итак, таковы реалии современности, они неутешительны. Конечно, любая схема, типология условны, мы можем привести примеры многих и многих людей из нашего окружения, которые способны мыслить глубоко и критически, но дело в том, что они передают общую тенденцию, массовые явления. Действие волн деантропологизации подтверждается и современными социологическими исследованиями: среди базовых ценностей, выделенных Эрихом Фроммом, «иметь или быть» 44% опрошенной молодежи выбрали ценности «иметь» (успех, власть, богатство, наслаждение), 8% – «иметь и быть», 36% – «не иметь и не быть» (аморфность, неопределенность) и только 11% – «быть» (творчество, образование, компетентность, духовность) [6, с. 48]. Кардинально изменилось богатство потребностей, главное богатство цивилизованного человека. При этом нередко он лишается счастья и привычного ранее покоя. Власть денег стала ««размножать» острейшие желания» [4, с. 6].

В чем мы видим идеал, желательную модель поведения личности и каковы пути ее формирования?

Говоря об аксиологических основаниях цивилизации реального гуманизма, Н. И. Лапин в качестве исходных ценностей выделяет жизнь человека, как важнейшую гуманистическую ценность, отделяющую цивилизованное жизнеустройство сообществ людей от доцивилизованного [13, с. 17]. Р. Г. Апресян считает человеческое достоинство внутренней ценностью, характеризующей само предназначение человека [1, с. 694–695], а А. А. Гусейнов такой ценностью видит ненасилие в отношениях между людьми, соответствующее самоценности их жизни и достоинства и являющееся конкретизацией золотого правила нравственности [6, с. 52–53].

Если в модель правового государства мы закладываем цивилизационные и гуманистические характеристики, то она должна быть ориентирована не на обывателя с конформистским типом мышления, а на самостоятельную и зрелую личность, имеющую смелость мыслить глубоко и самостоятельно (Вольтер). Однако всем известно, что сила ума может быть обращена во вред человеку, если личность не имеет высоких моральных идеалов и духовных ценностей. На наш взгляд, душа человека, как существа духовного, независимо от того, как он относится к вере в высшие духовные силы, должна включать

в себя органически цельное чувство святости. Для того, чтобы сформировать понимание жизни человека, как величайшего дара, необходимо сформировать отношение ко всему живому, как удивительному совершенству и таинству, осмыслить и понять принцип «благоговения перед жизнью», оставленному великим гуманистом и философом Арнольдом Швейцером. Чувство святости – это не только понимание прекрасного и таинственно-загадочного в раскрытии удивительных феноменов космоса, природы и живого.

Святость, высокая духовность – это не только сострадание, альтруизм, но и любовь, согревающая и берегущая росточки жизни. Отсюда – три координаты: культ матери, дающей жизнь, забота о ребенке, как продолжателе рода, эстафеты жизни и почитание предков, подготовившим и отстоявшим наше право жить. Следует отметить, что данные духовные ценности всегда были особенно почитаемыми нашими пращурами со времен основания государственности, Киевской Руси. Чувство святости должно распространяться на развитие и образование, воспитание личности, на всё, к чему прикасается человек в своей многогранной инновационной деятельности. Экософия рассматривается нами как творчество, пронизанное чувством осознания человеком своей божественной природы к миру, реальности, природе как к системе с «тонкой настройкой». К сожалению, развитие понимается упрощенно, управленческая деятельность пронизана технократизмом, воспитание реализуется как насилие, потребности утилитарны, а в отношении к образованию преобладает потребительский подход, а не осознание его самоценности.

Подобно тому, как в эпоху Возрождения, рыночная экономика и предпринимательство, давшие отсчет Новому времени, могли, по мнению М. Вебера, появиться только тогда и там, где на смену человеку покорному, зависимому и безропотному шел процесс формирования человека, с духовными ценностями свободы и ответственности, так и построение правового государства как саморегулирующейся системы невозможно без появления человека не только мыслящего критически, глубоко, философски, гражданственно, но человека духовного, имеющего стойкую систему духовных ценностей. По мнению авторов, именно чувство святости позволит не только использовать силу мышления во благо человечеству, формировать позитивное и мировосприятие и жизнеутверждающее мышление, но и обеспечить целостность и гармоничность духовной сферы. Гармоничность духовной сферы – это не всесторонность знаний в различных сферах, это такая система, в которой животворящее чувство святости оказывает воздействие на интеллект, нравственность поступков, эстетичность мировосприятия. Термин *Homo spīgīgus* ввел в современное гуманитарное знание Дэвид Хоукинс. Ввел как психологическую характеристику личности. Ее необходимо доработать как кате-

горию философскую. От качества выполнения этой задачи будет зависеть не только возможность реализации идеи правового государства, но и будущее человечества.

Для выполнения задачи по формированию Духовного человека необходима реализация не только «знаниевой» парадигмы образования, но и «культурно-деятельностной», способность влиять на духовные процессы личности. Подобно тому, как настоящая религия должна быть философией по своей глубине, дискуссионности, так и философия должна приблизиться к религии по эмоциональности и остроте восприятия и сопереживания, влияния на духовный мир. Достаточно вспомнить и о философии сердца Г. С. Сковороды, чтобы осмыслить реалии современного педагогического процесса и осознать ту пропасть, которая разделяет сущее и должное. Необходимо переосмысление учебных программ, необходимо «воспитание воспитателей», поскольку задачу коренной реконструкции всего общества не могут решить педагогические новаторы.

Наконец, задача формирования духовной личности как основы формирования правового государства, представляется как комплексная задача различных кафедр, вузов, служителей культа, различных гуманитарных институтов общества. Необходимо, по-видимому, оперировать не только категорией «правовое государство», но и «правовая система общества», поскольку последняя категория более точно позволяет уловить взаимосвязи с личностью, подходить к ее формированию через механизмы гражданского общества. Необходима, наконец, пропаганда идеи правового государства как системы, лишаящей человека страха жить в обществе, разрушающей стену между ним и репрессивной системой.

«Человек как равноответственный за мир, – отмечал А. И. Селиванов, – должен что-то делать (и сделать) в этом мире для его совершенствования, поскольку это – предназначение человека, наряду с другими факторами бытия. Поэтому вопрос “что есть человек?” является основой для постановки главного вопроса – “что человек может сделать для мира?”» [17, с. 63]. Человек может и должен приблизить вековую мечту – жить в цивилизованном духовном обществе социальной справедливости.

Вывод. Идея правого государства из утопической может стать реальностью, если в свое содержание будет включать идею духовной личности, несущей в себе силу и свободу мышления и высшие духовные ценности. Необходимо исходить из реалий, оказавших воздействие на личность в XX–XXI ст., и подходить к ее решению как к творческой, комплексной задаче.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян Р.Г. Достоинство / Р.Г. Апресян // Новая философская энциклопедия. – М. : Мысль, 2000. – Т. I. – 721 с.
2. Бабенко С.В. Правовой статус личности в правовом государстве: вопросы теории : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 12.00.01 / С.В. Бабенко. – Краснодар, 2008. – 195 с.
3. Бережнов А.Г. Права личности: некоторые вопросы теории / А.Г. Бережнов. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 142 с.
4. Васильчук Ю. А. Общество и реформы. Социальное развитие человека в XX веке. Фактор денег / Ю. А. Васильчук // Обществ. науки и современность. – 2001. – №4. – С. 26.
5. Горбунов Д. Г. Ответственность государства перед гражданином как принцип правового государства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д. Г. Горбунов. – М. : Моск. ун-т МВД России, 2003. – 23 с.
6. Гусейнов А. А. Ненасилие / А. А. Гусейнов // Новая философская энциклопедия. – М. : Мысль, 2001. – Т. III. – 692 с.
7. Кабелиус А. А. XXI век: мир между прошлым и будущим. Культура как системообразующий фактор международной и национальной безопасности : монография / А. А. Кубелиус, О. П. Лановенко, В. А. Пироженко и др. ; Совет нац. безопасности и обороны Украины, Нац. ин-т пробл. междунар. безопасности. – Киев : Стилос, 2004. – 571 с.
8. Демидов А. И. Политический радикализм как источник правового нигилизма / А. И. Демидов // Государство и право. – 1992. – №4. – С. 74–76.
9. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин ; подготовка текста и вступ. ст. И. Н. Смирнова. – М. : Рарогъ, 1993. – 235 с.
10. Кістяківський Б. О. Вибране / Б. О. Кістяківський ; пер. з рос. Л. П. Депенчук. – К. : Абрис, 1996. – 478 с.
11. Кошелев М. И. От правового нигилизма к правовому государству: иллюзии и реальность / М. И. Кошелев // Роль органов юстиции в правовом государстве : материалы науч.-практ. конф. – М. : РПА, 2002. – С. 191–193.
12. Лайтман М. Этика будущего / М. Лайтман // Новая Цивилизация : междисциплин. науч.-практ. сб. – Самара : Изд-во Самар. науч. центра РАН, 2007. – С. 9–22.
13. Лапин Н. И. Фундаментальные ценности цивилизационного выбора в XXI столетии: Ч. I. Человеческая цивилизация перед выбором конфигурации фундаментальных ценностей / Н. И. Лапин // Вопросы философии. – 2015. – №4. – С. 3–31.
14. Мищенко В. И. Эволюция самосознания и Homo spiritus / В. И. Мищенко // Перспективы формирования самосознания: общество и культура : материалы III междунар. науч.-практ. конф. : Севастополь, 17–18 мая 2013 г. / под общ. ред. Е. Б. Шихматовой ; Севастоп. экон.-гос. ин-т Таврич. нац. ун-та им. В. И. Вернадского. – Симферополь : ИТ «АРИАЛ», 2013. – С. 189–193.

15. Разумович Н. Н. Политическая и правовая культура. Идеи и институты Древней Греции / Н. Н. Разумович. – М. : Наука, 1989. – 240 с.
16. Созонтов А. Е. Основные жизненные стратегии студентов / А. Е. Созонтов // Вестн. МГУ. – 2003. – № 3. – С. 46–56.
17. Селиванов А. И. Метафизика в культурологическом измерении / А. И. Селиванов // Вопросы философии. – 2006. – № 3. – С. 49–63.
18. Серебрякова М. Ю. Личность в правовом государстве: Из истории политико-правовой мысли / М. Ю. Серебрякова // Правоведение. – 1994. – № 1. – С. 60–63.
19. Садовничий С. На игле клипового сознания [Електронний ресурс] / Сергей Садовничий. – Режим доступу: <http://www.cablook.com/mirror/na-igle-klipovogo-soznaniya/>.
20. Чиркин В. Е. Общечеловеческие ценности и современное государство / В. Е. Чиркин // Государство и право. – 2002. – № 2. – С. 5–13.

ДУХОВНА ОСОБИСТІТЬ ЯК ПЕРШООСНОВА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В КРИЗОВІ ПЕРІОДИ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Кальницький Е. А., Міщенко В. І.

Показано, що сучасне суспільство переживає переломний етап людської історії, при якому відбувається перетворення базисних універсальїй культури. Ідеологія споживання, що набула широкого поширення в сучасному суспільстві, призводить до духовного і фізичного знищення. Необхідно сформувати нову парадигму, яка стане неодмінною умовою оздоровлення сучасної цивілізації.

Ключові слова: моральні, духовні, матеріальні цінності, криза сучасного суспільства.

SPIRITUAL PERSON AS THE FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF LAW COUNTRY IN CRYISIS PERIOD OF MODERN SOCIETY FORMATION

Kalnytskyi E. A., Mishenko V. I.

It is shown that modern society is experiencing a turning point in human history, there is an active search for the optimal model of law country, a key role which should be given a spiritual person, which should be the primary cause, the fundamental principle of construction of the legal system. We need to create a new paradigm, which will be a prerequisite for recovery of modern civilization. The basic problem questions: what is a legal state; who is the person who live in the modern world; what we can see an ideal model of desired behavior of the person and what are the ways of its formation? Obtained

as basic characteristics of the law country features that are both objective and subjective. We consider three waves deantropologization destroying humanity in human: economic-social, socio-political, and information technology. The attention is focused on the fact that despiritualized technocratism and all destructive nihilism became the dominant contemporary factor, tragedy, human development is that human genius, media intelligence – Homo sapiens, created technological civilization although it passed the baton Homo humanos – evolving man of the enlightenment, a century later, he called to the man the consumer life – sonsumendorum of Homo, and later – a one-dimensional human mass, mass culture – Homo massae culturae.

It is proved that the task of the spiritual formation of the person, is necessary to implement not only the «Knowledge» paradigm of education, but also «cultural-activity», the ability to influence the processes of spiritual identity. The conclusion is that the idea of utopia state can become a reality if its content would include the idea of a spiritual person, carrying the strength and freedom of thought and the higher spiritual values.

Key words: *moral, spiritual and material values, the crisis of modern society.*

О. В. Громико, кандидат філософських наук, доцент;
Д. С. Семенова, студентка

ПРОБЛЕМА СУЇЦИДУ І СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В АРМІЙСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У даній статті розглянута проблема суїциду на основі соціально-філософського аналізу. Охарактеризовані особливості суїцидальної поведінки в армійському середовищі. Проаналізовані конфліктні ситуації, які спонукають військовослужбовців до скоєння самогубства. Розглянути симптоми суїцидальної поведінки у військово-службовців. Наведені «дійсні» і «демонстративно-шантажистські» форми суїцидальної поведінки у військовослужбовців при виконанні бойових завдань.

Ключові слова: суїцид, самогубство, військовослужбовець.

Постановка проблеми. Згідно з прогнозом Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) до 2020 року приблизно 1,5 млн людей на землі помруть від суїцидів. Статистика стверджує: щодня в Україні здійснюється близько 500 суїцидальних спроб, у результаті яких гине 35–40 осіб. У нас від самогубства вмирає людей більше, аніж гине від рук вбивць і під час транспортних аварій.

Здавна існує проблема суїциду в збройних силах. Жорстка регламентація та вимогливість військової служби, значні моральні, психологічні та фізичні навантаження, перенесення ряду негативних явищ із суспільства в армійське середовище, гострий дефіцит кваліфікованих спеціалістів-психологів та інші причини провокують суїцидальну поведінку у військовослужбовців.

Взагалі, природа і профілактика суїциду знаходиться в стадії активного наукового вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічну основу даної роботи склали відповідні праці: Е. Дюркгейма, З. Фрейда, К. Юнга, К. Харні, А. Амбрумової, А. Моховикова, В. Тихоненко, С. Жабокрицького, Т. Ларіної, Т. Глушкової та ін.

Існує декілька концепцій самогубства. Вони базуються на соціологічних, психодинамічних, біологічних та гностичних орієнтаціях людської поведінки. Зокрема, сутність соціологічного напрямку у вивченні природи цього явища полягає в доказі того, що суїцид провокується виключно взаємодією між індивідом і навколишнім середовищем. У психодинамічних теоріях стверджується, що суїцид – це продукт внутрішніх мотивів особистості, в основі яких лежить тривога, провина, гнів, безпорадність і т. п. Представники біологічної концепції єдині в тому, що суїцид є генетичною схильністю, яку людина отри-

мує у спадщину. Гностичний підхід обґрунтовує мотиви суїциду у спробі спілкування або вирішення іншої гострої проблеми в умовах, коли неможливо позбутися комунікативного вакууму.

Автори цієї статті є прихильниками нового, нещодавно сформованого закордонними фахівцями в галузі суїцидології соціально-психологічного підходу при визначенні природи суїциду. Послідовники цієї концепції вбачають першопричину, джерело суїциду в душевному неблагополуччі людини, пов'язаному насамперед зі складністю її буття, або говорячи іншими словами, в соціально-психологічній дезадаптації індивіда в умовах гострої мікросоціальної конфліктної ситуації. За умови суб'єктивно тяжких обставин саме негативні психічні стани унеможливають для людини конкретне вирішення особистих проблем і штовхають її до крайньої межі – позбавитися життя. Перехід від дезадаптації до суїдального вчинку залежить, як правило, від наявності двох обставин: якщо у людини відсутні будь-які варіанти розв'язання конкретного конфлікту або якщо наявні варіанти рішень вона розцінює як неефективні чи неприйнятні.

Для більш глибокого пізнання проблеми бажано, на наш погляд, у виявах суїцидальності провести соціально-філософський аналіз даного феномену.

Так, науковцями доведено, що самогубство мало місце у всі часи. Правда, ставлення до нього протягом епох було різне і часто залежало від пануючих релігійних поглядів та морально-етичних норм і традицій. Найдавніші самогубства носили, як правило, ритуальний характер, вони заохочувались суспільством, а ухилення від них вважалося великою ганьбою. Прикладами ритуальних самогубств є добровільне принесення себе в жертву богам, а також харакірі, сепуку і саті (обряд самоспалення індійських вдів). З появою християнства відношення до самовбивства стає різко негативним, церква оголошує його гріховною справою. У святому писанні говориться, якщо Бог дарує життя, то не можна легковажно поводитись з ним, а тим паче кидати цей дар до божих ніг, треба намагатися прожити відведений кожному відрізок часу до кінця. Життя оцінюється християнською релігією не задоволенням, а стражданнями (заради майбутнього існування в потойбічному світі).

Самогубство – це хвороба, властива багатим, а не прокляття бідняків. Воно дуже «демократичне» і розподіляється пропорційно серед людей незалежно від їхнього майнового стану, матеріального забезпечення тощо. Це ж саме стосується розвинутих і відсталих у соціально-економічному відношенні країн. А ось «різкі повороти» в розвитку як перших, так і других можуть дати певні спалахи суїцидальності.

Самогубство має свої статеві переваги та вікові піки. Рівень суїцидів серед чоловічої статі завжди є вищим, аніж серед жіночої. Співвідношення чоловіків і жінок, які зводять рахунки з життям, становить 4:1 [1]. Статистично

виявлено два основні вікові піки суїцидентів: це пік молодості – від 15 до 23 років, і пік інволюції – після 40 років. Серед людей, які відвідують церкву, значно нижчий відсоток самовбивств, аніж серед інших категорій осіб. Для суїцидентів має значення і пора року: найбільше самогубств реєструється навесні і під час різдвяних свят.

Більш-менш «сприятливим» місцем для скоєння самогубства є закриті або частково ізольовані від зовнішнього світу специфічні державні інституції та деякі людські осередки. Це військові частини, виправно-трудова колонія, слідчі ізолятори, окремі лікувальні та інтернатні установи, неформальні об'єднання громадян (компанії алкоголіків, наркоманів, групи різного роду екстремалів і т. п.), релігійні громади тоталітарного спрямування тощо. В наведеній низці інституцій нас цікавлять перш за все військові структури. Отже, **мета даної статті** – виявити природу, форми та характерні ознаки суїцидальної поведінки військовослужбовця.

Виклад основного матеріалу. Проблема самогубства в збройних силах існує здавна. Колись тут самовбивство вважалось засобом уникнення ганьби у разі військових поразок. Нерідко заради відстоювання особистих або корпоративних принципів прикладали до своєї скроні заряджений пістолет і, не вагаючись, зводили курок офіцери російської царської армії, для котрих здебільшого мали особливі виміри порядність, гідність і честь. А скільки прикладів солдатської і офіцерської самопожертви шляхом закриття своїм тілом ворожої амбразури, самознищення себе і одночасно оточуючих супротивників вибуховим пристроєм і т. п. дає Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр.? Дюркгейм подібні типи суїциду, коли індивід приносить себе в жертву заради суспільних інтересів, називає альтруїстичним (героїчним) самогубством [1].

Нині до лав української армії призиваються на строкову службу молоді люди у віці 20 років. Саме цей вік вважається надзвичайно складним і відповідальним у плані соціального та професійного становлення особистості. Суворі регламентація способу буття, підвищена вимогливість, що панує в армійському середовищі, тривала відірваність від рідних та близьких, новий незвичний порядок існування часто-густо викликають у воїнів строкової служби надмірні фізичні, моральні та психологічні навантаження. Останні можуть провокувати появу стресових станів, підвищеної тривожності, депресії, а відтак і спроб суїциду.

Усі конфліктні ситуації у військових колективах, що спонукають до суїцидів, можуть бути кваліфіковані, за висновком Т. Глушкової, таким чином: 1. Конфлікти, зумовлені специфікою військово-професійної діяльності і військово-соціальної взаємодії: індивідуальні адаптаційні труднощі військової служби; міжособисті конфлікти з військовослужбовцями інших періодів служби. 2. Конфлікти, зумовлені специфікою особисто-сімейних взаємосто-

сунків військовослужбовця: конфлікти у родині; переживання за можливі наслідки розлучення з коханою, дружиною; зради коханої, дружини; самотність; тяжка хвороба, смерть близьких; інтимно-сексуальні конфлікти. 3. Конфлікти, пов'язані з антисоціальною поведінкою військовослужбовця: нестатутні взаємостосунки; побоювання кримінальної відповідальності за скоєний вчинок; боязнь ганьби за антисоціальний проступок. 4. Конфлікти, пов'язані зі станом здоров'я військовослужбовця: психічні захворювання; хронічні тілесні захворювання; фізичні вади (дефекти мови, особливості зовнішності, які сприймаються як недолік, тощо) [2].

Необхідно мати на увазі, що суїцидальні конфлікти в процесі свого розвитку можуть підлягати генералізації, трансформації або переносу.

Для правильної діагностики причин і мотивів самогубства та вибору адекватних засобів корекції і ліквідації конфліктних відносин слід також враховувати готовність або неготовність суб'єкта до переходу від внутрішніх до зовнішніх форм суїцидальної поведінки.

Внутрішні форми такої поведінки містять у собі: а) пасивні думки, уявлення, переживання на тему смерті, але ще не на тему умисного позбавлення себе життя. Вони виникають час від часу майже у кожної людини, проте у більшості випадків надалі відкидаються, замінюються протилежними думками. Інакше ж, в особливо складних життєвих ситуаціях, думки про самогубство у особистості можуть мати постійний вияв, нав'язливий характер і, як правило, трансформуватися в подальші варіації психічного процесу; б) суїцидальні задуми і наміри, які набувають вигляду сталої тенденції. Задуми – це обмірковування засобів суїциду, часу і місця його здійснення та інших питань, пов'язаних із запланованим самовбивством. Наміри передбачають практичну готовність до суїциду, приєднання до задуму вольового компоненту.

Зовнішніми формами суїцидальної поведінки є реальні спроби самогубства та завершені суїциди. На цій стадії можна отримати два результати. Перший, бажаний для оточуючих, коли людина самостійно або при втручанні інших людей перериває чи відкидає спробу самознищення, або в певний момент припиняє акт суїциду. Другий, небажаний, коли спроба вчинити самознищення завершується летальним кінцем.

Військова практика фіксує різноманітні спроби суїциду: вогнепальні поранення, самоповішення, самоотруєння, самопорізи, падіння з висоти, самовтоплення, самоспалення, електротравми та ін.

Не завжди навіть спеціалістам вдається виявити «глибину» внутрішніх і зовнішніх форм суїцидальної поведінки, а відтак вірно організувати профілактику самогубств серед військовослужбовців. Тому, на наш погляд, тут може стати в пригоді запропонована А. Моховиковим типологія особистісних (індивідуальних) стилів суїцидентів [3]. У ній виокремлюється 13 таких сти-

лів, а саме: 1. Імпульсивний: зненацьке прийняття особою драматичних рішень під час виникнення проблеми і стресових ситуацій; наявність труднощів у словесному виразі емоційних переживань. 2. Комппульсивний: прагнення у всьому досягти досконалості й успіху; виникнення труднощів при співвідношенні цілей та бажань з реальною ситуацією; будь-яка зміна життя у такої особи в гірший бік може призвести до суїциду (комплекс відмінника). 3. Ризикуючий: балансування на межі загрози є привабливим і викликає приємне збудження; людина з таким стилем – гравець зі смертю. 4. Регресивний: зниження з різних причин механізмів психологічної адаптації; емоційна сфера характеризується недостатньою зрілістю і виразною примітивністю. 5. Залежний: безпорадність, безнадійність, пасивність, необхідність і постійний пошук сторонньої підтримки. 6. Амбівалентний: наявність одночасного впливу двох спонукань – до життя і до смерті. 7. Заперечуючий: превалювання магічного мислення, яке схиляє особу до заперечення кінцівки самовбивства і його наслідків; заперечення призводять до зниження контролю над вольовими спонуканнями, що збільшує ризики суїциду. 8. Гнівний: відчуття труднощів у вираженні гніву по відношенню до значущих осіб, а також незадоволення до самого себе, за те, що відчувається гнів. 9. Звинувачуючий: звинувачування всіх і вся, у тому числі і себе особисто, в усіх бідах, складних питаннях, життєвих проблемах тощо. 10. Утікаючий: втікання від важкої ситуації за допомогою самогубства, стремління уникнути або покинути травмуючі обставини. 11. Нечутливий: притуплення емоційних переживань. 12. Покинутий: відчуття самотності, переживання порожнечі навколо себе, постійне сумування, скорбота з цього приводу. 13. Творчий: сприйняття самогубства як нового і дуже вдалого засобу вийти з патової ситуації.

Парадокс суїциду полягає в тому, що задумане самознищення наповнюється для самогубці, у тому числі і в армійських умовах, певним морально-психологічним змістом. Як заключає В. Тихоненко, існує п'ять основних типів особистісного сенсу самогубства: «протест», «заклик», «уникнення», «самопокарання» і «відмова» [4].

Зміст суїцидів типу «протест» зводиться до бажання самогубці покарати кривдників, завдати їм шкоду хоча б фактом своєї смерті.

Сутність суїцидальної поведінки, яка має назву «заклик», полягає в тому, щоб активізувати реакцію оточуючих, викликати у них своєю смертю співчуття, жаль тощо.

Суїциди типу «уникнення» забезпечують ніби відхід людини від нестерпної загрози її існування (невиліковної хвороби, неминучого покарання, ганьби та ін.).

Суїциди типу «самопокарання» можна охарактеризувати як результат двоюбою у внутрішньому світі індивіда двох протилежних «Я»: «Я-судді»

і «Я-підсудного». Звичайно, в ході такого протиборства в разі накладання особою на себе рук настає або летальний кінець, або отримуються тілесні ушкодження.

Що стосується суїцидів типу «відмова», то їм притаманна повна капітуляція людини перед тяжкими обставинами, так би мовити, здавання її відразу в «полон» смерті.

У реальній ситуації реакції самогубців, як правило, тяжіють до якогось одного із названих типів. Таким чином, як попередня, так і дана типологія дозволяє військовим командирам і вихователям більш впевнено, професійно та грамотно орієнтуватись у психологічних нетрях підлеглих, які схильні до самознищення.

Психологи однак стають у тому, що суїциди не виникають раптово, зненацька. Практично кожна людина не вчиняє акту самогубства, не давши про це хоч якось знати іншим людям. У реальному житті явних симптомів, що засвідчують потенційну готовність військовослужбовця до суїцидальних дій, дуже багато. Наведемо основні з них, зауваживши при цьому, що частина прикмет нами віднайдена в інформаційно-методичній літературі [5], інші відтворено завдяки власним спостереженням одного з авторів статті під час служби офіцером-вихователем у збройних силах. До них належать: 1) відкриті періодичні висловлювання про бажання покінчити з собою (товаришам по службі, командирам, у листах до рідних, близьких та знайомих людей); 2) непрямі «натяки» на можливість скоєння суїциду – «репетиція самогубства» – прилюдна демонстрація петлі з ремня штанів, мотузки, гра зі зброєю з імітацією самогубства; 3) активна попередня підготовка, цілеспрямований пошук засобів покінчити з собою і створення відповідних для цього умов (накопичення лікарських засобів, залишення і приховування патронів після навчальних стрільб, пошук зберігання отруйних речовин, зміцнення мотузки тощо); 4) фіксація на прикладах самогубства (підвищений інтерес, часті розмови про самогубство взагалі); 5) порушення міжособистісних стосунків, звуження кола контактів у військовому колективі, прагнення до усамітнення; 6) надзвичайно наполегливі прохання про переведення до іншого підрозділу, про госпіталізацію, надання відпустки за сімейними обставинами; 7) часті звернення військовослужбовця до рідних і знайомих з проханням направити до військової частини «фіктивну» телеграму про важке сімейне становище; 8) міркування на тему самогубства шляхом використання «художніх» прийомів (зображення у записнику, в зошиті для занять малюнків, що ілюструють депресивний стан – труни, хрестів тощо); 9) різкі зміни у поведінці (зайве ризикування у вчинках, непритаманна раніше замкнутість, збентеженість, нудьга, зловживання алкоголем або ліками тощо); 10) настирливі пошуки номерів телефону відповідної соціальної служби для інтимного консультування або безпосереднє звернення по «телефону дові-

ри»; 11) вияви у військовослужбовця деяких ознак «дитячої» поведінки, зокрема, наявності примхливості, імпульсивності, дитячої інтонації в голосі, роздратованості і т. п.; 12) наявність постійної втомленості, безсилля, відречення, безсоння, втрата апетиту; 13) зневажливе відношення до зовнішнього вигляду або навпаки раптовий вияв непритаманних раніше військовослужбовцю рис охайності; 14) символічне прощання з товаришами по службі шляхом роздавання їм особистих речей тощо; 15) втрата інтересу до оточуючого середовища (аж до повного відречення).

Слід відрізнити істинні (дійсні) суїцидальні ризики від демонстративно-шантажної форми суїцидальної поведінки, коли людина не ставить мету позбавити себе життя, а лише бажає через незначні тілесні ушкодження вплинути на оточуючих, привернути увагу до власної персони, вирішити конкретну проблему на свою користь.

Про істинність же суїцидальних намірів військовослужбовця свідчать, як правило, такі показники: 1) заздалегідь вироблений план позбавити себе життя; 2) посилені міри застережності, що здійснюються з метою запобігання розкриття задуму; 3) відсутність спроб отримати допомогу під час або після здійснення суїциду; 4) повторюваність суїцидальних спроб; 5) активні, а не пасивні дії по самознищенню; 6) використання небезпечних засобів завдання собі шкоди; 7) наявність посмертної записки або заповіту; 8) стійкість і незмінюваність суїцидальних намірів.

Людину, в тому числі й військовоу, котра опинилась у суїцидальній конфліктній ситуації, нерідко до самогубства штовхають не тільки особисті проблеми, а й так звані побічні чинники. До них можна віднести співчуття та наслідування спокусам друзів, кумирів, героїв книг і кінофільмів, а також співучасть у загрозливих колективних акціях, в яких відбувається балансування між життям та смертю, імітація самовбивства тощо. Зупинимось більш детально на одному з таких чинників.

З 90-х років минулого століття в Інтернеті з'явилися сайти самовбивць, де підліткам та молоді пропонується вступити до відповідного віртуального клубу і домовлятися про здійснення одночасних суїцидальних дій. При цьому і вступ до клубу і сам акт суїциду подається у вигляді забавної, спокусливої гри. Перші слова, якими зустрічають відвідувачів сайта (його адресу з відомих причин ми не називаємо), мають такий зміст: «Смерть прекрасна. Смерть не меч, що розсікає ваше життя, вона як квітка – остання квітка, яка розквітає в останній момент. Це пік. У смерті немає нічого поганого... , треба знати як жити і як помирати. Є мистецтво жити і є мистецтво помирати, друге найбільш цінне, аніж перше...» і далі все в такому ж дусі. Потім подається інструкція про правила членства в клубі, а ще пропонується взяти участь у колективній грі «Смерть у місті». І хоча зараз після серії скандалів такі сайти працюють нелегально,

знайти їх при бажанні не складає особливих труднощів. Ховаючись за чужими іменами, молоді люди й сьогодні розповідають про те, як їм тісно та незатишно в цьому житті, що вони не бачать майбутнього, не мають цілей для свого подальшого існування і чекають від однодумців відповідних порад. У результаті міжнародна інформаційна павутина робить і надалі свою чорну справу.

Виходячи з викладеного, зауважимо, що профілактика самогубства в армії за своїм змістом і організацією повинна об'єднувати засоби соціального, психологічного, медичного, правового, педагогічного і навіть релігійного характеру, а також бути безперервною, послідовною та системною.

У цій важливій справі велике значення має знання індивідуальних особливостей кожного воїна, індивідуальна робота з ним, що неможливо без постійного спілкування з військовим контингентом, уважного ставлення до всіх сторін армійського життя. Вивчення психології військовослужбовця як у статичній, так і в динамічній формі дає змогу зробити вірний висновок про його характер, моральні й ділові якості, душевний стан і внутрішній настрій, а головне поступово розвивати позитивні мотивації особистості, своєчасно виявляти неправильні психологічні установки.

Висновки. Суїцидальна поведінка людини – це соціальна хвороба. Вона не обминає і збройні сили, де тягарі та стрес-фактори військової служби проковують появу додаткових складнощів у процесі соціально-психологічної адаптації індивіда до умов армійського середовища. Потенційного суїцидента можна вивести з будь-якої кризової ситуації, головне – своєчасно почути, підмітити, розпізнати тривожні симптоми. Для цього зацікавленим органам і посадовим особам необхідно чітко орієнтуватися в природі, формах та основних ознаках суїцидальної поведінки особистості. Дані питання більш-менш комплексно на прикладі військовослужбовців намагались доступно висвітлити автори запропонованого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. В поисках смысла / сост. А. Е. Мачехин. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 912 с.
2. Глушкова Т. О. Профілактика суїцидів у військових частинах / Т. О. Глушкова // *Практ. психологія і соц. робота.* – 2000. – № 1. – С. 26–30; № 2. – С. 27–28.
3. Методичні рекомендації з надання психологічної допомоги молоді, яка схильна до суїциду, чи здійснила спробу суїциду / упоряд. Б. П. Лазоренко. – К. : УДЦССМ, 1998. – 44 с.
4. Тихоненко В. А. Жизненный смысл выбора смерти / В. А. Тихоненко // *Человек.* – 1992. – № 6. – С. 19–29.
5. Технологія соціальної роботи з військовослужбовцями: Інформаційно-методичний збірник / упоряд. І. В. Паша. – К. : ДЦССМ, 2003. – 335 с.

ПРОБЛЕМА СУИЦИДА И СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ В АРМЕЙСКОЙ СРЕДЕ

Громыко О. В., Семенова Д. С.

В данной статье рассмотрена проблема суицида на основе социально-философского анализа. Охарактеризованы особенности суицидального поведения в армейской среде. Проанализированы конфликтные ситуации, побуждающие военнослужащих к совершению самоубийства. Рассмотрены симптомы суицидального поведения у военнослужащих. Приведены «настоящие» и «демонстративно-шантажистские» формы суицидального поведения у военнослужащих при выполнении боевых заданий.

Ключевые слова: суицид, самоубийство, военнослужащий.

PROBLEM SUICIDE AND SUICIDAL BEHAVIOR IN THE MILITARY

Gromyko O. V., Semenova D. S.

Based on comprehensive socio-philosophical analysis considered suicide as socially dangerous phenomenon. Analyzed the nature, form and characteristic signs of suicidal behavior of the individual soldier to prevent and avoid suicide. There are several concepts suicide. They are based on sociological, psychodynamic, biological and Gnostic orientations human behavior.

The peculiarities of suicidal behavior in the military. Analyzed conflicts that encourage soldiers to commit suicide. Consider the signs of suicidal behavior in the military. These «true» and «demonstratively- blackmail» forms of suicidal behavior in the military.

All conflicts in military groups that incite suicide, can be classified as follows:

Conflicts are caused by specific military occupational activity and military and social interaction.

Conflicts caused by specific personal family relationships soldier.

Conflicts related to anti-social behavior serviceman.

Conflicts related to health serviceman.

Suicidal conflicts in its development may be subject to generalization, transformation or transfer.

Suicidal person's behavior – a social disease. It does not leave and the armed forces, where the burden and stress of military service factors provoke the emergence of additional difficulties in the process of social and psychological adaptation to individual conditions of the army.

Key words: nature suicide, suicidal behavior essence soldier, suicidal risk.

О. А. Стасевська, кандидат філософських наук, доцент

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ І СОЦІОКУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОБУМОВЛЕНOSTІ

Статтю присвячено осмисленню питання, як пов'язані між собою і наскільки перетинаються духовно-ціннісна криза та криза соціокультурної ідентичності в постсучасному світі, а також з'ясуванню питання про те, яким чином це проєктується на українське суспільство XXI ст.

Ключові слова: соціокультурна ідентичність, духовні цінності, моральні цінності, духовна криза, криза ідентичності, українське сучасне суспільство.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення загальної кризи соціокультурної ідентичності людини в глобальному світі. Одна із причин нашого інтересу до обраної теми пов'язана з тим, що сучасне українське суспільство перебуває в ситуації максимального загострення цієї кризи, а також у ситуації нагальної необхідності збереження історично обумовленої ідентичності у межах світового культурного простору, уніфікація якого формує новий тип «глобалізованої» людини.

Мета дослідження полягає у виявленні якісних змін ціннісних орієнтирів і у з'ясуванні питання впливу духовних, зокрема моральних, цінностей на розв'язання проблеми кризи соціокультурної ідентичності в українському суспільстві.

Дослідження теми. Представники сучасної української філософської думки – В. Шинкарук, С. Бистрицький, С. Пролеєв, В. Горський, В. Малахов, І. Бичко – різносторонньо досліджують феномен української духовної культури та специфіку її буття в сучасному світі. Аналіз моральних цінностей сучасного українського суспільства здійснено в наукових працях С. Кримського, В. Васютинського, М. Боришевського, О. Балакіревої, Л. Мисіва, А. Ручки, Г. Ситніка, Ю. Сурміна та ін. Різні ракурси проблеми соціокультурної ідентичності є предметом уваги західних і вітчизняних дослідників. Серед західних учених варто виокремити найбільш розроблені концепції ідентичності в межах постсучасного світу Ю. Габермаса, Е. Еріксона, А. Етціоні, М. Кастельса, С. Гантінгтона, В. Хесле, К. Хюбнера та ін. Для вітчизняного наукового товариства проблема ідентичності стала актуальною у зв'язку із осмисленням питання буття сучасного українського соціуму в умовах суцільної трансформації. Проблема національної ідентичності сьогодні активно

розробляється такими дослідниками, як Є. Бистрицький, М. Головатий, Є. Гловаха, О. Забужко, В. Степаненко, В. Кремень, В. Ткаченко, М. Вівчарик, Ю. Римаренко, А. Пономарьова, М. Попович, М. Степико, М. Шульга, Т. Ящук та ін. Висвітленням проблем культурної і національної ідентичності українців на сучасному етапі присвячені роботи таких вітчизняних вчених, як О. Гнатюк, О. Гринів, В. Кремень, М. Розумний, М. Рябчук, М. Шепелев, С. Шергін та ін. В численних зарубіжних та вітчизняних дослідженнях (філософських, культурологічних, соціологічних) переоцінку духовних цінностей, заповнення моральних пустот новими цінностями пов'язують із перехідним станом сучасного соціуму. Втім, нам видається недостатньо розробленою проблема взаємозв'язку духовних, зокрема моральних, цінностей і соціокультурної ідентичності людини.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах складність морально-ціннісної ідентифікації особистості обумовлюється формуванням специфічної інформаційної свідомості глобального світу, яка змінює традиційні морально-ціннісні орієнтири, а також двоїстістю сучасної ситуації: з одного боку, інформаційне суспільство вимагає від людини розкриття її творчого потенціалу, свободи самовизначення щодо норм, способу поведінки, традицій, ціннісних орієнтирів тощо; з другого – доступність та обсяг інформації спричинює певну віртуальність свободи, внутрішньо-особистісні ціннісні конфлікти.

Підвищення інтересу до проблеми вивчення й аналізу цінностей завжди відбувається в період духовних криз, ламання сформованої ціннісної системи, пошуку нових культурних підвалин суспільства і орієнтацій існування людини. В умовах культурної глобалізації особливо значущим є осмислення того, що становить духовну сутність вітчизняної культури, її цінність. Важливість питання полягає в тому, що вивчення специфіки цінностей і норм сучасного українського суспільства необхідно підняти на належний рівень відповідно до вимог сучасного життя.

Саме система духовних, зокрема моральних, цінностей відіграє значну роль в адаптації особистості в умовах соціокультурної трансформації суспільства, спрямовує, сприяє або перешкоджає подальшому розвитку соціуму. Моральні цінності відповідають певному рівню розвитку суспільства, відбивають аксіологічний аспект існуючої реальності. Без їх вивчення аналіз сучасного стану та перспектив адаптації особистості в умовах соціокультурної трансформації не уявляється можливим. Моральні цінності забезпечують інтеграцію суспільства, допомагаючи індивідам здійснювати соціально схвалюваний вибір своєї поведінки в життєво значущих ситуаціях. В усі часи актуальність дослідження ціннісних орієнтирів визначається тим, що без

чіткого наукового уявлення про сутність і специфічні особливості, місце і роль аксіологічних основ, визначення ціннісного смислоутворюючого стрижня, неможливо прогнозувати подальший розвиток суспільства. Вироблення духовних основ життя і орієнтація на цінності моральної культури відіграють консолідуючу роль у забезпеченні міжнаціональної злагоди і громадянського миру, виконують функцію формування самосвідомості народу і функцію збереження самобутньої культури в епоху трансформації і глобалізації суспільства. Тільки осягнувши ціннісні основи власної культури, створивши умови для їх реалізації, можна знайти свій власний шлях розвитку.

Для осмислення сучасної соціокультурної ситуації необхідно враховувати три групи факторів: фактори внутрішнього порядку (соціальна динаміка, економічна модель розвитку, зміни в політичному режимі, державний устрій і т. п.); історичні чинники (національні особливості культури, в контексті яких проходило становлення нинішніх поколінь); вплив глобальних процесів. Соціокультурна ситуація постсучасності характеризується відчуженням людини від моральних цінностей, норм, смислів, що стало предметом наукового обговорення останніх десятиліть і позначається як «культурна деградація» (Ю. Лотман).

Переосмислення духовних цінностей, пріоритетів, поява нових, які б відповідали запитам сьогодення, адаптувалися до звичних цінностей та проходили певне випробування – складний, тривалий, а головне, об'єктивний і неминучий процес, який ніколи в історії не проходив так швидко, як в сучасному світі. Людський світ XXI ст. живе ілюзіями кардинальної заміни вікових цінностей новими. Втім, історичний досвід демонструє перманентний тривалий процес відмови від традиційних цінностей і повернення до них як творення нових. Проголошений плюралізм цінностей не компенсує дефіцит більш-менш стійкої системи взаємостосунків, які б сприяли росту духовного потенціалу людей. Тому знову стають актуальними «абсолютні» та фундаментальні цінності – добро, істина, краса, родина, робота, добробут, благополуччя дітей тощо, незважаючи на їх амбівалентний характер. На рівні суспільства, соціальної групи, окремої особистості вони виконують роль «архітектора» соціокультурного простору, оскільки мають об'єктивний характер, хоча в основі своїй є суб'єктивними.

Система цінностей культури постсучасності характеризується такими ознаками:

– відбувається трансформація статусу традиційних цінностей: послаблюються колективістські начала; працелюбність підмінюється креативністю; космополітизм доповнюється місцевим патріотизмом; громадський патріотизм замінюється національним;

– змінюється змістовне наповнення окремих цінностей: свобода як автономія особистості перетворюється у свободу вибору самих моральних цінностей; автономна особистість з усталеними моральними переконаннями замінюється індивідом із гнучкою моральністю; змінюються пріоритети в системі цінностей на користь споживацького, утилітарного;

– у контексті культури постсучасності провідне місце посідає толерантність, як єднальний фактор моральності.

Ціннісний «дефіцит» українського суспільства є віддзеркаленням світової духовної кризи, який активно компенсується цінностями, що визначаються західним менталітетом – індивідуалізм, прагматизм, активізм, техніцизм, але вони не співпадають із характеристиками власного менталітету українського народу. Представнику українського соціуму серед названих є близьким лише індивідуалізм, який має чітку емоційну (а не раціональну, як у західно-європейському менталітеті) забарвленість.

Слід визнати, що українське суспільство продовжує перебувати в ситуації «розмитості» ціннісних орієнтирів та відсутності твердих переконань щодо ідеалів, моральних цінностей, про що свідчать численні опитування, які проводить Український інститут соціологічних досліджень. Репрезентовані цінності залишаються малорозвиненими, формально заявлені, вони не стають загальноприйнятими, що призводить до розколотості суспільства.

Суспільна свідомість базується на принаймні двох типах систем цінностей: інноваційній, модерній (людська особистість, гідність, самореалізація, певний гедонізм тощо) та традиційній (консерватизм, родинні цінності тощо), остання за висновками дослідників все ж таки залишається визначальною. Відсутність загальновизнаної системи моральних цінностей в усі часи призводить до втрати морального здоров'я народу, соціуму, спричиняє дезорієнтацію і певну небезпеку в сенсі духовної цілісності. Аналіз численних соціологічних досліджень дає можливість назвати основні ціннісні пріоритети українського суспільства – справедливість, стабільність, добробут, права людини, правопорядок, рівність усіх перед законом, духовність, патріотизм, взаєморозуміння та взаємодопомога. Такі цінності можна сьогодні визначити як систему національних цінностей, що утворюють моральну основу подальшого існування української нації і держави та постають як концептуальний консолідуючий чинник ефективного розвитку нашого суспільства. Формування й усвідомлення певної системи цінностей є принципово важливою для будь-якого суспільства, оскільки тільки це є фундаментом для його ефективного та гармонійного розвитку, смислоутворюючим компонентом соціокультурної ідентичності як окремої особистості, так і соціуму в цілому.

В історії людства проблема ідентичності набула значущості відносно нещодавно. На ранніх етапах розвитку людства не стояла проблема самоідентифікації, пізніше, на кожному культурно-історичному етапі розвитку суспільства були сформовані чіткі картини світу, які забезпечували людині її ідентичність: існувало розуміння обов'язків, життєвого призначення людини. В Новий час проблема ідентичності актуалізується через елементарне ускладнення суспільного життя і на сьогодні вона вже постає як одна із ключових для гуманітарного знання. Наприкінці ХХ ст. виникла тенденція розглядати ідентичність у соціокультурному ракурсі. Соціокультурна ідентичність має персональний, індивідуальний рівень (ототожнення себе з певним набором якостей, що утворює індивідуальну унікальність людини) і соціальний, груповий (ототожнення себе з певними цінностями оточуючого соціального середовища). В залежності від базової основи ідентичності виокремлюють цивілізаційну, регіональну, політичну, громадянську, етнічну, національну та ін. Кожна із цих модифікацій не тільки і не стільки є «внутрішнім класифікатором», а скоріше регулятором поведінки людини, від якого залежить прийняття або заперечення норм та цінностей, принципів та настанов, ідеалів та інтересів.

Сутність соціокультурної ідентичності полягає в тому, що вона, як фундаментальна основа для проєкції людини в культурному комунікативному просторі, поєднує всі модифікації та елементи ідентичності.

Відцентрові тенденції постсучасного світу посилили прагнення людини отримати надійний засіб адаптації до «розщепленої та розколотої» культури, добути або зберегти свою ідентичність. Загальною ознакою ХХІ ст. є процес руйнації соціальних зв'язків, зміни соціальної структури суспільства. «Масовізація», стандартизація, спрощенство суттєво впливають на процес конструювання ідентичності, «розмивають» чітку окресленість її меж і наповненість. Класи, страти, прошарки та інші соціальні групи швидко міняють свій склад і власні кордони, динаміка та зміст життя сучасного суспільства визначаються складною взаємодією їх інтересів. Проте спостерігається значне послаблення зв'язку окремої людини з кожною із означених груп, тобто поглиблюється індивідуалізація, а також пришвидшення переходу із групи в групу, що й ускладнює процес ідентифікації людини.

Криза соціокультурної ідентичності безумовно є явищем світового масштабу, а для України вона набула специфічних рис та особливої гостроти через культурно-історичну та соціально-політичну своєрідність розвитку країни. Головною її причиною безумовно є культурна глобалізація, однак поряд з цим існують і внутрішні фактори кризи ідентичності в українському суспільстві: розгубленість людини щодо ототожнення себе з певними цінностями і ви-

бору моральних орієнтирів. Для України це виявилось в розриві спадкоємності, коли попередня зруйнована ідентичність має бути замінена новою.

Соціокультурна ідентичність, на думку відомого дослідника С. Гантінгтона, є ключовим моментом глобального світу: сьогодні основні відмінності людей полягають не в політичній чи економічній площині, а в культурній. За його висновками морально-етичне є тим «геном», який визначає культурну належність людини; відсутність усталеної системи моральних цінностей призводить до порушення безпечного функціонування суспільства, до дезорганізації і навіть до національної катастрофи внаслідок руйнації структуротворчих духовних засад.

Втрата соціокультурної ідентичності (через постійну мінливість цінностей, соціальних ролей, стилів життя) частково компенсується злетом національних почуттів, посиленням національного або етнічного «ми». Етноідентифікуючими ознаками є мова, міфи, символи, народна традиція, народний характер, релігія, історична пам'ять. Втім, некоректно ототожнювати етнічну ідентичність із національною, оскільки єдність суспільства може існувати і на надетнічній основі. Безумовно, у порівнянні із різними елементами соціокультурної ідентичності національна є більш міцною, тривкою і значно глибше вкорінюється у свідомість. Національна ідентичність не співпадає з офіційною об'єктивною етнічністю – це результат когнітивно-емоційного процесу усвідомлення себе як частини певного народу, нації та відокремлення себе від інших.

На вітчизняному ґрунті розв'язання проблеми соціокультурної ідентичності ускладнено низкою специфічних обставин: поліетнічність та полікультурність суспільства; соціальна розшарованість українського суспільства, яка спричинює роз'єднаність щодо цивілізаційної та культурно-історичної орієнтації України в сучасному світі. У такій ситуації вагомим засобом протистояння культурно-глобальному безумовно є національне. Отже, необхідною умовою нормального існування українського суспільства є розв'язання проблеми збереження національної ідентичності, запобігання асиміляції в культурному просторі постсучасності на основі духовних цінностей, які б співвідносились із специфікою українського менталітету.

Єдиного підходу до визначення критеріїв соціокультурної ідентичності на сьогоднішній день не існує через мультикультуралізм, асинхронність розвитку світу. Ознакою часу є активне формування подвійної (в Європі – національна та європейська), гібридної, множинної ідентичності (національна, регіональна, цивілізаційна), коли людина у самовизначенні використовує абсолютно різні, іноді неоднорядкові, критерії, а також мозаїчної ідентичності, коли людина змінює критерії самовизначення у зв'язку із зміною конкретної жит-

тевої ситуації. За висновками дослідника означеної проблеми Є. Головахи, ця тенденція наочно виявляється у сучасній Україні. На його думку, складність соціокультурної ідентифікації в українському суспільстві носить «ностальгічний» характер: попередня радянська ідентичність залишається ще досить привабливою через властивості емоційної пам'яті (позитивне «мітиться» краще, ніж негативне).

Сутність соціокультурної ідентичності полягає у свідомому, вільному, не примусовому прийнятті людиною, соціумом відповідних норм та зразків, ціннісних орієнтацій. Втім, поряд із конструюванням ідентичності шляхом визрівання в межах самого суспільства існує й інший шлях: конструювання ідентичності сугестивним шляхом. Такий варіант є припустимим, оскільки науково доведено, що не всі особистості здатні самостійно самовизначитись. У такому разі зразком для представників соціуму стає еліта як носій ідентичності. «Штучне» конструювання ідентичності здійснюється державою, політичними силами.

Основні висновки авторського дослідження. Перше – ознакою постсучасного світу є ціннісна криза, яка викликана активними «потугами» створити сукупність «генералізованих» глобальних людських цінностей; водночас фактом є також проблема соціокультурної ідентичності, яка в основі зумовлена глобалізаційними процесами. На нашу думку, ці дві кризи абсолютно перетинаються, оскільки існують в єдиному культурному просторі і відокремлено не можуть бути вирішені. Така двоєдина криза повною мірою проектується на сучасне українське суспільство і має спільні наслідки: позитивні – у вигляді розширення адаптивних можливостей людини постсучасності; негативні – у вигляді ескапізму, неперспективності світобачення, невмінні зосередитись на стратегічних завданнях і цілях, орієнтованість на поточних проблемах буття, самотність тощо.

Друге – сучасна криза ідентичності супроводжується трансформацією факторів ідентифікації, посиленням аксіологічного компонента. Пошук виходу з глобальної кризи ідентичності здійснюється в декількох напрямках: конструювання нової ідентичності на основі загально-моральних цінностей, культурних універсалій і повернення до традиційних форм ідентичності. Існування флюктуючої ідентичності як у світі, так і в українському суспільстві зумовлює висування на перший план своєрідного набору духовних (зокрема, моральних), перевірених часом цінностей: добро, свобода, сенс життя, справедливість, совість, взаємоповага, людська гідність, добродійність, людяність, а також родинні цінності. Традиційні духовні цінності українського суспільства є перепоною для маніпуляцій та різного роду нав'язування щодо соціокультурної ідентифікації, для творення так званої «глобальної ідентичності».

Людство в цілому має певні співпадіння духовних цінностей, різниця полягає в їх ієрархії, у встановленні пріоритетів. Проблема ідентичності для українського суспільства на перший погляд є занадто абстрактною, затеоретизованою. Однак історично притаманна українському народу амбівалентність абсолютно актуалізує проблему самовизначення в контексті зміни векторів розвитку України ХХІ ст.

Третій висновок: конструювання соціокультурної ідентичності і завдання розбудови держави України – взаємозалежні процеси, ефективність яких залежить від спроможностей еліти суспільства. Проблема полягає у відсутності консолідації української еліти, у перевазі тимчасового політичного інтересу над духовними цінностями; відсутність чіткої системи цінностей, моральних настанов, ерозія моральності – все це безпосередньо впливає на рівень конфліктності в суспільстві. Втрата моральних імперативів у різних сферах суспільного життя – економіці, політиці, сфері управління тощо – загострює питання дегуманізації, десоціалізації, ускладнює конструювання єдиної моделі соціокультурної ідентичності для українського соціуму. А це і є головний критерій життєвого потенціалу народу та його держави, здатності виявляти і долати внутрішні та зовнішні виклики, зберігаючи власну самобутність, забезпечуючи історичні перспективи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балакірева О. Цінності освіти і праці як передумова сталого розвитку українського суспільства / О. Балакірева, Р. Левін, А. Ноур // Укр. соціум. – 2012. – № 3(42). – С. 7–30.
2. Беляева Е. В. Динамика индивидуального и коллективного субъекта морали в условиях глобализации / Е. В. Беляева // Философия. Глобализация. Интеграция. – Минск, 2006. – С. 106–117.
3. Гусейнов А. А. Еще раз о возможности глобального этоса / А. А. Гусейнов // Век глобализации. – 2009. – № 1. – С. 16–27.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М., 2000.
5. Крымский С. Б. Ценностно-смысловой универсум как предметное поле философии / С. Б. Крымский // Філософ. думка. – 1996. – № 3–4. – С. 102–116.
6. Кримський С. Б. Архетипи української ментальності / С. Б. Кримський // Проблеми теорії ментальності. – К., 2006. – С. 273–299.
7. Малахов В. Етос і мораль у сучасному світі / В. Малахов. – К., 2004. – С. 109–127.
8. Пелагеша Н. Є. Українська національна ідентичність: шляхи європеїзації / Н. Є. Пелагеша // Стратег. пріоритети. – 2008. – № 3(8). – С. 60–67.

9. Ручка А. О. Цінності і смисли як компоненти соціокультурної реальності / А. О. Ручка // Сміслова морфологія соціуму / за ред. Н. Костенко. – К., 2012. – С. 91–123.
10. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К., 2011.
11. Шергін С. Геополітична ідентичність України в умовах глобалізації / С. Шергін // УНЖ : Освіта регіону. – 2013. – № 1. – С. 130–138.
12. Хантингтон С. Стокновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М., 2003.
13. Этциони А. Новое золотое правило. Сообщество и нравственность в демократическом обществе / А. Этциони // Новая постиндустриальная волна на Западе. – М., 1999.

ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ И СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ: ПРОБЛЕМА ВЗАИМОУСЛОВЛЕННОСТИ

Стасевская О. А.

Статья посвящена осмыслению вопроса взаимосвязи духовно-ценностного кризиса и кризиса социокультурной идентичности в постсовременном мире, степени пересечения поля системы духовных ценностей и поля идентичности, а также вопросу о том, каким образом это проецируется на современное украинское общество.

Ключевые слова: *социокультурная идентичность, духовные ценности, нравственные ценности, духовный кризис, кризис идентичности, украинское современное общество.*

SPIRITUAL VALUES AND SOCIO-CULTURAL IDENTITY: THE PROBLEM OF INTERDEPENDENCE

Stasevska O. A.

Update spiritual values, priorities, and new that meet the needs of our time, adapted to the usual values and pass certain tests – a complex, long, and the main objective and inevitable process that never in history has passed so quickly as in today's world. The human world of the XXI century living illusions fundamental values of the new age replacements. But practice shows the long process of permanent abandonment of traditional values and return them as creating new ones. Proclaimed values of pluralism does not compensate for the deficit more or less stable system of relations that would promote the growth of the spiritual potential of people. So once again become relevant «absolute» and fundamental values – goodness, truth, beauty, family, work, welfare, child welfare, etc., despite their ambivalent character. At the level of society, social group, individual, they

serve as the «architect» of socio-cultural space, because there are objective in nature, although fundamentally subjective.

Sign postmodern world is a crisis of values, which is caused by active «powers» to create a set of «generalized» global human values; while the fact is also the problem of socio-cultural identity, which is based on them caused by globalization processes. In our opinion, these two crises completely overlap, as there are in the same cultural space and isolation can not be resolved. This dual crisis fully projected for modern Ukrainian society and has general effects: positive – as human adaptive capacity expansion modernity; negative – as escapism, unpromising outlook, inability to focus on strategic tasks, focus on current problems of being so lonely.

The existence of fluctuating identity as the world and in the Ukrainian society makes Highlighting peculiar set of spiritual (including moral), time-tested values: goodness, freedom, the meaning of life, justice, conscience, mutual respect, human dignity, charity, kindness, and traditional family values. The traditional spiritual value of Ukrainian society prevents manipulation and various socio-cultural impositions on identifying, for the creation of so-called «global identity». Humanity as a whole has a certain resemblance to spiritual values, the difference lies in their hierarchy, to establish priorities. The problem of identity Ukrainian society seemingly too abstract. However, historically inherent ambivalence Ukrainian people totally actualizes the problem of self-determination in the context of changing vectors of Ukraine XXI century.

Lack of a clear system of values, morals, ethics erosion directly affects the level of conflict in society. The loss of moral imperatives in various spheres of social – economics, politics, management, etc. – make the question of dehumanization, difficult to construct one model of socio-cultural identity for Ukrainian society. And this is the main criterion for the life and potential of the people and of the state, the ability to identify and overcome internal and external challenges, while maintaining their own identity, providing a historical perspective.

Key words: *socio-cultural identity, spiritual values, moral values, spiritual crisis, identity crisis, Ukrainian modern society.*

О. О. Савченко, кандидат філософських наук, доцент

ФІЛОСОФСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Запропоновано короткий аналіз основних концепцій мови, що існували в історії філософської думки, розглянуто особливості викладання іноземної мови на сучасному етапі, сформульовано педагогічні завдання в контексті іншомовної освіти.

Ключові слова: *мовна освіта, мовна картина світу, комунікативна діяльність, комунікативна поведінка, лінгвокультура, лінгвосоціум.*

Актуальність проблеми. Сьогодні ЮНЕСКО стратегічним завданням визначає перехід людства від культури війни до культури миру. У розв'язанні цього завдання величезну роль відіграє мовна освіта, оскільки у контексті полікультурної парадигми саме вона орієнтується на подолання відчуження, формування толерантної поведінки, визнання і розвитку основоположних демократичних цінностей, здатності жити в умовах культурного й етнічного різноманіття, вона покликана формувати у студентів вміння жити і працювати в інформаційному просторі постійно мінливого світу, успішно спілкуватися з представниками інших культур і носіями інших мов, здійснювати взаємовигідне співробітництво. Будучи засобом взаємодії між представниками різних культур і соціумів, мова є наймогутнішим засобом здійснення соціальних, політичних, економічних та інших перетворень на міжнародному рівні, що, як ніколи раніше, актуалізує необхідність підготовки великої кількості фахівців, які володіють іноземною, зокрема англійською мовою. Актуальність даного завдання демонструє той факт, що 2016 рік був оголошений в Україні роком англійської мови. Бажання осмислити стан іншомовної освіти, окреслити коло пов'язаних з нею проблем і зумовили написання даної статті.

Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить про певну зацікавленість вчених, як вітчизняних: Ф. С. Бацевич, Т. С. Возняк, В. С. Калюжний, І. В. Чернова, так й іноземних: Н. Д. Гальськова, Н. І. Гез, Н. В. Гутарева, В. А. Канке, У. Лайкен, Г. Кемп, С. Соамес [1–3] та інших проблемними питаннями щодо сутності філософії мови і комунікації, основних категорій, понять, практичних проблем функціонування і застосування мови у світі. Слід зауважити, що в останні роки предметом особливо пильного інтересу вчених-лінгвістів, фахівців у галузі дидактики та методистів є аспект викладання і вивчення іноземних мов: В. З. Дем'янков, Ю. С. Степанов, А. А. Залевська та ін. З кінця

90-х рр. XX ст. в лінгвістиці з'являється поняття «мовна особистість», що дозволяє розглядати мову не в абстракції від людини, яка розвивається, а як сторону людської особистості: Г. І. Богін, Ю. М. Караулов, І. А. Стернін, І. І. Халєєва та ін.

Однак у дослідженнях, присвячених зазначеній тематиці, на думку автора, певним чином бракує системного підходу щодо осмислення феномену мовної освіти в контексті викладання іноземних мов. Отже, *метою даної статті* є спроба проникнути в сутність проблем, пов'язаних із викладанням іноземної мови у філософському дискурсі.

Вклад основного матеріалу. Інтерес до мови, її походження і характеристики та інші пов'язані з мовою проблеми виходять за рамки лінгвістики і, можна сказати, є однією з найважливіших філософських проблем. Філософи античності приділяли основну увагу імені як слову, що означало окремий предмет; так, Сократ, Платон і Аристотель вважали, що ім'я виникає не довільно, а залежно від природи, оскільки слова відбивають сутність предметів та їхню форму. Зв'язок слова з предметом, на думку Демокріта, закріплювався громадською традицією, тому він вважав мову формою суспільного договору [4].

Пізніше, в середні віки, велику увагу стали приділяти співвідношенню слів і понять, що змістило акцент зі слова на речення, суб'єктом якого вважалося те, що має певні властивості і бере участь у відносинах. У контексті філософії речення дискурс не обмежується аналізом окремих речень, розглядаються й тексти, що є складеними з речень, що не суперечать одне одному. Розвиток філософії речення сприяв тому, що філологи, філософи, логіки, психологи почали фокусувати свої зусилля на вивченні теорії значення і смислу та законів синтаксису, оскільки стратегічною метою філософії речення було досягнення максимальної ясності в розумінні мови [4].

Для новітнього часу характерно розглядати мову з точки зору філософії ціннісних настанов: мова створюється і використовується людьми не довільно, а відповідно до їх цілеспрямованої діяльності, практики, при цьому людину цікавить не просто істина (як у філософії речення), яка показує об'єкт таким, яким він є безвідносно до цілей людини, а значення (цінність) об'єкта для людини [4].

Детальніше зупинимося на основних ідеях вчених, внесок яких у вивчення зазначеної у даній статті проблематики, вважається найбільш значущим. Так, В. фон Гумбольдт, один із основоположників лінгвістики як науки, розвинув вчення про мову як безперервно творчий процес і про «внутрішню форму мови» як вираження індивідуального світогляду народу, створив діяльнісно-енергетичну концепцію мови, яка органічно увійшла в сучасну фі-

лософію культури, філософію мови й антропологію. В. Гумбольдт вважав, що кожна мова має свою «внутрішню форму», специфічну структуру – граматичну побудову й притаманні їй способи словотворення, наприклад, «спосіб позначення – іменування», обумовлену «самобутністю народного духу». Розуміючи мову як орган, який утворює думку, В. Гумбольдт наголошує залежність мови від мислення, він стверджує, що мислення залежить від мови, яка утворює проміжний світ між зовнішньою дійсністю і мисленням. Різні мови кваліфікуються як різні світобачення, кожна конкретна мова містить у собі свою національну самобутню класифікаційну систему, яка визначає світогляд носіїв цієї мови і формує їх картину світу. Говорячи про те, що, опановуючи інші мови, людина розширює «діапазон людського існування», В. Гумбольдт мав на увазі саме осягнення за допомогою мови – через «мовне світобачення» – картини світу іншого народу. Так, основним у лінгвістичній концепції Гумбольдта є вчення про тотожність «духу народу» та його мови [5].

На основі вчення В. Гумбольдта побудував свою теорію мовної картини світу один із найвідоміших лінгвістів ХХ ст. Л. Вайсгербер, який розумів мову не як ізольовану галузь людського життя, а як духовний центр, серцевину величезного горизонту зв'язків, тому дія мови як рушійної духовної сили культурного розвитку належить до всіх духовних досягнень і всієї духовної діяльності тієї чи іншої мовної спільності. Поняття «мовної спільності» стало одним із основоположних у його вченні. Вважаючи мовну спільність основною формою спільності людей, Л. Вайсгербер наголошує, що саме її треба розглядати як «підступ» (*Zugang*) до сфери духу і культури [6].

Л. Вайсгербер вважав, що в мові людини закладена сила, «енергеія», яка великою мірою впливає на її свідомість у всіх сферах духовної культури, в тому числі й у сфері науки, хоча він не ототожнював наукову і мовну картини світу, на відміну від Е. Кассіра, який визнавав владу мови над науковою свідомістю на початковому етапі діяльності вченого, спрямованої на дослідження того чи іншого предмета. Він писав: «...відправною точкою будь-якого теоретичного пізнання є вже сформований мовою світ: і натураліст, і історик, і навіть філософ бачить предмети спочатку так, як їм їх подає мова» [7, с. 116]. Е. Кассіер вважав, що вчений повинен прагнути до подолання влади мови над його дослідницькою свідомістю: «...наукове пізнання, вирощене на мовних поняттях, не може не прагнути залишити їх, оскільки воно висуває вимогу необхідності й універсальності, якій мови, як носії певних різноманітних світобачень, відповідати не можуть і не мають» [7, с. 117].

Позиція Л. Вайсгербера в порівнюванні мовної та наукової картин світу ближче до позиції Б. Уорфа, який виводив наукову картину світу прямо з мовної. Він писав: «Ми розчленовуємо природу в напрямку, що підказує наша

рідна мова. Ми виділяємо в світі явищ ті чи інші категорії і типи зовсім не тому, що вони (ці категорії і типи) самоочевидні; навпаки, світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який має бути організований нашою свідомістю, а це значить в основному – мовною системою, що зберігається в нашій свідомості» [8, с. 174]. В остаточному підсумку, Б. Уорф ставить знак рівності між науковим пізнанням і повсякденним, оскільки мовна картина світу відображає масову, буденну свідомість, через яку людина пропускає свої враження від зовнішнього світу, і згодом їх упорядковує.

Картина світу змінюється від однієї культури до іншої, тому немає однакових національних культур, більш того – немає однакових образів свідомості, що відображають однакові або навіть один і той же культурний предмет [9, с. 19]. Отже, кожен лінгвосоціум має свою «картину світу», яка відповідає орієнтаційним і екзистенційним (фізичним, духовним, технологічним, етичним, естетичним та ін.) потребам. Мовна освіта передбачає оволодіння студентом вміннями розуміти носія іншого мовного образу світу, чужої картини світу, тобто «об'єктом впливу» навчальних дій у процесі викладання іноземної мови має бути не тільки комунікативна здатність студента, але і його вторинна мовна свідомість (вербально-семантичний рівень мовної особистості) і вторинна когнітивна свідомість (як результат підключення студента до когнітивного, тезаурусного рівня). Таке твердження дає підстави розширити об'єкт засвоєння іноземної мови, і внаслідок цього результат засвоєння, включивши в нього поряд із зазначеними вище параметрами також і знання про світ іншого народу в «формі образів свідомості», що розуміються як «сукупність перцептивних і концептуальних знань особистості про об'єкт реального світу для свого ментального існування» [9, с. 10].

У контексті навчання іноземної мови викладені вище погляди дають змогу дійти висновку, що навчання нерідній мові має бути спрямованим не тільки на формування у студентів здатності практично користуватися мовою, що вивчається, в різних соціально-детермінованих ситуаціях (йдеться про розвиток комунікативної компетентності), а й на залучення студентів до іншого (національного) образу свідомості. Звідси, результатом навчання іноземної мови мають стати сформована (на певному рівні) у студента «мовна картина світу», типова для *інофона* (носія іноземної мови та відповідної картини світу) та вміння розпізнавати мотиви і настанови особистості, що належать іншій спільності, де діє інша система цінностей, і розуміти носія іншого мовного «образу світу». Це стане можливим, якщо студент буде володіти вмінням «когнітивної дії», притаманної носію іншої національної культури [10, с. 311]. Тому позитивного результату навчання іноземної мови можливо досягти за умови, якщо в когнітивній системі студента будуть побудовані вторинні ког-

нітивні конструкції-значення, що співвідносяться зі знаннями про світ представника іншої лінгвокультурної спільності [11]. У сфері рецептивних видів комунікативної діяльності висловлена вище ідея може бути зведена в першу чергу до навчання студентів умінням розуміти іншомовний текст як форму соціального буття представників іншої мовної спільності. У цьому випадку студенти, інтерпретуючи текст та приховані в ньому інтенції автора, відкривають для себе концепти іншої культури і стереотипи комунікативної поведінки її носіїв. Що стосується говоріння і письма (продуктивних видів мовленнєвої діяльності), то планованим результатом мовної освіти може стати володіння студентами системою лексико-семантико-граматичних зв'язків мови, яка вивчається, що дозволить їм здійснювати комунікативну діяльність у найбільш типових, стандартних ситуаціях спілкування на так званому прагматичному рівні [11].

Необхідність залучення до образу свідомості іншого народу найприроднішим чином орієнтує мовну освіту на розвиток у студентів здібностей не просто до мовного, а до міжкультурного спілкування, оскільки національна культура включає комунікативну поведінку народу. Під комунікативною поведінкою в найзагальнішому вигляді пропонується розуміти реалізовані в комунікації правила і традиції спілкування тієї чи іншої лінгвокультурної спільності як в цілому, так і певної групи носіїв мови, об'єднаних за тією чи іншою ознакою, а також окремого індивіда, комунікативна поведінка якого має національно специфічний характер і виступає як аспект вияву в спілкуванні мовної особистості [12]. Неадекватне сприйняття комунікативної поведінки одного народу іншим народом створює «зону нерозуміння», порушує комунікацію і навіть може призводити до виникнення міжособистісних і між-етнічних конфліктів. Отже, в результаті мовної освіти у студента можуть і мають з'явитися сформовані:

- готовність до осмислення соціокультурного портрета країни, мова якої вивчається, та розуміння носіїв відповідної мови;
- етнічна, расова та соціальна толерантність, мовний такт і соціокультурна ввічливість;
- схильність до пошуку ненасильницьких способів розв'язання конфліктів.

Так, оскільки в процесі вивчення іноземних мов, який має яскраво виражену соціальну сутність, відбувається збагачення студентів індивідуальним досвідом спілкування з іншою лінгвокультурою, результатом іншомовної підготовки стають позитивні зміни в загальній структурі поведінки студента.

Висновки. Викладачі іноземних мов у першу чергу мають, поряд з навчанням основним граматичним і лексичним навичкам, розширити індивідуальну картину світу студентів за рахунок залучення до іншої культурної

картині світу (процеси розвитку); пояснити й допомогти засвоїти інший культурний спосіб життя і притаманні йому поведінкові моделі (процеси пізнання); вживати лінгвістичні й екстралінгвістичні (невербальні) засоби в автентичних ситуаціях міжкультурного спілкування (процес формування навичок і умінь), що, в контексті полікультурної парадигми, надає навчання іноземної мови великий особистісно-розвиваючий потенціал.

Сучасні цивілізаційні виклики диктують необхідність у процесі навчання іноземної мови формувати в студента нове світобачення – світобачення громадянина своєї країни і громадянина світу, який володіє планетарним мисленням, здатного бути відкритим до ідей миру і соціально-культурних цінностей інших народів, який готовий успішно здійснювати різні форми спілкування з носіями чужих лінгвоетнокультур, переробляти одержувану в ході цього спілкування інформацію і приймати необхідні рішення. Очікування і планування такого результату в сфері мовної освіти і його реальне досягнення обумовлені тим, що мова сьогодні розглядається як один із найбільш цінних елементів загальноукраїнської, європейської і світової культурної спадщини, як філософія міжкультурної соціальної взаємодії, саме мова є засобом адекватної взаємодії між представниками різних лінгвосоціумів, яка має перетворитися з чинника, що перешкоджає діалогу між представниками різних культур, на засіб взаємного розуміння і збагачення [13]. Отже, ґрунтуючись на відповідних філософських основах і при використанні інноваційних освітніх технологій, мова може стати засобом здійснення соціальних перетворень ненасильницьким шляхом на загальноукраїнському та планетарному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Lycan W. G. *Philosophy of Language: A Contemporary Introduction* / William G. Lycan. – Routledge, 2008. – 240 p.
2. Kemp G. *What is this thing called Philosophy of Language?* / Gary Kemp. – Routledge, 2013. – 224 p.
3. Soames S. *Philosophy of Language* / Scott Soames. – Princeton University Press, 2012. – 200 p.
4. Devitt M. *Language and Reality: An Introduction to the Philosophy of Language* / Michael Devitt, Kim Sterelny. – A Bradford Book, 1999. – 360 p.
5. Гумбольдт В. *Язык и философия культуры* / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 448 с.
6. Вайсгербер Й. Л. *Родной язык и формирование духа* / Й. Л. Вайсгербер. – М. : УРСС Эдиториал, 2004. – 232 с.

7. Радченко О. А. Язык как мирозидание. Лингвофилософская концепция неогумбольдтианства / О. А. Радченко. – М. : КомКнига, 2006. – 312 с.
8. Уорф Б. Наука и языкознание / Б. Л. Уорф // Новое в лингвистике. Вып. 1. – М. : Изд-во иностр. лит., 1960. – 464 с.
9. Демьянков В. З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века [Электронный ресурс] / В. З. Демьянков // Язык и наука конца 20 века. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1995. – С. 239–320. – Режим доступа: http://www.infolex.ru/Dem_Publ.html#_Тoc33076916.
10. Халеева И. И. Вторичная языковая личность как реципиент инофонного текста / И. И. Халеева // Язык-система. Язык-текст. Язык-способность : сб. ст. / Ин-т рус. яз. РАН. – М., 1995. – С. 280–287.
11. Гальскова Н. Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактическая методика / Н. Д. Гальскова, Н. И. Гез. – М. : АСАДЕМА, 2007. – 234 с.
12. Стернин И. А. Модели описания коммуникативного поведения / И. А. Стернин. – Воронеж : ВГУ, 2000. – 27 с.
13. Гутарева Н. В. Языковое образование и пути его развития в России [Электронный ресурс] / Н. В. Гутарева // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов, 2010. – № 1 (5). – Режим доступа: www.gramota.net/editions/2.html.

ФИЛОСОФСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Савченко О. А.

Предложен краткий анализ основных концепций языка, существовавших в истории философской мысли, рассмотрены особенности преподавания иностранного языка на современном этапе, сформулированы педагогические задачи в контексте иноязычного образования

Ключевые слова: языковое образование, языковая картина мира, коммуникативная деятельность, коммуникативное поведение, лингвокультура, лингвосоциум.

PHILOSOPHIC INTERPRETATION OF A FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Savchenko O. O.

The article deals with the main language concepts that existed in the history of philosophic views, considers some peculiarities of foreign languages teaching, and defines teaching tasks in the context of language education.

Interests in language, its origins and characteristics and other problems related to language go beyond linguistics limits and are regarded as one of the most important philosophic problems.

The philosophers of Antiquity and the Middle Ages paid attention to the study of a word as a basic element of language. Later, in the Middle Ages, much attention was paid to the relation of words and notions that shifted the emphasis from words to sentences. The development of philosophy of the sentence made linguists, philosophers, psychologists, scientists in the field of logic focus their efforts on the study of the theory of sense and meaning and the laws of syntax.

Modern scientists consider language in terms of philosophy of value attitude; they believe that language is created and used by people not randomly but according to their purposeful activity, practice, and people are not interested in the truth (as in philosophy of the sentence), that shows an object as it is, not regarding a person's purposes, but considering the importance (value) of this object for the person. Scientists put an equality sign between scientific and everyday knowledge as the language world picture reflects mass, everyday consciousness, and a human being let their impressions from the outer world through themselves and then arrange them.

The world picture varies from one culture to another, so there do not exist the same ethnic cultures, so each linguistic society has its own 'world picture', which corresponds to the orientation and existential (physical, spiritual, technological, ethical, aesthetic, etc.) needs. Language education supposes that students acquire skills to understand the informant of different language image, of foreign world picture; thus the 'target of educational ideas influence' in the process of teaching foreign languages should be not only communicative ability of a student, but his secondary language consciousness (verbal and semantic level of linguistic identity) and secondary cognitive consciousness (as a result of connecting students to the cognitive, thesaurus level).

In the context of foreign language teaching opinions stated above enables making the conclusion that teaching non-native language must be aimed not only at developing students' ability to use the target language in various situations that are socially determined (the development of communicative competence is meant), but also to attracting students to the different (national) mode of consciousness. Hence, foreign language teaching should result in developing students' 'language world picture' that is typical for a foreign language speaker and corresponding picture of the world, and in the ability to recognize a personality's motives and guidelines that belong to a different community where there are other values, and to understand a bearer of different 'language image of the world'.

Foreign language teachers, along with developing students' basic grammar and lexical skills, have to expand their individual view of the world by attracting students to the world picture of a different culture (processes of development); to explain and help learn new cultural lifestyle and behavioural models that are typical for this lifestyle (processes of learning); to use linguistic and extra-linguistic (non-verbal) means in authentic situations of intercultural communication (process of skills and abilities development) which, in the context of multicultural paradigm, provides foreign language learning with a great potential of personality development.

Modern civilization challenges necessitate, while learning a foreign language, developing new students' outlook – the outlook of citizens of their native country and citizens of the world, who have a planetary thinking, who are able to be open to the ideas of peace

and social and cultural values of other nations, who are ready to perform various forms of communication with the bearers of different language and ethnic cultures, and process the information obtained in the process of communication and to make necessary decisions. Waiting and planning this result in the sphere of language education and its actual achievement is determined by the fact that language is nowadays regarded as one of the most valuable elements of national, European and world cultural heritage, as the philosophy of intercultural social interaction. Language is the means of adequate interaction between different language societies that should not be a factor that blocks dialogues between different cultures, but should turn into the means of mutual understanding and enrichment. Thus, grounding on relevant philosophic foundations and using innovative educational technologies, language can become a means of non-violent social change at the national and planetary levels.

Key words: *language education, language world pattern, communicative activity, communicative behaviour, linguistic culture, linguistic society.*

О. О. Савченко, кандидат філософських наук, доцент

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ВИМІР МОВНОЇ ОСВІТИ

Розглянуто мову як складову суспільно-практичної діяльності людини та рушійну силу соціального буття. Осмислена роль та місце іншомовної освіти як один із механізмів розвитку сучасної людини як світового суб'єкта перетворювальної і творчої діяльності

Ключові слова: *соціальна функція мови, мовна освіта як соціальне явище, позалінгвістичні якості, комунікативна компетентність.*

Актуальність проблеми. Сьогодні формулює нові завдання щодо мовної освіти, що обумовлено двома факторами. По-перше, полікультурна парадигма цивілізаційного розвитку суспільства спонукає мовну освіту орієнтуватися на подолання відчуження, формування толерантної поведінки, визнання та розвиток основоположних демократичних цінностей, можливості жити в умовах культурного та етнічного різноманіття, що обумовлює тенденцію вивчення рідної та іноземних мов у щільному зв'язку з культурою. По-друге, на мовну освіту як на соціальне явище, що ґрунтується на соціальній діяльності людей та їхніх взаємовідносинах, впливає низка політичних, соціальних, економічних та педагогічних факторів, що відбивається у відношенні суспільства до вимог, що воно ставить до рівня та якості освіченості своїх громадян, зокрема – до іноземних мов та до людей, що цими мовами володіють, оскільки на сучасному етапі метою навчання іноземним мовам є формування професіонала, що здатен брати участь у спілкуванні на міжнародному рівні. Все це актуалізує необхідність осмислення феномену та сутності мовної освіти.

Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить, що проблеми освіти хвилюють багатьох сучасних вчених як в Україні, так і за її межами. Обґрунтуванню своєчасності фокусування освіти на гуманістичних та соціальних принципах присвячені праці таких відомих вчених, як Б. Гершунський, О. Долженко, С. Клепко, М. Култаєва, В. Лутай, М. Михальченко, Ф. Михайлов, Н. Піщулін, В. Розін, М. Романенко, Х. Тхагапсоев, А. Урсул, Г. Щедровицький та ін. Розумінню освіти з позицій культури приділяють увагу В. Андрущенко, С. Гнатенко, М. Євтух, В. Кремень, Г. Троцько, Г. Шевченко та ін., у працях яких акцентується необхідність використання різнобічних освітніх можливостей для формування більш змістовних та досконалих розумінь студентів

щодо суспільних цінностей, поглядів та переконань [1; 2]. Багато іноземних вчених висвітлює освітню сферу з культуроцентричних та гуманоцентричних позицій: З. Зальцман, Дж. Станіслау, Н. Адачі, Д. Шоль, Л. Фурбі, С. Ромейн [3–6]. Разом з цим, на наш погляд, проблемам, пов'язаним із осмисленням ролі та місця іншомовної освіти, приділено не так багато уваги, отже, з огляду на наведене, *метою даної статті* є спроба ліквідувати деякі прогалини у розумінні зазначеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Основна функція освіти взагалі та вищої зокрема полягає в передачі та засвоєнні соціокультурних цінностей, що сприяє подальшому розвитку людської спільноти і надає можливість формування зрілої особистості. Б. Гершунський вважає, що зусилля сфери освіти мають бути сконцентровані, насамперед, на ціннісно-смісловій сфері як окремої особистості, так і соціуму в цілому [7]. Сутність освіти розкривається у її визначенні як «процесу й результату засвоєння знань, навичок, умінь, що об'єднує навчання і виховання, які забезпечують готовність особистості до виконання соціальних і професійних ролей». У процесі навчання особистість «засвоює систему цінностей, знань, навичок й умінь, що відповідають інтересам і суспільним очікуванням». Найбільш продуктивною вважається особистісно-орієнтована модель освіти, яка спирається на національні і світові історичні традиції, а також на урахування можливостей, що надаються новими інформаційними технологіями» [8, с. 164]. Призначення освіти розширюється і виходить за межі комунікативного та пізнавального, сьогодні освіта має аксіологічну, психологічну, організаційну, креативну та соціальну функції [9].

У контексті соціологічної думки освіта розглядається як системний елемент соціальної форми організації людської діяльності з передачі та засвоєння знань, у процесі якої відбувається засвоєння різних змістів, результатом чого є індивідуальний та суспільний набуток [10]. Головним показником «освіченості» людини є наявність її програми світовідношення. Людина стає освіченою тоді, коли вона здатна слухати і чути світ, вступати з ним у діалог, говорити і породжувати нову якість у процесі й результаті цього діалоговідносини [11, с. 188]. З багатьох складових елементів освіти як соціального інституту В. Огнев'юк виділяє як основні: сукупність галузей освітянського знання; множину форм людської діяльності, притаманних сфері освіти як особливої підсистеми суспільного життя; різноманітність відносин, що складаються між людьми у межах освіти як соціального інституту; сукупність організацій, закладів та установ, що входять до складу освіти як до відносно самостійного інституту суспільства; систему норм і цінностей, що властиві освітянській царині суспільства і у значній мірі характеризують її сутність [12].

Мовну освіту можна визначити як «процес і систему організації навчання державної, рідної та іноземної мовам», завданням якої «є розвиток багатомовності та підтримка мовного різноманіття в суспільстві. Провідною тенденцією сучасної мовної освіти є полікультурність, мовний плюралізм, діалог культур» [8, с. 364].

Ґрунтуючись на тому факті, що в системі освітніх цінностей В. С. Гершунський виділяє три аксіологічні блоки: мовна освіта як суспільна цінність; мовна освіта як державна цінність; мовна освіта як особистісна цінність [7], результат мовної освіти також відбивається на трьох рівнях: загальноцивілізаційному, суспільно-державному, індивідуально-особистісному [13]. Отже, говорячи про індивідуально-особистісний рівень, маються на увазі перш за все ті знання, навички й уміння, які набуває кожна людина в освітньому процесі, тому результат, як правило, оцінюється безпосередньо з точки зору кількісних і якісних характеристик володіння мовою як засобом спілкування. Таким чином, володіти нерідною мовою – значить вміти говорити, читати, писати і сприймати на слух зразки мови, що вивчається, при цьому основним критерієм володіння мовою є взаєморозуміння з партнерами по спілкуванню, а не мовна коректність [14]. Комунікативна компетентність є здатністю людини розуміти і породжувати іншомовні висловлювання в різноманітних соціально детермінованих ситуаціях з урахуванням лінгвістичних і соціальних правил, яких дотримуються носії мови. Таким чином, поняття «іншомовна комунікативна компетентність» включає в себе, по-перше, знання людиною так званих «об’єктивних» параметрів комунікації і володіння цими параметрами. Йдеться, перш за все, про предметні знання, що обумовлені ситуаціями спілкування і реалізовані за допомогою мовних засобів. Сюди ж відносяться знання соціальних взаємозв’язків і умов їх реалізації, необхідних для здійснення індивідуальної комунікативної програми. По-друге, основу володіння іноземною мовою становлять готовність і вміння людини аналізувати і оцінювати ситуації спілкування, приймати адекватне їм рішення щодо мовної поведінки і здійснювати контроль своїх мовних вчинків і вчинків своїх партнерів по спілкуванню. В основі цих умінь лежать знання альтернативних можливостей мовної поведінки, що включають сукупність різних параметрів, необхідних і достатніх для аналізу ситуації спілкування і всіх факторів, що її детермінують. По-третє, неможливо переоцінити важливість вміння людини використовувати у власній мовній діяльності і розуміти при декодуванні висловлювань інших осіб паралінгвістичні й екстралінгвістичні елементи мовного спілкування [13].

Беручи до уваги соціальну функцію мови, результатом процесу навчання іноземної мови має бути сформована у студента індивідуальна картина світу з її універсальними і культурно-специфічними характеристиками, під якими розуміються характеристики як лінгвосоціального середовища самого студента, так й іншомовного середовища, яке притаманне носію іншої культури та іншої мови. Отже, результати викладання і вивчення іноземних мов мають бути розширені за рахунок залучення категорій, пов'язаних не тільки з мовним досвідом студента, а й з емоційним, культурним, соціальним досвідом, оскільки знання, що використовуються при кодуванні й декодуванні іноземної мови, не обмежуються лише мовними знаннями. Необхідно брати до уваги вміння витягати інформацію, що зберігається в пам'яті, планувати дискурс і багато інших факторів, а також враховувати знання про світ і соціальний контекст висловлювань. Отже, широко прийняте в останні роки в контексті комунікативного підходу в навчанні іноземної мови розуміння комунікативної компетентності як результату оволодіння мовою має бути тісно пов'язаним з емоційним, когнітивним і соціальним розвитком студента, що обумовлено тим, що для розуміння і породження будь-якого іншомовного тексту необхідний куди більш широкий контекст, а не лише вербальний. Розуміння мови як суспільного явища, що включене в суспільно-практичну діяльність людини й забезпечує його соціальне буття, робить можливим виявити модель здібностей до мовного спілкування, яка може і має бути результатом навчання.

Висновки. Соціологічний аспект акцентує так звані позалінгвістичні якості особистості, які допомагають використовувати іноземну мову як засіб міжкультурної взаємодії. Необхідно формувати в студентів перцептивні здібності досягти іншу стратегію і тактику життя, що в свою чергу має вихід на формування та розвиток толерантності до інакомислення, емпатії як здатності співчувати і співпереживати, готовності до діалогу без упереджень. Здійсненню активного спілкування з представниками інших соціокультурних спільнот сприяє наявність таких особистісних якостей, як відкритість, самостійність, творчість. Таким чином, мовна освіта, яка спрямована не тільки на вивчення окремих аспектів іноземної мови, а й на залучення студентів до світового процесу культурної взаємодії, сприяє формуванню в них чуйного ставлення та інтересу до феноменів іншої ментальності, підвищенню мотивації, стимулює їх до вияву власної розумової, речової та творчої активності. Мовна освіта в контексті пізнання етнолінгвокультури країни, мова якої вивчається, є одним із найбільш ефективних засобів і механізмів розвитку особистості і розв'язання циві-

лізаційних проблем, оскільки освіта спрямована на розвиток сучасної людини як світового суб'єкта перетворювальної і творчої діяльності. Однак мова не йде про пригнічення культурної самобутності людини, а навпаки, про органічне поєднання в освітньому процесі національних і загальнолюдських цінностей. Тільки через шанобливе і дбайливе ставлення до культурної спадщини своєї рідної країни можна навчитися поважати культурні традиції інших країн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В.Г. Кремень. – К. : Пед. думка, 2009. – 520 с.
2. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї: людина, освіта, соціум / В.Г. Кремень. – К. : Грамота, 2010. – 576 с.
3. Language and Culture: Reflective Narratives and the Emergence of Identity / edited by David Nunan and Julie Choi. – Routledge, 2010. – 250 p.
4. Romaine S. Language in Society: An Introduction to Sociolinguistics / Suzanne Romaine. – Oxford University Press, 2001. – 280 p.
5. Salzmann Z. Language, Culture, and Society: An Introduction to Linguistic Anthropology / Zdenek Salsmann, James Stanislaw, Nobuko Adachi. – Westview Press, 2011. – 448 p.
6. Shaul D. L. Language and Culture Paperback – September / David Leedom Shaul, N. Louanna Furbee. – Waveland Pr Inc, 1997. – 305 p.
7. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века / Б.С. Гершунский. – М. : Пед. общество России, 2002. – 512 с.
8. Азимов Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. – М. : Изд-во ИКАР, 2009. – 448 с.
9. Бутенко В.Г. Громадянське виховання студентів у системі вищої технічної освіти / В.Г. Бутенко // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. пр. – 2010. – № 1 (2). – С. 149–156.
10. Прокопенко А.Л. Зміна парадигми освіти: від традиційної до особистісно-орієнтованої (соціально-філософський аспект) / А.Л. Прокопенко // Мультиверсум. Філософський альманах : [зб. наук. пр.]. – 2006. – Вип. 56. – С. 230–240.
11. Тарасова М.В. Культура и образование: принципы взаимодействия / М.В. Тарасова. – Красноярск : Сибир. федер. ун-т, 2012. – 360 с.
12. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В.О. Огнев'юк. – К. : Знання України, 2003. – 450 с.
13. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактическая методика / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. – М. : АCADEMA, 2007. – 234 с.
14. Ortega L. Understanding Second Language Acquisition / Lourdes Ortega. – Routledge, 2008. – 320 p.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Савченко О. А.

Рассмотрен язык как составляющая общественно-практической деятельности человека и движущая сила социального бытия. Осмыслена роль и место иноязычного образования как одного из механизмов развития современного человека как мирового субъекта преобразовательной и творческой деятельности.

Ключевые слова: социальная функция языка, языковое образование как социальное явление, внелингвистические качества, коммуникативная компетентность.

SOCIAL AND PEDAGOGICAL DIMENSION OF LANGUAGE EDUCATION

Savchenko O. O.

The article deals with the language as a component of human social and practical activities and a driving force of social being. Foreign language training is considered as a tool for developing a modern personality as a world subject of converting and creative activity.

In the sociological context education is considered as a system element of human social activity that aimed at acquiring, mastering and transferring knowledge when a human being assimilates various meanings, which results in individual benefit and social heritage. The personal world-view and outlook based on their own mentality can be considered as educational performance of a human being. People are supposed to be «educated» when they can listen and hear the world to be able to conduct a dialogue to introduce a new quality into the process and the result of this dialogue-relationship.

Language education covers three levels: individual, social, and civilizational ones. Speaking about the individual level of language education we mean all the skills and knowledge which a person acquire in the process of learning; that is why the educational result is assessed taking into consideration quantitative and qualitative characteristics of command of language as a communication medium. Therefore, to master a foreign language means to be able to speak, write, read and understand target language samples, and the main criterion of language competence is the ability to understand a partner rather than linguistic accuracy. Communicative competence is the ability of a person to understand and produce foreign language expression in various situations that are socially determined regarding linguistic and social rules which are followed by native speakers. Thus, the term 'foreign language communicative competence' includes, firstly, the knowledge of so-called 'objective' parameters of communication and a good command of these parameters; the most important parameter is language competences that are determined by the situations of communication and performed by the means of language. They also include the knowledge

of social relationships and the conditions of their realization which is required to conduct the individual programs of communication.

Considering the social function of language education, foreign language training is supposed to be successful when a student's individual outlook is developed. This outlook comprises both universal and culturally specific characteristics, such as linguistic and social environment of a student as well as foreign language environment that belongs to the different culture and language. Hence, the process of foreign language teaching and learning should be enhanced due to the categories that are connected not only with a student's language experience, but also with the emotional, cultural and social experience, as the knowledge that is used in the process of foreign language encoding and decoding is not limited only by linguistic knowledge. It is necessary to take into account the ability to elicit information stored in memory, to plan discourse and so on, as well as to take into account the knowledge about the world and the social context of utterances. Considering language as a social phenomenon that is included in the social and practical human activity and that ensures human social life, makes it possible to identify the model of verbal communication abilities that can and must be the result of education.

Language education in the context of comprehension of the ethnic culture of the country whose language is learnt is one of the most effective means and mechanisms of personality development and solving civilizational problems as education is aimed at the development of a modern person as the subject of global transformational and creative activities. However, the oppression of cultural identity of a person is not even mentioned, quite the contrary the organic combination of national and universal values in the educational process of national and universal values is regarded. Only via respectful and considerate attitude to the cultural heritage of their native country people can learn to respect cultural traditions of other countries.

Communicative competence is the ability of a person to understand and produce foreign language expression in various situations that are socially determined regarding linguistic and social rules which are followed by native speakers. Thus, the term 'foreign language communicative competence' includes, firstly, the knowledge of so-called 'objective' parameters of communication and a good command of these parameters; the most important parameter is language competences that are determined by the situations of communication and performed by the means of language. They also include the knowledge of social relationships and the conditions of their realization which is required to conduct the individual programs of communication.

Key words: *language social function, language education as a social phenomenon, extra-linguistic qualities, communicative competence.*

Л. В. Анучина, кандидат філософських наук, доцент;
В. Г. Грицаненко, заслужений художник України, доцент

ФЕНОМЕН К. МАЛЕВИЧА (КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД)

Зроблено спробу з культурологічних позицій проаналізувати творчість К. Малевича та міф його художнього твору «Чорний квадрат». Надана власна оцінка К. Малевичем своєї творчості, розкрито його визначення сутності супрематизму. Визначено ставлення митця до колег-сучасників та художників минулого. Наголошено, що мистецькі проекти К. Малевича, його філософсько-теоретичні позиції більш пов'язані з кінцем культури, аніж з її досягненнями. Автори говорять про те, що «Чорний квадрат» можна оцінити як «мертвовну чорноту великого ніщо».

Ключові слова: культура, міф, «Чорний квадрат», виглядання, простір, симулякр, художнє, час.

Залишки духовного життя психічно травмованої, розгубленої, дезорієнтованої, неметафізичної, часткової, богопокинutoї людини епохи Вселенських катаклізмів, її колективне несвідоме (підсвідоме) завжди потребують зовнішніх маркерів.

У помежів'ях зламу культур, у передчуттях потрясінь, соціально-тектонічних зрушень це несвідоме з реалій чи фантазмів часто-густо мимовільно вибирає відповідну для маркування подію (особу, художній твір, явище), що найбільш виповнено здатна бути репрезентантом означених ситуацій. Зазвичай визначений маркер (особа чи твір) трансформується у форми, які з переважною більшістю своїх характеристик є **міфологічним**, а колективне несвідоме відповідно являє себе зовнішньому світові (маркується в контексті реального, імплементується в дискурс) як **міф**.

Міфологія міфу, його еволюції, трансформації, розгортання в соціумі та інше є проблематикою окремих розвідок, ми зазначимо лише, що творцем міфологічного змісту, який згодом пошириться в масовій свідомості, окрім анонімного загалу може бути і конкретний автор. Його ім'я досить часто настільки «вплітається» в щойно створений міфо-світ, що стає і частиною (фрагментом) загального міфу, і окремішньою, самостійною міфологемою водночас (Шевченківський міф України – Т. Шевченко, міф насиченого драматизму, болісного, «зламаного» пейзажу – Ван Гог тощо).

Отже, за більшістю формальних і змістовних ознак: характер поширення у масовій свідомості; наявність «мета», «мега», «квазі» змістів; елементи риту-

алізованих пошанувань, «священокорівність», «ідеологічний синкретизм», недиференційована, еkleктично-змістовна стихійність, дистанційованість від дискурсів здорового змісту; примітизовано-спрощене мовотворення тощо – маємо підстави сконстатувати таке. І в контекстах так званої масової культури, і в дискурсах рафінованого мистецтвознавства та і не менш рафінованої культурології, і в таких прагматичних сферах людської діяльності, як арт-бізнес «Чорний квадрат» Казимира Малевича та й сам К. Малевич стали свого часу розгортатися, та і сьогодні розгортаються у формі сповненого особливої загартованості та особливого, зрозумілого лише «посвяченим» міфу.

Міф про «Чорний квадрат». Міф про Казимира Малевича. Зрозуміло, що і поняття «супрематизм», як визначення одного з напрямів мистецтва ХХ ст., і мистецько-філософсько-релігійна ідея «супреми» у потрактуваннях самого К. Малевича, забудовані на ілюзіях і оманливих змістах міфологемного кшталту...

Поодинокі неінфіковані токсинами «масовізму» спроби художньо-культурологічної аналітики цього, вже піднесеного до небес та освяченого масовою рефлексією, авторитетами високовчених мистецтвотлумачів означеного феномену, зазвичай сприймаються вірянами-адептами «супреми» і «Чорного квадрату» як святотайнство, інтелектуальний вандалізм, посягання на «вічне», а часто-густо і як особистісна образа. У цьому контексті варто пригадати художню спробу Е. Золя осягти імпресіонізм та його творців «зсередини», як акти драматичних, але земних, «буденних» імпресій (несвіжий запах з-під пахв... «дами з червоною парасолькою» чи її взята напрокат невипрана сукня) призвели до життєвого розриву автора з його друзями-художниками.

Сьогодні власне на наших очах відбувся акт створення ціннісного нормативу «хорошого тону»: говорити про К. Малевича в культурницьких осередках прийнято лише за вимірами і законами міфотворення, міфобуття, міфопоетики, взагалі за вимірами «високого». Парадоксією є те, що при цьому міфопоетичне імплементується у масову свідомість як щонайреалістичніше **чорне** і в конкретиці квадрату. Тут усе навпаки. Уявімо спробу раціонально-наукового потрактування (з точки зору, наприклад, медичної науки) міфопоетики історії Прометея, його розірваного, розп'ятого тіла, його печінки, яку віками (!) розкльовує орел.

Спробуємо в цій невеличкій розповіді зробити хоча б часткове культурологічне заглиблення в деякі конкретики і особливості міфу про «Чорний квадрат», К. Малевича та «супрему». Зокрема важливим, як нам здається, є звернення до таких питань:

– на які соціокультурні запити, на якому змістовно-сутнісному підґрунті відбулося розгортання цього міфу;

- в яких соціально-культурних парадигмах реалізувалися його змісти, яких культурницьких форм набувала метафізика «чорного нічого» у ХХ ст.;
- що принесла і чим є для модерної, зовсім неметафізичної «масової людини» (визначення О. Шпенглера), для знеособленого, секуляризованого суспільства масової культури ця «метафізика чорного», це програмне-прискіпливе «вдвильяння в чорне».

Ось декілька позицій, важливих для відповіді на ці питання від самого Казимира Малевича. *Supremus* (лат.) – вищий, найголовніший, найперший, в перекладі з польської *supremacja* – зверхність, главенство, звисокість; за К. Малевичем, *suprema* – Бог; те, що найвище. За Малевичем, мистецтво, розпрощавшись зі світом образів і уяви, зробило крок «до пустини, исполненной волнами беспредметных ощущений». Він зазначав, що його охопив «ужас от пропасти», що відкрилася йому, але він зробив крок «в эту бездну». У цьому своєму майже містико-художньому зануренні в безодню всеохоплюючого і всекічного **нічого**, тобто «за нуль бытия», він відчув, що «сущность без-лика, без-предметна, без-образна». Отже «супрематизм есть та новая, беспредметная система отношений ... когда Искусство становится как таковое без-ликое и без-образное (безобразное)».

Наведемо декілька цитат з К. Малевича в цьому ж контексті. «В этом плане изначальный первоэлемент супремы – **черный квадрат на белом фоне** – есть форма, вытекшая из ощущений пустыни небытия». Іншими словами, Малевич виводить живопис «за нуль» у «внехудожественное и внеэстетическое измерение. ... О живописи в супрематизме не может быть и речи. Живопись давно изжита, и сам художник – предрассудок прошлого. ... Мысль моя пришла к Богу как покою или небытию, к наступающему “ничто”. “Ничто” как бездействующий покой. Такой Бог...».

І далі. «Все человеческие смыслы, ведущие к смыслу-Богу, увеличиваются немислимым, отсюда Бог не смысл, а несмысл. Его немислие и нужно видеть в абсолюте, конечном (!!! – Л. А., В. Г.) пределе как беспредметное...» «...Ничто нельзя ни исследовать, ни изучать, ибо оно НИЧТО, но в том НИЧТО явилось ЧТО (людина. – Л. А., В. Г.), но так как ЧТО ничего не может познать, то тем самым ЧТО становится НИЧТО. И всё то ЧТО, что появляется в пространстве нашего представления, есть только НИЧТО. Всё постигаемое – НИЧТО, то есть – БОГ, вышедший в покой. Получилось, что НИЧТО было Богом, пройдя через совершенство, стало тем же НИЧТО, что и было им. ...Сфера человеческой деятельности, возникшая для поддержания жизнедеятельности, в том числе и искусство, есть харчевой сферой». «Харчевая сфера», за думкою К. Малевича, використовує мистецтво «для украшения своей неприглядной сути», а «харчевая наука» існує як теоретичне виправдовування «харчевой жизни», «харчевизма», «харчевности».

Виходячи з тверджень К. Малевича, всі художники, філософи, мислителі, музиканти, письменники до епохи супрематизму є харчевниками, як він їх презирливо визначив. Звідси «виростають» «філософські категорії», якими користувався Малевич – «харчевологія, харчеучение, харчевая культурная плантация, харчевокухонная классовая деятельность» тощо.

Таким чином, за К. Малевичем, суть «виведеного за нуль» мистецтва у звільненні його від «харчової» функції, від «харчових» змістів, від «харчової залежності». Ця принципова «нехарчовизна», неутилітарність «виведеного за нуль» може бути досягнута лише відмовою від предметності, переходом у виміри метафізичні, у *supreme*. Подібний художній-нехудожній вихід у духовний Космос можливий лише через «організацію простейших, архаїчних, геометричних форм».

На наш погляд, навіть наведених, довільно вибраних, проте промовистих уривочків «філософствування» та «художнього теоретизування» «класики» (зі збереженням орфографії та стилістики автора), а також множинних намагань прискіпливого вдивляння в оте, грубо зафарблене, в мережевах крокелюрів Чорне, і більше – неодноразових, проте безуспішних спроб споглядального медитування над цим квадратом більш чим задосить, щоб дійти висновку: в феномені «чорного квадрату» та його теоретичних потрактуваннях маємо вкрай еkleктичне, суперечливе, неоковирне і, головне, вторинне псевдо-мистецько-наукове явище спекулятивного штибу.

За «Лексиконом художнього апокаліпсису культури» В. Бичкова, філософія К. Малевича є «пістрявою (хоча й емоційною) мішаниною вульгарно-матеріалістичних наукових поглядів, примітивної історіософії, уривків ідей Шопенгауера, Ніцше, буддійської філософії і теософських суджень, примітивного християнства, вчення російських космістів тощо. Додаймо до цього вульгаризовану стилістику і епатажну лозунговість з большевістською соціалізаторською фразеологією та вочевидь відчутну брутальну енергетику цих текстів. Хоча сьогодні є теоретики, ладні покваліфікувати світоглядний еkleктизм Малевича як програмне підґрунтя принципового еkleктизму посткультури.

Йдеться про широке розуміння посткультури в цілому як перехідного періоду від культури до чогось іншого. Тобто йдеться про найхарактерніші риси авангардово-постмодерністських текстів: уривчастість, фрагментарність, дисгармонійність, еkleктизм, інтертекстуальність, епатажність, брутальність. Сьогодні це фактично характеристики (за тим же В. Бичковим) «глобальної системи розхитування, деконструювання, демонтажу культури як потужної цілісності: руйнації храму».

Щодо неоковирності, теоретичної незграбності та суперечливості концепції «супрематизму», досить зазначити доктринальну неузгоду категорій цієї

теорії. Усі спроби раціональних пояснень і сциєнтичних тлумачень сутності супреми самим художником чи його адептами як певної універсальної щонайвищості фактично перекреслюють цю категорію у її художньому вияві. Адже «щонайвищість» передбачає досягнення кінцевої (!) універсалії, кінченного абсолютного значення, яке в силу своєї остаточності іманентно не може мати потрактувань, тобто не може мати безлічі варіативів.

Множинність потрактувань анулює «супремність», позбавляє якості абсолютного і кінченного. Адже «супремація» претендує (як і марксово-ленінське вчення) на істину одну для всіх, претендує на істину Божественну, бо ж, за Малевичем, воно і є Бог...

Особливість же художнього, поза всім, у тому, що один і той самий зміст (текст, предмет, образ, набір фактів) створює у кожного реципієнта (глядача, слухача, читача, спостерігача) інші, інакші, особистісні враження, уявлення, рефлексії, викликає у кожного свої особистісні емоції та почуття. У цьому сенсі «супрема», вочевидь, не може потрактовуватися як явище художнє. Якщо ж вона претендує на художнє, то перестає бути «супремою». Великою мірою чи не вся теорія супрематизму зіткана з подібних доктринальних неузгоджень.

Не менше сумнівів викликає міра новизни, «інноваційність» авангардово-теоретизування Малевича. На тлі епатажних заяв про «харчовізм» усього домалевичьського світу, а також тривіального «харчового» хижацтва самого «майстра пролетарського пензля» особливої виразності набуває його революційне невігластво, хлипка пістрявість, фрагментарність культурно-освітницьких уявлень (зазначимо, що й сам К. Малевич не раз наголошував, що системно він ніде і ніколи не вчився).

Отож, магістральна традиція осмислення і осягнення європейською теологічно-філософсько-культурологічно-математичною думкою щонайскладнішої проблематики універсального суцього безкінечності/кінеччя звільнених від усього почуттєвого, чистих форм, діалектики художнього прозору в абсолюті просторового ніщо і т. п. скоріш за все залишилася революційному ентузіасту і пасіонарію невідомою. А всі ці Августини Блаженні, Франциски Асизькі, Лейбніци, Кеплери, Рімани, Ньютони, усі Канти, Шопенгауери, Ніцше, не говорячи вже про сучасників К. Малевича, всіляких Хайдегерів, Флоренських, Шпенглерів та Бердяєвих у вимірах малевичьської доктрини повинні покваліфікуватися як жалюгідні представники «харчеучення», чи як «адепти харчевої культурної плантації».

У цих вимірах і говорити не варто про М. Гоголя, Ф. Достоєвського, К. Леонтєва, Л. Толстого, І. Ільїна, В. Соловйова, В. Розанова, А. Швейцера, М. Волошина, Г. Сковороду, С. Кримського, О. Забужко, Л. Ушкалова і безліч, безліч інших. Дехто зі згаданих мислителів намагався надати сутнісним аспек-

там Божественної математичної інтерпретації, за якої ця метафізика може бути відносно осягнутою лише у межах абстрактно-математичних моделювань. Зрозуміло, йдеться про математичне мислення, а не про прикладно-цифрову математику. Інші наголошували на вірогідності таких осягнень вічного, безкінечного, трансцендентного через «умонепостигаемый», почуттєвий досвід душі (поетичні, музичні, живописні, медіативно-споглядально-інтуїтивні прозріння), неочікувані одкровення. (А якої ж глибини тексти очікують небайдужих до цієї проблематики, до діалектики «чорного» та «білого» у главі «Про білизну китів» в романі Г. Мелвіла «Мобі Дік», у новелі І. Буніна «Ніч», в повісті А. Чехова «Степ»...)

Прикро, прикро, що і художники сьогодення, люди інертні, збайдужілі у світі зла, услід за Малевичем були повірили у «новизну» комісарського мислення, віддалися ідеї «якісно нової реальності», змели в океани маскультур з палуб особистісних корабликів художнього плавання стоси, як їм здається, «філософського сміття», понаписуваного декотрима названими «харчовиками».

Читати інших вони і не збиралися, і не збираються.

Неймовірно, але є навіть такі, хто і перед сном не бере до рук томика Миколи Кузанського, не переглядає вкотре математичні моделювання універсального від Готфріда Лейбніца, його вчення тедіцей як виправдання Божественного.

Варто розглянути, на наш погляд, ще і таку невід'ємну складову малевичського міфу, як вдивляння в чорне, візуальний контакт з чорним, у нашому випадку з «Чорним квадратом на білому тлі», культовим і знаковим на сьогодні архетипом, чи б пак, об'єктом.

На думку Ю. Лотмана, у щонайширших аспектах ідентифікація себе у світі, що навколо, осягнення фізичних (предметних) виявів і змістів цього світу, акти входження в цей світ і впускання його до себе у всіх вимірах та виявах реалізуються людиною в практиках і через механізми вдивляння.

Отож вдивляння... Вдивляння як одна з найпоширеніших практик прагматичної людської дії (вивчення, орієнтація, просторове проектування тощо). Вдивляння як гносеологічно-дидактичні (пізнавальні) практики (наука, навчання та ін.). Вдивляння як гедонізм (насолота ландшафтом в природі, живописним твором чи хореографічною композицією в театрі тощо). Вдивляння як своєрідна культурно-медитативна практика *dolce for niente* (солодке неробство, недія). Вдивляння як сакральна-філософська практика медитування (долучання до істини, входження у «плин», в Безкінечне, позачасне, вічне (світопізнавання, умоглядне проектування)).

Ось лише крихітна дрібочка культурницької конкретики прикладів візуально-просторового осягнення образів світу та екзистенційної просторовості людської думки, промовистих для складання контекстів нашої розвідки, хоча насправді феномен просторового переживання-мислення є чи не найбільш виповненою характеристикою універсальї людського буття і так чи інакше складає зміст усіх людських емоцій, рефлексій, рецепцій... Темпоральні (часові) характеристики буття є лише наслідком ландшафтної (просторової) почуттєвості.

Якоюсь мірою можна констатувати, що змісто-образи буття збудовуються на основі незупинної «подвижности» (категорія О. Шпенглера) філософічного вдивляння, а не на зупиненому чорному ніщо. Варто в цьому контексті пригадати гедоністичні медитативно-споглядальні практики вглядання та вдивляння і в далину, і в чорне та біле, зокрема в ніч. Серед них можна виокремити українські етнічні практики, які відрізняють козаків, чумаків, селян на польових роботах – спання на возах під небом, піврічне спання на дворі тощо. Їхнє відбиття легко прослідкувати в художніх творах. Так, М. Гоголь задається питанням, чи знає його читач українську ніч, та вдивляється в її безкінечне, вічне, відтворюючи її незбагненність у незабутих творах «Майська ніч», «Ніч перед Різдом» та ін. Вдивляння в українську ніч О. Пушкіна втілено в його неперевершених віршах: «Тиха украинская ночь, прозрачно небо, звёзды блещут...». А вдивляння в ніч українців народило таке її бачення: «Ніч така місячна...», «Дивлюсь я на небо...» тощо.

Інше вдивляння в ніч бачимо в практиці мореплавців – «смотрящих» моряків в нічних вахтах, «смотрящих» на китобійних суднах, виглядання маяків та ін.

Філософією білого та чорного сповнений твір Г. Мелвіла «Білий кит», особливо глава «Про білизну китів», де художні образи білого жеребця-альбіноса, білого шквалу в темряві «ревучих сорокових», білого привида, «летючого голландця» в темряві тропічної ночі відбивають його вдивляння в багатство світу білого та чорного. Не менш вражають вдивляння в ніч (чорне та біле) ілюстрації Р. Кента до «Білого кита» Г. Мелвіла: його людина в ночі («Нічна варта», «Людина на щоглі», «Людина на бушприті», «Людина в човні» та ін.).

Не можна обійти увагою той факт, що практики вдивляння, вглядання, прозирань у вічне, зустрічі з Богом найповніше з'явлені в біблійній історії. Мойсей двічі входив на гору Сінай, де отримав скрижалі, на гору Нево з Аароном, де узрів ханаан з Ісусом Навіним. Ісус Христос сховався на гору Преображення (Фавор), Спокуси, Блаженств, Олійну. Сходіння на кожному з цих гір було визначальним для виявлення його Божественності як Сина Бога-Отця.

У культурних практиках європейців сьогодні ми також зустрічаємося з традицією вдивляння в світ, яка пов'язана з практикою сходження на гори

і вершини. Це відбивається у філософії сприйняття країни, Батьківщини як безкінечної далечини, безкінечного світу та прагнення осягнення цього. Відбиттям цього стало формування та розвиток в Європі індустрії сходження на гори (виробництво та розповсюдження спеціального одягу, палиць, взуття, атрибутики, топографіки тощо).

Вдивляння, нарешті, є предметом філософських розвідок. Наприклад, Ф. Ніцше осмислив досвід життя в Альпах в крихітному селищі Сільс-Марія, М. Хайдеггер – в гірській хижі в Тотнауберзі в горах Шварцвальду, а Й. В. Гете – вглядався в ночі Сицилії, Неаполя, Рима. Картини вдивляння та для вдивляння поширені в живописі (П. Сезанн, К. Д. Фрідріх та ін.).

Нагадаємо, що візантійська традиція моделювання архітектурного простору і просторової метафізики ікон стимулювала розвиток рефлексійно-рецептивної, богословсько-філософської, літературно-художньої, культурницької думки, на фундаменті якої у ХІХ–ХХ ст. створено те, що сьогодні називаємо російською теургічною естетикою. Вона сповнена якоюсь фантастичною мислительсько-боготворчою і людинотворчою енергетикою. Вона втілює ідею гармонізації людських бачень світу, людських моделей буття з універсаліями, зі спонтанним порядком світу, з універсальним задумом щодо людини (Ф. Достоєвський, М. Бердяєв, С. Булгаков, М. Волошин та ін.).

Скрізь, де звернений у далину і глибину погляд виокремлюється від структуровано-усталеного, логічно сконструйованого і, впадаючи у візіонерство, пронизує довкілля, відчуваючи його реалії не просто об'єктами, а прафеноменами, відбувається велика драма про-зріння, коли прозори метафізичного починають переживатися як акти вознесіння, піднесення до світу позачасових абсолютів, до істинного, дійсного прозріння.

Існує невимовний жах і, водночас, невимовна радість, нірвана, ейфорія, насолода простору, візуального «протягування» себе у невимовну далину, у безкінеччя, у вічне, яке переповнене бажаннями бути узрітим і яке можливо узріють декотрі з найбільш прозорливих із наших прозорливців...

Які ж результати нашого вдивляння в «Чорний квадрат» К. Малевича? Спроба багаторічного, прискіпливого вглядання, вдивляння і в оригінал, і в репродукції геометричної архаїки Малевича (зокрема, його чисельних квадратів) надає підставу стверджувати: наш погляд наштовхується на грубо зафарбовану чорну площину, на фізику тріщин і крокелюрів, непрозорість і закритість, на якусь лячно-інфернальну, грубу непроникність і відсутність третього виміру, зупиненість, остаточну безвихідь. «Колосальна музика сфер», вселенські оркестри, що хочуть бути почутими, зіштовхуються з отим чорним, обриваються на півдорозі, конають в агоніях дисгармонії, зникають назавжди.

Тому оцінити це чорне можна виключно як мертовну чорноту великого ніщо.

Якщо культура визначається у вимірах, у взаємодіях, координаціях людини між дійсністю і моделями цієї дійсності, а дійсність – це оточуюча людину природа, Всесвіт, дане у спонтанних порядках як Задум щодо людини, то моделі цього світу вибудовані самою людиною, є задумом людини про світ. Сучасна людина поза містом продовжує моделювати дійсність, переживати її, координуючи своє із безпосередніми спонтанними порядками, але в містах переважна більшість людей знаходиться в матрицях вже створеного іншими, вже довільних, заданих моделей. У цих обставинах людина вже не суб'єкт, а об'єкт моделювання. Свою дійсність, діяльність вона координує не зі спонтанними порядками світу, не зі світом, а з нав'язаними порядками вже кимось створених моделей.

У культурології подібні координації (розгортання діяльності і життя) тяжіють до «квазі» й, врешті-решт, стають контркультурою. У цьому контексті чи не є матриця «чорного квадрату» такою нав'язаною нам моделлю, що виросла не з взаємодії з власне світом, а є вторинним квазіпродуктом.

І далі. У культурології визначено, що в матриці контркультури соціум, спільноти, споріднені й об'єднані раніше логіками та почуттями «єдиної родини», розпадаються, атомізуються, дезінтегруються, перетворюються у сукупність «квазі-людей». Це і є кінець культури.

Отже, «Чорний квадрат», за нашою думкою, є ідеєю-симулякром, орієнтованим на міщанина (жителя міста) епохи пост-культури, сповідника урбаністичного світобачення та раціоналістичного світовідчуття, що розгортається в контексті масових істерій, у контекстах інспірованих псі-факторів і колективних абсурдів. Це повністю одискретнене, дистанційоване виокремлення від почуттєвого життя, відчужене від часу і простору; двовимірне мертовне, розраховане на часткову людину. Також це феномен, а точніше об'єкт, що вже не є продуктом споглядання, але є продуктом осягненого інтелектом (розумом), є продуктом раціонального розуміння і чистого мислення.

У свій час сучасник К. Малевича, відомий російський релігійний філософ В. Ерн писав, що для справжнього мислителя завжди є радісною надія зробити ту велику справу, яку вчинили євангельські волхви. Не філософом твориться істина, і немає у нього сили та покликання докорінно змінити світ. Світ, що лежить у злі. Але може філософ, якщо він є вірним своєму шляху, побачити, «прозріти у темряві» зла зірку на Сході, прийти вклонитися істині, що народилася, народжується, народиться у світі. І прийти не з пустими руками, а з дарами: золотом своєї вірності, смирною своїх споглядань, запашним ладаном своїх всесвітніх надій та очікувань. Скільки не вглядалися ми у темряву

Квадрата, зорю Віфлеємську не вигляділи. Скільки не вишукували у цій картинці золота вірного, не знайшли. Скільки не винюхували пахощі ладана, не внюхали.

Хоча, чи ж є ми тими, кому дано узріти? Чи є ми тими, кому, на відміну від К. Малевича, не дано узріти? І ким був Малевич – брутальним революціонерствующим, комісарствующим у малярстві, який вибивав «харчову» пайку свого комісарства (про це є спогади) у «передбаннику» наркома А. Луначарського, чи божевільним романтиком, «королем Ліром», що серед бурхливих катаклізмів століття волав до небес, громів і блискавиць, прозираючи «щось» у чорноті світу, чи, може, він просто зручний формальний привід для нас, інтелектуальствующих, для розгортання дискурсів, такого собі «пересипання бісеру» у часи війни, чи є ми тими, хто може надати оцінку всьому цьому?

ЛІТЕРАТУРА

1. Бычков В. В. Русская теургическая эстетика / В. В. Бычков. – М., 2007.
2. Бычков В. Художественный апокалипсис культуры Строматы XX века. Книга 1, 2 / В. Бычков. – М., 2008.
3. Вакар И. Малевич о себе. Современники о Малевиче. Письма. Документы. Воспоминания. Критика : в 2 т. / И. Вакар, Т. Михненко. – М., 2004.
4. Малевич К. Собрание сочинений : в 5 т. / К. Малевич. – М., 2004.
5. Сарабьянов Д. Казимир Малевич / Д. Сарабьянов, А. Шатских. – М., 1993.

ФЕНОМЕН К. МАЛЕВИЧА (КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД)

Анучина Л. В., Грицаненко В. Г.

В статье сделана попытка с культурологических позиций проанализировать творчество К. Малевича и миф его художественного произведения «Черный квадрат». Обращено внимание на оценку своего творчества самим К. Малевичем, раскрыто его определение сущности супрематизма. Приведены примеры отношения художника к своим коллегам-современникам и художникам прошлых эпох. Обращено внимание на то, что художественные проекты К. Малевича, его философско-теоретические позиции, скорее всего, связаны с концом культуры, а не с ее достижениями. Авторы говорят, что «Черный квадрат» можно оценивать как мертвую черноту огромного ничто.

Ключевые слова: культура, миф, «Черный квадрат», всматривание, симулякр, художественное, пространство, время.

THE PHENOMENON OF MALEVICH (CULTURAL OPINION)

Anuchina L. V., Gritsanenko V. G.

The paper attempts to analyze creativity Kazimir Malevich with cultural positions. The authors say the creation of the myth of the work of Malevich and his painting «Black Square». The concept «Suprematism» and the phenomenon of Suprematism in the works of Malevich. Revealed last assessment of his work and creativity progenitor artists. It is emphasized that the phenomenon of «Black Square», its many theoretical interpretations eclectic, contradictory. They coincide with the characteristic of avant-garde post-modern texts: discontinuity, fragmentation, disharmony, eclectic, outrageous, etc. Many culturologists it is regarded as «undermining» deconstruction, dismantling the culture, its integrity. According to the authors, «Black Square» by the idea-a simulacrum. It is focused on the resident of the era post-culture. This discrete, distanced separation from the sensual life, the alienation of time and space, two-dimensional dead, designed for the private person. «Black Square» – not contemplation, but a product of understanding the intellect (mind), the rational understanding of the product and «pure thought.» In it lost something that is characteristic of art: the same content of a work of art creates in everyone who sees it, different, other; special experiences, ideas, causes their personal emotions and feelings.

Key words: *culture, myth, «Black Square», scrutinizing, simulacrum, art, space, time.*

М. Б. Ценко, кандидат філософських наук, доцент

ОСОБИСТІСНА ЗРІЛІСТЬ ЮРИСТА

Аналізується сутність понять «особистість», «особистісна зрілість». З'ясовується актуальність рівня особистісної зрілості для юриста у професійній діяльності. Розкриваються особистісно значущі характеристики юриста. Розглядаються чинники, що сприяють негативній трансформації свідомості сучасного юриста, а також передумови, які б стимулювали потребу особистісного професійного саморозвитку.

Ключові слова: особистість, особистісна зрілість, особистісна зрілість юриста, специфіка діяльності юриста, саморозвиток, формування особистості юриста.

Актуальність проблеми. Однією з найгостріших проблем, що постали сьогодні в нашій державі, є недосконалість і низька ефективність правової системи. Негативний стан правової системи сьогодні став об'єктом суттєвої критики різних її галузей, сторін і суб'єктів. Це і недосконалість законодавства, що не відповідає потребам суспільства, і корумпованість правоохоронних органів, і некомпетентність юристів прокуратури, суду, юстиції тощо.

Заходи, що вживаються чи передбачається вжити щодо перебудови і вдосконалення правової системи, здебільшого торкаються зовнішніх її форм і недостатньо чітко зорієнтовані на подолання внутрішніх кризових явищ, пов'язаних, у першу чергу, з особовим складом правників, їхньою особистісною недосконалістю.

Зміст і рівень їх правової свідомості, моральної культури, в цілому зрілість юристів як особистостей визначають не тільки професійність прийнятих ними рішень, а й дієвість правової системи держави. Проте, як свідчать сьогодні гучні справи щодо аморальності, злочинних дій і рішень окремих юристів, виявляються несформованими або зруйнованими саме показники особистісної зрілості посадових осіб і, як наслідок, – їх неспроможність гідно виконувати свою справу.

Отже, **метою** статті є потреба дослідження сутності феномену особистісної зрілості юриста, а також умов її формування як передумови ефективного функціонування правової системи.

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема сутності особистості, особистісної зрілості людини стала об'єктом активного наукового дослідження у ХХ ст. у західній філософії та психології. Серед найбільш важливих для нашого дослідження слід назвати его-психологічну теорію Е. Еріксона, гума-

ністичну теорію особистості Е. Фромма, диспозиціональні теорії особистості Г. Олпорта, Р. Кеттела, Г. Айзенка, соціально-когнітивні концепції А. Бандури і Дж. Роттера, когнітивну теорію Дж. Келлі, гуманістичну теорію особистості А. Маслоу та ін.

У радянській і вітчизняній науці протягом ХХ ст. значущими у сфері розроблення проблем особистості стали розвідки С. Л. Виготського, С. Л. Рубінштейна, А. Н. Леонтьєва, В. М. Мясіщева, Д. Н. Узнадзе та ін.

Означена проблема має не тільки свою історію дослідження. Значний інтерес вона викликає і у сучасних науковців. Це обумовлено тим, що зміни, які відбулися в соціально-економічних відносинах, у соціальних, політичних орієнтирах, у духовних цінностях суспільства, вплинули на людину, на формування особистості, на умови її реалізації. Особистість вивчається в різних наукових площинах: у філософії, етиці, соціології, психології, педагогіці, що відображено в роботах Є. А. Голубєвої, К. А. Абульханової-Славської, Н. В. Дубровіної, В. Г. Кременя, А. В. Брушлінського, О. Ніколаєвої, К. Платонова, Г. Гостюка, А. В. Петровського, О. Ткаченка, І. М. Ільчової та багатьох інших сучасних дослідників.

Останнім часом чимало науковців розробляють проблеми реалізації людини як особистості в різних сферах життєдіяльності, у професійній діяльності, зокрема в юридичній. Більшість дослідників цього аспекту розглядуваної проблеми аналізують особистість юриста переважно в етичному ракурсі. Л. А. Востріков, А. С. Кобліков, А. Ф. Закомлістов, О. В. Афанасьєва і А. В. Піщелко, Є. А. Краснікова, В. Л. Халіуліна, А. Л. Теймуразян, В. О. Лозовой, Ю. А. Меліхова, С. Пашин та ін. об'єктом своїх досліджень поставили саме моральні засади правничої діяльності та моральні особистісні характеристики юристів, такі, що задовольняють потреби професії.

Вітчизняні наукові доробки щодо розгляду юриста в його діяльності як особистісно зрілої людини нечисленні, іноді мають декларативний характер.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи особистісну зрілість юриста, ми виходимо з гуманістичних філософських позицій, згідно з якими людина є потенційно й актуально творчим суб'єктом, здатним створювати себе не тільки відповідно до соціальних вимог, а й до вимог, що є продуктом власної свідомості і волі. Тобто особистість уявляється простором можливостей саморозвитку, самовиховання, в контексті яких формуються такі характеристики людини, реалізація яких задовольняє її потреби виконання певних соціальних функцій, здійснення власної життєвої історії.

Сутність поняття «особистісна зрілість» юриста може бути розглянута через з'ясування сенсу понять «особистість» і «особистісна зрілість» у контексті аналізу специфіки діяльності юриста.

Базуючись на розробках провідних фахівців, слід зазначити, що поняття «особистість» має концептуальне значення. Кожен дослідник відповідно до позицій своїх теоретичних уявлень формує зміст особистості та визначає саме поняття. Узагальнюючи уявлення, можна констатувати, що особистість – це динамічна організація (Г. Олпорт) певних внутрішніх систем індивіда (фізичних, психічних, інтелектуальних, духовних), які визначають мислення і поведінку, що характерні для нього. Кожна особистість є неповторною і такою, що постійно змінюється, розвивається.

Особистість формується внаслідок впливу певних детермінант (А. Бандура): пізнання, соціального оточення і власного досвіду поведінки, які постійно взаємодіють. У процесі життя, дорослішання людина формує свою індивідуальність. Це відбувається через пізнання та осмислення світу, під впливом соціальних норм, вимог та суспільних регуляторів різних відносин, у контексті прожиття, відпрацювання певних соціальних ролей у власному життєвому просторі. В цій площині у людини поступово складається «образ себе», інакше кажучи, уявлення про те, якою вона хоче стати, як бажає прожити життя.

Створення такого «образу» є свого роду вивільненням простору свободи для продукування широкого спектру потреб і мотивації щодо досягнення певних цілей і сенсу життя. Залежно від рівня усвідомлення потреб, усвідомленості вибору шляхів досягнення цілей, характеру і змісту самих цілей, індивід спрямовує свої внутрішні духовні і фізичні зусилля на мету і на «образ». У процесі цієї діяльності індивідуум формується як носій певних якостей, характеристик, що обумовлюють можливості досягнення поставлених завдань.

Саме ці характеристики індивіда, вироблені більшою чи меншою мірою свідомо, визначають людину як особистість. Тобто особистість є трансформацією соціального індивіда щодо розвитку його індивідуальності та набуття особистісно значущих характеристик, які обумовлюють людину, її думки, вчинки, відносини, що визначають саму людину, її місце в соціальному контексті. Особистісні якості мають організований характер, тобто усвідомлені та внутрішньо структуровані. Вони формуються протягом усього життя і виступають як об'єкт впливу багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників. Зрештою, саме ці показники в людині обумовлюють стійкі форми її поведінки.

Поняття «особистісна зрілість» є, певним чином, підсумованим визначенням сформованості особистості, тобто сформованості певних індивідуальних характеристик людини, які є стрижневими для неї, які детермінують її емоційно-почуттєві прояви, життєві уявлення, переконання, смисли, її вибір, вчинки, поведінку. Поведінка особистісно зрілої людини «функціонально автономна і мотивована усвідомленими процесами» (Г. Олпорт). Особистісна зрілість не пов'язана з віковими показниками. Не можна однозначно стверджувати, що

дорослі, або люди похилого віку є однозначно особистісно зрілими. У той же час можна спостерігати молодих людей, які вже мають вищу освіту, певний досвід професійної діяльності, які демонструють риси зрілої особистості.

Серед характеристик людини, яку можна оцінити як зрілу особистість, можна виділити такі ознаки. Зріла особистість поважає себе, критично і свідомо позитивно ставиться до себе, реалістично оцінює себе, певні види діяльності щодо розвитку, пізнання, самовдосконалення виконує за своїм бажанням і переконанням, тобто має свідому самомотивацію.

Особистісно зріла особа адекватно сприймає дійсність, оточення, не прикрашає і не викривляє обставини, людей, не дозволяє собі недоречний вияв емоцій, висловлювань, дій. Вона здатна зосереджуватися на важливих у цей час завданнях, спрямовувати себе на їх виконання, ігнорувати перешкоди або відсторонитися від них на певний час.

Зріла особистість емоційно стабільна, опановує себе, вміє стримувати агресію, злість, роздратованість, толерантно ставиться до різного оточення, здатна на глибокі почуття до близьких, друзів, товаришів, а також на співчуття, співпереживання.

Сформована особистість інтелектуально і духовно зосереджена. Вона спрямована на осмислення свого життя, чітко визначається із власними цінностями (матеріальними і духовними). У такої людини є власний простір для вільного духовного самовизначення і, в першу чергу, морального, і, поряд із цим, їй властиве розуміння співвідношення свободи і відповідальності, екстрапольоване, перш за все, на себе.

Отже, особистісна зрілість людини означає певний, порівняно високий, рівень особистісного росту, який свідчить: про досвід емоційно-почуттєвих переживань та їх опанування; про досвід інтелектуально-пізнавальних операцій і здатність до логіко-аналітичної діяльності; це людина соціально адаптована, здатна будувати стосунки і підтримувати позитивні відносини з різними людьми; це – духовно визначена людина, яка має свідомо сформовану власну систему ціннісних орієнтирів, моральних настанов і їх пріоритетів, здатна їх довести, відстоювати і нести відповідальність за свій вибір.

Зрілість особистості має ще одну якісну ознаку. Людина, що досягла певного рівня особистісної зрілості, не може втратити освоєного. Вона може розуміти нижчі рівні розвитку, заходити у різноманітні відносини, проте не зраджувати себе, свої провідні сенси, настанови, цінності. Особистість, що досягла певного рівня зрілості, відповідним чином виявляє себе у різних сферах життєдіяльності, зокрема у професійній діяльності. У контексті наших інтересів слід з'ясувати сутність особистісної зрілості юриста і ступінь актуальності такого рівня фахівця для цієї професії.

Професійна діяльність юриста передбачає наявність у нього значного комплексу знань, умінь, навичок, необхідних для відповідності професії. Кваліфікаційні характеристики юриста, які містяться в основних положеннях державного стандарту юридичної вищої освіти, включають два основних компоненти: фахову компетентність та особистісні якості, необхідні й достатні для виконання завдань професійної діяльності.

Фахова юридична компетентність передбачає знання права та уміння його використовувати, що означає: застосування законів та різних нормативно-правових актів, забезпечення законодавства у діяльності, правильне кваліфікування подій та обставин справ, встановлення фактів правопорушень, визначення міри відповідальності й покарання винуватих, прийняття правових рішень відповідно до закону тощо. Базовими особистісними якостями мають бути громадянська позиція юриста, суспільна активність, повага до закону, цінностей своєї держави, свого суспільства, сформована позитивна моральна свідомість, принциповість у захисті прав та інтересів громадян, нетерпимість до будь-яких порушень закону.

Такі фахові характеристики й особистісні якості разом складають професійний рівень працівника юридичної сфери. Отже, вже на рівні навчання передбачається не тільки набуття правових знань, а й формування особистості майбутнього спеціаліста, без чого юрист не може виконувати свою професійну діяльність.

Звідси впливає актуальність питання про те, які саме особистісні якості повинен мати юрист. Це питання розробляється протягом довгого часу юристами – практиками і теоретиками, філософами, психологами, соціологами тощо. І останнім часом відбувається певна трансформація уявлень про професійно важливі особистісні характеристики юриста. Серед сучасних науковців, що розробляють цю проблему, можна назвати таких, як М. Ю. Барщевський, А. Ф. Закомлістов, О. В. Афанасьєва, Л. А. Востріков, Є. А. Краснікова, В. П. Халіуліна, Т. А. Васильєва та ін.

Автори багатьох монографій, підручників, учасники фахових дискусій доводять, що моральні якості є не тільки складовою, а й визначальним показником професійності юриста. Адже його спеціальні знання набирають практичної чинності за умов відчуття та усвідомлення юристом свого професійного обов'язку, готовності нести відповідальність, спроможності бути принциповим, чесним, сумлінним, поважати та виявляти повагу до людей, закону, держави, справи тощо.

Це – беззаперечна настанова. Саме з таким юристом бажає мати справу будь-який громадянин, який потребує правової допомоги. Проте виникає питання: за яких умов звичайна людина, що має вищу юридичну освіту, здатна і повинна виявляти вказані якості?

Слід зауважити, що теоретичний рівень вивчення особистості юриста передбачає не тільки розширення знань про якості та уміння юриста у сучасній правовій системі, що певним чином впливають на результати його діяльності, а й аналіз і оцінку дієвості тих вимог, що висуваються до юристів.

Ми не ставимо своїм завданням комплексний розгляд структури особистості юриста в цілому. Обраний особистісний аспект розгляду суб'єктів професійної юридичної діяльності має на меті визначення критеріїв їх здатності виконувати професійні обов'язки, здійснюючись як моральна особа.

За нашим переконанням, можливість професійно, якісно виконувати юридичну діяльність виникає, якщо юрист – не тільки професійно освічена і доповідана людина, а й має достатній рівень особистісної зрілості. Саме останній критерій забезпечує умови формування і здійснення інших змістовних характеристик юриста: світоглядних, інтелектуальних, психічних, фізичних, особливо в умовах суспільних, соціально-економічних, політичних та інших трансформацій, професійних загроз і конфліктів.

Специфічною рисою професійної діяльності юриста є і те, що він постійно знаходиться в граничній ситуації прийняття рішення, яке, з одного боку, спирається на нормативно-правову базу, а з другого – обумовлене його особистими знаннями, досвідом, переконаннями тощо і передбачає посадову і особисту відповідальність юриста за ці рішення. За умов усвідомлення фахівцем суспільної значущості цієї специфіки, для юриста постає, як актуальність, потреба й необхідність власного особистісного вдосконалення, активної роботи з собою, формування себе в межах тих вимог, яких потребує професійна діяльність. Отже, професійна юридична діяльність потребує самоактуалізації, самовдосконалення, що вимагає особистісного рівня свідомості юриста.

Якщо юрист – особистісно зріла людина, для неї характерними є самостійність, усвідомлення рівності з іншими людьми, розуміння своєї відповідальності, різноманітність форм поведінки, складні цілі та інтереси. Така людина має позитивне ставлення до визнаних соціальних цінностей: до людини, її прав, обов'язків, свобод, має сформовану правову і моральну свідомість.

Особистість у людині вимагає і постійного інтелектуального розвитку. Як відомо, точної кількісної міри розуму не існує. Проте сильний розум вирізняється динамічністю, здатністю швидко сприймати інформацію, змінюватися відповідно до нагальних вимог. Для юриста важливо розвивати у комплексі: концептуальні можливості розуму, тобто здатність логічно вирішувати завдання; соціальний розум, тобто знання і розуміння міжособистісних стосунків, специфічності конкретних видів відносин, що важливо у прийнятті рішень, які торкаються людських дол; робочий, або «технологічний» розум,

тобто всебічне знання специфіки своєї діяльності, уявлення та передбачення того, що є актуальним у цей час діяльності, які є можливості для її оптимального і якісного виконання тощо; естетичний розум, тобто знання і зосередженість на досконалості форми здійснення юридичних дій, яка є продовженням і завершенням змісту діяльності. Для юриста інтелектуальний рівень – це свого роду візитна картка і серед колег, і у суспільстві. Особистісно зрілий юрист розуміє і дбає про це, адже для розуму неможливий стан статичності, він знаходиться у безперервному розвитку.

Психологічні складові – це те, на що людина в першу чергу спрямовує увагу як особистість. Важливим елементом особистісної зрілості є культура почуттів, здатність позбавитися імпульсивних реакцій, вчинків, вироблення уміння подолати спонукання, негайного виконання бажання і перехід до свідомого контролю і керування своїми почуттями, врівноваженого, виваженого вирішення завдань, відпрацювання почуття міри в усьому, зокрема у професійній діяльності. Розуміння своїх почуттів передбачає й розуміння почуттів інших людей і повагу до них. Воля, увага, зосередженість, стійкість, терплячість, комунікативність тощо є об'єктами психологічної роботи особистості над собою.

До сфери особистісної регуляції слід віднести і деякі фізичні властивості людини. Так, особистісно орієнтована людина може цілеспрямовано підтримувати свій стан здоров'я, тренувати пам'ять, уважність, правильність мовлення та вимови, витривалість, регулювати уміння витримувати фізичні й моральні навантаження тощо.

Особистісно зрілий юрист – це людина, яка в процесі здійснення професії покладається на себе: на свої знання, свої переконання, волю, моральну силу. Основним регулятором її дій, поведінки, прийняття рішень виступають внутрішні контрольні механізми, які є результатом роботи з собою, уміння сприймати досвід, робити висновки, керуватися ними тощо. Враховуючи зміст, особливості, специфіку цієї професії, слід констатувати, що незрілість особистісної професійної позиції, нехтування своєю особистістю призводить до формального виконання завдань, безвідповідальності, часто – до помилок, зневаги до закону, людей. Втім, усе це і є виявом неповаги до себе як до особистості.

Професійна юридична діяльність вимагає значно більшої кількості знань, умінь, навичок, досвіду, аніж прописані в стандартах і положеннях, більшість з яких набирається в практиці життя і професійної діяльності. Проте, реформуючи правову систему, оновлюючи систему вищої юридичної освіти, не можна цілком покладатися на практику виконання професійної діяльності. На жаль, значна кількість чинників, що утворилися у сучасному українському

суспільстві і в практиці правової діяльності, не сприяють позитивній і творчій самореалізації юриста.

Так, сьогодні ми є свідками примусового зниження рівня освіти. Зокрема, з навчальних планів вилучені, або суттєво скорочені у викладанні концептуально-світоглядні науки, певні професійно орієнтовані загальноосвітні та спеціальні предмети тощо.

Проте вища юридична освіта – це не тільки фахові знання. Та й вони можуть залишитися тільки інформацією для виконання без регулюючого впливу філософії, етики, логіки, естетики тощо. У процесі навчання студент вже має змогу, спираючись на ці знання, на новому для себе рівні набувати навички самостійності, відповідальності, комунікативності, формується уміння керувати своїми почуттями, бажаннями, співіснувати з різними людьми, будувати відносини, порозуміння тощо, тобто розвивати в собі особистість. Тільки вища освіта надає такі світоглядні знання і форми їх осмислення, які молода людина ані до, ані після навчання вивчати і сприймати не буде. Як наслідок – відсутність предмета аналізу, набуття смислів, нерозуміння навколишнього світу і оточення. Тому людина з вищою юридичною освітою перетворюється на недостатньо освічену, духовно обмежену і внутрішньо самотню особу, від якої не можна очікувати професійно кваліфікованих, відповідальних, виважених, свідомих дій.

Безумовно, вища освіта періодично потребує змін, перебудови. І сучасна перебудова вищої освіти політично, економічно, соціально, інформаційно-технічно вмотивована. І важливо зробити правильні акценти. На наш погляд, наріжним завданням має стати формування особистості майбутнього юриста. Звідси впливає потреба перемістити значну увагу на виховання молодшої людини і викладання політично нейтральних, світоглядних, філософських навчальних дисциплін, результатом усвідомлення яких може стати потреба не тільки якісно, професійно виконувати свою діяльність, а й здатність правильно оцінювати дійсність, у тому числі й правову, робити відповідний моральний і правовий вибір, брати на себе відповідальність, протистояти життєвим спокусам, дотримуватися моральних принципів тощо, тобто здійснюватись як особистісно зріла людина і юрист.

Недоліки сучасної вищої юридичної освіти, безумовно, – не єдина причина, що негативно впливає на професійну свідомість і дії юристів. Не можна не зважати на тотальні зміни, що відбулися в цілому в духовних, моральних, ціннісних орієнтирах суспільства. В умовах тривалих соціально-економічних, політичних та інших трансформацій, нестабільності, під впливом рекламної і масової інформації у суспільстві відбувається девальвація загальнолюдських цінностей. Людина стає байдужою до виявів аморального, непристойного,

агресивного. Знизилися моральні критерії оцінки форм і змісту життя. Поняття «успішності в житті» позбавилося духовних характеристик і наповнилося матеріальними складовими. Багатство внутрішнього духовного світу як мірило цінності людини стає раритетом.

Такий стан моральної деградації стає притаманним суспільству в цілому, частина якого – юристи, які живуть і працюють у сучасній системі цінностей. Їх професійні орієнтири, настанови можуть змінюватися, викривлятися під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників (зокрема, низькі заробітні плати, значні фізичні і моральні навантаження, не завжди виправдані вимоги керівництва, зовнішній тиск на правосуддя тощо).

Безумовно, виправдовувати аморальність і беззаконня, які чиняться у професійній юридичній сфері, не можна. Юридично урегулювати всі дії юриста також неможливо. Проте не можна й вимагати від кожного юриста вчиняти як особистісно зріла людина, яка діє на підставі власних переконань, совісті, власної людської і професійної честі і гідності, якщо не існує гідних стимулів для сумлінної діяльності, якщо деформовані ціннісні орієнтації суспільства, якщо зовнішній тиск вимушує вчиняти проти професійної честі, якщо не створені умови для формування особистісно зрілого юриста.

Висновки. Формування особистості – це творчий, досить довгий і складний процес самомотивації, саморозвитку, самовиховання, який, проте, не виникає спонтанно, потребує збігу умов і обставин для здійснення і вольового напруження усіх духовних сил.

Кроками, які можуть надати поштовх до формування кваліфікованої, особистісно зрілої юридичної еліти суспільства, мають стати: по-перше, зацікавленість держави і суспільства в таких особистостях; по-друге, створення загально-економічних та ідеологічних умов для стимуляції індивідуальної потреби юристів самовдосконалюватися; по-третє, проведення морального і психологічного тестування абітурієнтів – майбутніх юристів; по-четверте, орієнтування навчального процесу на засвоєння студентами світоглядних навчальних дисциплін, спрямованих на виховання професійно важливих якостей, умінь, навичок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. О путях построении типологии личности / К. А. Абульханова-Славская // Психол. журн. – 1983. – Т. 4. – № 1. – С. 14–29.
2. Жалинский А. Э. Введение в специальность «Юриспруденция». Профессиональная деятельность юриста : учебник / А. Э. Жалинский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2009. – 362 с.

3. Кикоть В. Я. Юридическая педагогика / В. Я. Кикоть, А. М. Столяренко. – М. : Юнити-Дана, 2004. – 895 с.
4. Леонтьев Д. А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации / Д. А. Леонтьев // Учен. зап. каф. общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова. Вып 1 / под ред. Б. С. Братуся, Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2002. – С. 56–65.
5. Маленова А. Ю. Зрелость личности и ее критерий как предикаторы изучения ситуации сепарации / А. Ю. Маленова, Ю. В. Потапова // Вестн. Омск. ун-та: Серия «Психология». – 2014. – №2. – С. 21–29.
6. Сухобская Г. С. Понятие «зрелость социально-психологического развития человека» в контексте андрагогики / Г. С. Сухобская // Новые знания. – 2002. – №4. – С. 17–20.
7. Хьелл Л. Теории личности (Основные положения, исследования и применение) / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер Пресс, 1997. – 608 с.
8. Штепа Е. С. Социокультурные особенности развития человека на пути к личностной зрелости / Е. С. Штепа // Психология XXI века : материалы Междунар. науч.-практ. конф. студентов, аспирантов и молодых специалистов. – СПб., 2004. – 391 с.

ЛИЧНОСТНАЯ ЗРЕЛОСТЬ ЮРИСТА

Ценко М. Б.

Анализируется сущность понятий «личность», «личностная зрелость». Выясняется актуальность уровня личностной зрелости для юриста в профессиональной деятельности. Раскрываются личностно значимые характеристики юриста. Рассматриваются факторы, способствующие негативной трансформации сознания современного юриста, а также предпосылки, стимулирующие потребность личностного профессионального саморазвития.

Ключевые слова: *личность, личностная зрелость, личностная зрелость юриста, специфика деятельности юриста, саморазвитие, формирование личности юриста.*

LAWYER'S PERSONAL MATURITY

Tsenko M. B.

This article deals with the basis of sense the level expert's personal maturity in professional legal activities. The formulation of the question is urgent in the context of the crisis phenomena in legal system of Ukraine, which are shown in low system effectiveness, incompetence of lawyers, their low personal responsibility, corruption, etc.

The research of a problem is based on the analysis of the basic concepts: personality, personal maturity. Leaning on researches and generalizing experience, the author considers

the personality as a difficult dynamic organization of the individual's internal systems (physical, mental, intellectual, spiritual), defining his thinking, consciousness and behavior.

Personality is conscious transformation of the social individual, concerning development of his individuality and acquisition personally and importantly characteristics, which are causing the person, his thoughts, acts, the relations and his place in a social context. The major signs and characteristics of the personality, resistant forms of the human's behavior are described in the article.

The personal maturity is considered as a certain, rather high level of personal growth, which provide an experience of emotional and sensual experiences; experience of knowledge and level of intellectual and logical activity; spiritual definiteness and valuable orientations; quality and abilities to social adapt.

The author focuses the main attention on value of personal aspect of lawyers' activity. Professional legal activity demands not only qualitative professional education and competence, but also formation of the identity of the lawyer.

The author notes specifics of legal activity and considers the possibility of its performance by the professional as personally mature person, points to consequences of personal immaturity or neglect by the personality.

Special attention in the article is paid to ascertaining of those factors in modern conditions of long transformations in the Ukrainian society and the state promote negative changes in consciousness and behavior of lawyers.

Formation of the identity of the lawyer is long, creative, difficult development and self-development of the person, requirement of which does not arise spontaneously. Such process has to be prepared, stimulated the relevant government institutions, an education system, which are interested in updating and improvement of functioning of legal system. The author has made some proposals, which can promote formation of the qualified, personally mature lawyer.

Key words: *personality, personal maturity, lawyer's personal maturity, specific legal activities, self-development, the formation of the individual lawyer.*

Л. В. Чорна, кандидат політичних наук, доцент

ІДЕАЛ ЯК КРЕАТИВНИЙ ПРОЕКТ

Аналіз розуміння ідеалу як системної конструкції допомагає інтерпретувати феномен ідеального та ідеалу як полісистемну цілісність. Сучасне розуміння ідеалу аналізується крізь призму ентропійних та негентропійних характеристик системи. Системний підхід відкриває можливість розглянути ідеал, ідеальне як систему диспозицій, транспозицій, систему категоріальних матриць формотворення. Ця схема є функціональним механізмом опису ідеалу як імагінативного абсолюту та семантично означеної структури. Такий підхід створює культуротворчу матрицю, в якій майбутнє визначається у рамках циклічного простору-часу, де ідеал набуває надзвичайно важливих вимірів креативності як переходу із небуття у буття.

Ключові слова: буття, ентропія, ідеал, креативність, небуття, негентропія, соціокультурний простір, транспозитив, хронотон.

Актуальність проблеми. Аналіз проблеми ідеалу залишається у сучасній філософії не менш актуальним для дослідження, ніж у попередні століття. Інтерпретація ідеалу як проекту майбутнього і сьогодні є злободенною темою для дискусій. Трактування поняття «ідеал» є запорукою проведення ґрунтовного філософського аналізу сучасних ідеологічних установок. Адже вказана категорія є своєрідним базовим елементом, необхідним для побудови світоглядної конструкції осягнення духовних процесів, що відбуваються у сучасному соціумі.

Вивчення та тлумачення поняття «ідеал» викликало інтерес у значній кількості філософів, починаючи від найдавніших часів і до наших днів. Проте в даній статті пропонується зупинитися на осмисленні філософії періоду античності щодо осягнення поняття «ідея».

Аналіз останніх джерел і публікацій. Вивчення та тлумачення поняття «ідеал» викликало інтерес у значній кількості філософів, починаючи від найдавніших часів і до наших днів. Так, осягненню проблеми ідеалу присвятили роботи С. Булгаков, Е. Ільєнков, В. Краус, І. Кант, П. Новгородцев, Є. Трубецької, С. Франк; сучасні українські філософи: В. Барков, В. Данильян, О. Дзьобань, В. Заблоцький, В. Корнієнко, Ю. Легенький, Т. Розова, З. Самчук, М. Степико, В. Шинкарук; сучасні зарубіжні дослідники: М. Аверін, Ю. Габермас, В. Лекторський та багато інших.

Мета статті – осмислити та дослідити феномен ідеалу як креативний проект культуротворчості, що формує майбутнє.

Виклад основного матеріалу. Проект, який можна назвати креативним, визначається, на нашу думку, як перехід із небуття у буття і свідчить про те, що культура має знайти ту першу точку біфуркації, яку вона визначає як небуття. Тут виникає досить багато проблем. Звичайно, перший креативний проект зазначається досить пізно, у культурі середньовіччя, тому що саме у філософії середньовіччя вже є розуміння того, що Бог творив світ із нічого. Ніщо фактично було запереченням попередньої культури, культури античності. Якщо ми поглянемо на античність, то там Бог є деміург, він створює світ з мулу, з глини. Перехід із небуття у буття є творчість, а не креація. Згодом настає ще одна стадія – посткреативний вимір, коли креація із небуття у буття перетворюється як перехід із буття у небуття. Так, сьогодні екологічна загроза ставить людину в систему пошуку альтернатив не лише у рамках знаходження бінарних опозицій. Вона ставить людину перед новою полівекторною полімодальною матрицею, яку пов'язують із поліфункціональністю, з тим множинним варіативним знаходженням нормативних системотворчих і тяжіючих до гармонії структур культури, які визначаються через такі поняття, як «атрактори», «патерни», система медіації, трансформації та передачі інформації.

У цій статті визначимо їх як складові функціонального розуміння, як презентації і визначення ідеалу в контексті культуротворчості. Так, поняття «патерн» від англійського *pattern* – зразок, шаблон, модель, схема – це схема-образ, що діє як уявлення, або чуттєве поняття, завдяки якому у процесі одночасності сприйняття та мислення виявляються закономірності, що існують у природі, мисленні, суспільстві. У цьому сенсі патерн розуміється як шаблон або образ, який повторюється. Полісистемний підхід так чи інакше набуває ознак екологічного підходу як збереження природного соціокультурного потенціалу суспільства, а також збереження людини. Ця парадигма стає імперативом і на основі її увесь простір здійснення ідеального як ідеалу звичайно структурується у контексті екомайбутнього. Важко не погодитися з Едгаром Мореном, одним із дослідників великих систем, який пише: «Вихід за межі кібернетики одночасно і критика, і інтеграція, і заперечення, потребує виконання таких попередніх умов: 1) розуміння основи фізичної складності принципів безладу і повне використання ідеї безладу не лише як феномену дезорганізації, але й також як організуючого феномену; 2) розвиток ідеї петлі зворотного зв'язку в ідеї рекурсивної організації; 3) звернення до родового поняття машини, котре становиться поліцентричним; 4) принципове ускладнення відношення управління – комунікація та осягнення складності відношень між ними, управління – комунікація, привласнення – звільнення, апарат – організація – навколишнє середовище» [1, с. 337].

Отже, відбувається певна інструменталізація системотворчої діяльності, яка осмислюється як у рамках кібернетики, тобто ідеї зворотного зв'язку, так і сибєрнетики (це поняття вводить Едгар Морен) як екологічного, метафізичного звернення до першовитоків. Е. Морен констатує, що лише тоді системі притаманна ентропія, коли вона увесь час омолоджує себе, звертається до своїх витоків і таким чином здійснює свою діяльність на підставі того, що будь-який порядок корелює з безладом. Безлад, негентропія, деструктивна лінія вписується в адаптивну стратегію петлі рекурсії, тобто виникає зворотний зв'язок, який є оновлюючим, ювенально визначеним. Це надзвичайно важливі категорії, які, наприклад, у О. Лосєва визначаються як «айон» – вічність у сенсі юний, вічний, ювенальний. Омолодження системи, оновлення її є необхідною функціональною характеристикою, яка визначається саме в рамках великих систем як принцип акцептора дії. Але акцептором дії у Едгара Морена виступає петля рекурсії як не стільки передбачення майбутнього, скільки проєкції на це майбутнє, як виток того системогенезу і тої системності, яка відбувається у рамках дії функціональної системи. Говорячи про ентропію та негентропію як єдність порядку та безладу, що фактично і характеризує функціональну систему, Е. Морен констатує: «З точки зору змін ентропія і негентропія – це два прочитання однієї величини, одна з позначкою плюс, інша з позначкою мінус. Подібно до прискорення або уповільнення для швидкості, важкості та полегшення для ваги. Таким чином, будь-яка система може бути прочитана згідно з її ентропією S або негентропією $-S$ » [1, с. 337].

Отже, цією метафоричною формулою він здійснює певне узагальнення функціонування великих систем і їх інтерпретацію. Будь-який циклічний процес, який інтерпретується як екологічна система, несе в собі принцип оновлення цілісності та існує як перманентно скануючий холізм, де холізм – це принцип системності, який домінує над усіма складовими системи. Але Е. Морен тут же пише про те, що принцип холізму мусить корелюватись антихолізмом, визначенням окремого, одиничного як носія системності. Це надзвичайно важливо, ця бінарна опозиція холізму (тотальної системності) – антихолізму (як системотворчості на підставі одиничного, окремого, особливого) і дає можливість звернення до поліфункціональних реалій існування екологічних систем, які й утворюються на основі петлі рекурсії. Отже, на нашу думку, введення у науковий обіг визначених вище системних конструкцій допоможуть нам інтерпретувати, прочитати, означити феномен ідеального та ідеалу як полісистемної цілісності.

Широко використовується у природничих і точних науках поняття «ентропія» (від давньогрец. ἐντροπία – поворот, перетворення), яке вперше

введено у науковий обіг у термодинаміці та трактується як незворотне розсіювання енергії. Сьогодні воно застосовується у математиці та теорії інформації. Ентропія інтерпретується як міра неупорядкованості системи. «Негентропія» – поняття, яке створено завдяки додаванню негативного значення до поняття «ентропія» і визначає протилежність до нього. Таким чином, негентропія означає міру впорядкованості та організованості системи [6–11].

«Ентропія та негентропія, хоча і складають характеристику однієї і тієї ж величини, відповідають антагоністичним процесам з точки зору організації, дезорганізації та дегенерації. З одного боку, реорганізації та регенерації, навіть розвитку і ускладнення, з другого – процеси, що відбуваються всередині замкнених систем або неактивних організацій, відповідають простому розумінню поняття «ентропії», котра не враховує будь-якої протилежно направленої негентропійної реальності. Але негентропійні процеси не можуть обійтися без процесів збільшення ентропії. Це означає, що ідея негентропії є складною, несе у собі пряму протилежність, відразу ж робить складним загальне розуміння ентропії, котре включає в себе ці два процеси. Отже, ми знаємо, що будь-яка організація обов'язково оплачується збільшенням ентропії. Негентропія у тій же мірі, в якій вона відповідає постійно активній грі організації, тобто роботі, може лише тільки співпрацювати з ентропією у якості свого побічного продукту» [1, с. 342–343].

Таким чином, негентропія як адаптивний фактор, як принцип, який завжди є адаптивно модифікуючим, свідчить про те, що розвиток будь-якої системи, у даному випадку соціальної системи, так чи інакше несе в собі певні епіцентри зростання ентропії та потім шляхом петлі рекурсії потребу долати ці епіцентри та шляхом омолодження системи досягти нового приросту якості та системності. Все це дає методологічні засади для розуміння тих соціальних процесів глобалізації, інтеграції мегапростору культурних інтеракцій, де можна визначити як ентропійні, так і негентропійні процеси. Необхідно зазначити, що ентропія як скануюча вісь наслідування тоталітаризму та негентропія як перманентне заперечення, ціла низка зворотних рекурсивних зрушень, яка б долала цей тоталітаризм, наприклад, у пострадянських культурах, що формуються, – це складний процес. Він свідчить про потребу винайдення новітньої гармонії та нових інструментальних систем, де можна стверджувати, що будь-який фактор соціокультурних взаємодій (це може бути й ідеал, і норма, і функціональна схема, гельштальт, патерн, атрактор) повинен визначатися з позицій тотальної системності. Отже, фактори як дієві процесуальні чинники, детермінанти цих процесів, повинні визначатися з позицій тотальної системності (холізму та антихолізму). Але необхідно враховувати і значення

у цьому цілому особливого, одиничного, того, що несе можливість варіацій, можливість уникнення ентропії. Полісистемна цілісність, коли один і той самий соціокультурний суб'єкт може бути актором різних систем і здійснювати себе у різних вимірах культурних інтеракцій як всередині культури, так і у міжкультурному просторі, свідчить про те, що функціонування ідеалів вписується у складний соціокультурний простір тих сучасних системних реалій бачення розвитку, деструкції, оновлення, модернізації і, знов-таки, нового занепаду систем, які потребують не просто модернізації, переносу, транзиту, а потребують, якщо визначатися постмодерністською мовою, повної деконструкції та критичного ставлення до всіх конкурентоспроможних механізмів культуротворення. У той же час необхідно знайти той генетичний алгоритм, який є природно зазначеним, організмичним, що ніколи не буде заперечений ніякою деконструкцією, культурними кодами, які пов'язують з різними релігійними, політичними системами і з конгломератом ідеалів або ідолів. Ідоли надзвичайно часто ототожнюються з ідеалами. Але найголовнішими характерними ознаками ідеалів є: по-перше, природовимірність, організмизм; по-друге, основою для ідеалу повинна бути та соціальна матерія, яка має свою полісистемну цілісність, вимірність; по-третє, існування тих образів та констатацій тотальності, які дають можливість вписати ідеал не просто у матрицю культурних інтенцій, спонук, напрямів, а осмислити його як акцептор дії культурних систем у контексті різних відношень, різних акторів культуротворчості. Завдяки цим ознакам сам ідеал стає актором, носієм актів, здійснює акти цілепокладання, цілездійснення.

Отже, на основі сучасних полісистемних досліджень можна розглядати теорію динамічних систем як ту, що трансформується та презентує власну ідентичність, а також знаходиться на межі деструкцій, втрати ідентичності – всіх тих процесів, що пов'язані з глобалізацією, з екологією та з тим метаекологічним контекстом, що свідчить про досить складні культурні трансформації. Сучасні соціокультурні трансформації базуються на діалозі культур, культурних навіюваннях, глобалізаційних процесах, що призводять до адаптації однієї культури іншою, щеплення ідеалів, принципів, нормативів. Ці процеси ведуть до перетворення культури, яка колонізує у культуру, що здатна до адаптації та утворення нових субкультурних реалій. Вони ж вимагають не просто висування нових програм, проектів, а й ідеалів як акторів метакультурних відносин, акторів загального цивілізаційного процесу, де ідеал як амбівалентна цілісність, що поєднує у собі дихотомію, все ж зберігає всезагальну полівалентність, тобто тяжіння до всезагального, яке у будь-яких одиничних вимірах зберігає можливість цілого. Цей радикальний антихолізм у поєднанні з радикальним холізмом створює ту антитетику функціонування

ідеалу, ту ідеальність, що і стає запорукою сучасного методологічного аналізу ідеалу як функціональної системи, ідеалу як передбачення майбутнього.

Переходячи до розгляду ідеалу як передбачення майбутнього, необхідно зупинитися на аналізі розуміння просторово-часового континууму, хронотопу [2]. В історії розвитку філософської культури осягнення просторово-часового континууму існувало, на нашу думку, у трьох моделях. Перша пов'язана з тим, що існує циклічна система відмінювання часу і простору. Вона найбільш рання, де помічаються лише ті точки, які є максимум або мінімум циклізму, і ми бачимо циклічну модель, коли помічається лише те, що минуло, або те, що приходить. Потім виникає модель часу-вічності. Її пов'язують уже з античністю, коли час розуміється не як коливання, а як певна темпоральність, яка символізує гармонію, символізує вічність – «айон» – вічну молодість. Згодом виникає темпоральність строку – це християнський образ часу-стріли – це вже новітня темпоральність, що починає визначати мікроінтервали буття, змінюється сам хронотоп. Архаїчний хронотоп – це єднання коливання точки в архаїчних культурах, яка символізувала вівтар і той простір нескінченного, який символізує замкнену систему, замкнений світ, вічність, де існує сакральне. Це центрований простір, де відцентрована вісь структурує центр як системотворчий. Потім виникає парадигма обміну, парадигма давньогрецького зразку, де одна вічність замінюється на іншу вічність. Виникає та складна система, яка згодом замінюється креативною парадигмою середньовіччя, коли є початок – кінець, є есхатологія, є не просто мірами згораючий і мірами спалахуючий космос, що знов і знов омолоджується (за Гераклітом), але є катастрофічний есхатологічний світ. Ці три темпоральності, що достатньо конструктивно визначаються у культурі та мають свій хронотоп, мають свої системи майбутнього, його передбачення, мають свій проект. Надзвичайно ефективною є модель Ф. Шміта, який у 1919 р. написав книгу «Мистецтво – його психологія, його стилістика, його еволюція», де він намагається описати континуум або весь формотворчий потенціал всесвітньої культури у рамках певних циклів [3]. Перший цикл він пов'язує з палеолітом, вважає, що тут головною системотворчою категорією є ритм.

Отже, коливальний час-простір і ритм формує саме цей хронотоп. У неоліті формотворчою домінантою стає категорія форми замість розгорнутої зображувальності палеолітичних малюнків на стінах, що відображували ідеал як натуральну конструкцію сакрального, до якої зверталися в акті імагенації або в акті попередньої дії, що передувала полюванню. Цей акт був ідеально визначений як імагінативний абсолют (за Я. Голосовкером), де імагінативний абсолют і є актом переведення в образ, тобто в «імаго» майбутнього ідеалу, яке визначалося як вдала система, конструкція, акт полювання [4].

Отже, неоліт відходить від імагінації, і перед нами постає розгорнута система схем, система символів. Ідеальна конструкція майбутнього визначається не шляхом імагінації, а шляхом знакової конструкції. Семіотика тут стає головним принципом презентації реальності. Надреальність стає семантично напруженою конструкцією. Згодом архаїчні культури, які передують античності (культура Єгипту, Месопотамії, Ірану, Індії, Китаю) головним епіцентром формотворення роблять категорію групування. 3, 5, 7, 9 – це є ті ідеальні патерни, які створюють ідеальне ціле на підставі завданої нумерології. Вертикальний космос Китаю розбивають на три частини: передній план, середній план і небо. Саме так зображують універсум рушійний, безкінечний, який утворюється у процесі ідеації, тобто ідеального ритуального самоздійснення ейдосу або ідеї, або ідеального як такого, що фіксується як зображувальне. У центрі обов'язково малюється джерело, струмочок, який фіксується як безкінечний рух. А сам принцип групування композиції вже несе в собі те, що у Давній Греції визначається як диспозитіо (від *dispositio* – розташування) та транспозитіо (від *trānspositiō* – перекладання, перехід з одного в інше). «Диспозитив» – це категорія, опрацьована в контексті доробку Мішеля Фуко, певна диспозиція, що досягла гармонійного або культурно-антропологічного визначення в певній структурі. Категорія «транспозитив» теж є неологізмом, який варто ввести й логічно визначити як інший бік диспозиції, що свідчить про вже не просторові протиставлення як диспозиції, а часові, – як транспозицію, перехід з однієї позиції на іншу [5, с. 39]. Так здійснюється парадигма обміну. Тут визначальною категорією стає рух. Необхідно підкреслити, що в античності ідеал як конструктивний принцип соціопрагматики, тобто орієнтації на функціонування всіх підсистем культури, має вже свою домінуючу категорію – рух. Він визначає ту парадигму зміни місць, виробництва місць, обміну місцями, що виражається категорією «дистенація» (місцезнаходження), яка є привабливою для культурного будівництва. Наступна низка культур, яку Ф. Шмідт пов'язує з Візантією, з середньовіччям, з Відродженням, з Новим часом, засвоює категорію «простір» [3]. Простір розглядається як те місце, яке стає амбівалентним. У ньому вже визначається верх – низ, у ньому визначається інтенсивна метрика (зростання угору) та екстенсивна метрика (захоплення по горизонталі). Все це має свої аналогії в архітектурі, у політиці, у геополітиці, в тих системах, де можна здійснювати соціальний дизайн, розподіл територій, місць, простору. Виникає наука, яка має ознаку проксеміки, наприклад, у американській лінгвістиці. Проксеміка – це вчення про просторові зони, які є ціннісноозначеними, що засвоюються культурою як носії того чи іншого ідеалу, того чи іншого абсолютного виміру, тих максимумів, тих верхівків

культуротворення, які мають свою просторову зону. Згодом вже у Модерні визначається домінанта часу.

Таким чином, ідеал, ідеальне як система диспозицій, транспозицій, система категоріальних матриць формотворення, маючи у собі амбівалентну та полівалентну природу свого існування (подвоєння і множинність, поліцентризм), які визначаються у культурі як ритм, що є природа означеного витоку всіх функціональних систем, як форма, як групування, як рух (обмін місцями, перехід з місця на місце), як простір, як час. Ця схема є функціональним механізмом опису ідеалу або імагінативного абсолюту, або семантично означеної структури, або процесу обміну місць. Це і створює ту культуротворчу матрицю, в якій майбутнє визначається у рамках циклічного простору-часу, в рамках «айон» – вічності як ейдосу, в рамках часу-простору, де домінує час-вектор, де ідеал набуває надзвичайно важливих вимірів креативності як переходу із небуття у буття. Сама його небуттєвість визначається через буття, де епіцентром є ті екстремальні фази розвитку, що пов'язані з ентропією та негентропією, які символізують розвиток, еволюцію, деградацію всіх систем.

Отже, інваріантом для всіх систем культуротворчості, які ми описували саме у рамках презентації, актуалізації та ідентифікації ідеального та ідеалу, є та петля рекурсії, те метафізичне оновлення або самооновлення всіх соціокультурних систем як звернення до минулого, яке визначає майбутнє, кинуте вперед минулим. Ця метафора є дуже важливою, особливо в посткомуністичному суспільстві. Вона примушує не рвати з минулим, а навпаки, актуалізувати його, визначити ті цінності, які існували там, визначити у системно-екологічному поліфункціональному вимірі. І тільки тоді можна означити як гармонійне рішення проблеми модифікації, що позбавиться зайвого транзиту західних цінностей і самоактуалізації всього того цінного, що існувало в тому суспільстві, яке зветься радянським.

Аналізуючи проблему майбутнього як ідеалу, як передбачення майбутнього у сьогоднішній ситуації глобалізації, важливо зазначити, що гармонія існує на підставі інтеграції, де кожен з акторів взаємодії є представником різних систем. Така поліфункціональна, полімодальна, полісистемна реальність соціокультурної взаємодії на відміну від тих акторів, що формують ідеали ЄС або закладені в основу протиставлення США та іншого світу, свідчить про те, що система бінарності, яка опрацьовується як анти-тетична, створює не екологічну, не гармонійну реальність у сучасному світі. Система бінарних опозицій доби Модерну, трактовка ідеалів крізь цю призму вже не спрацьовує у сучасному глобалізованому світі. Гармонійна реальність має даватися на підставі того метаекологічного підходу, де найголовнішим є завдання зберегти екологічний потенціал, зберегти

надра, зберегти потенціал природи та перш за все зберегти людину як суб'єкта і носія всіх соціокультурних та сакральних цінностей, а також як головного продуцента цінностей буття в цілому. Неоднозначність сучасної соціокультурної ситуації диктує широкий контекст осмислення глобалізаційних проблем сучасності, де велику роль грає вектор ідеального, вектор гармонійного майбутнього, яке, на нашу думку, необхідно пов'язати з метаекологічним ідеалом, розуміючи його у широкому контексті як екологію людини. Метаекологічний підхід корелює з метаантропологією, з мета-системами різних інтерпретативних підходів, які дають можливість не розмивати ідеал по горизонту усіх можливих зразків, засобів ідеації та імагенації, а навпаки, робити його епіцентром як холистичного, так і анти-холистичного підходу щодо визначення соціопрагматики ідеального у контексті глобалізаційних інтеграційних процесів.

Французькі дослідники Д. Мартен, Ж.-Л. Мецжер, Ф. П'єр у роботі «Метаморфози світу: Соціологія глобалізації» надзвичайно актуалізують ситуацію щодо глобалізаційних процесів у світі. Так, вони пишуть: «XX століття породило надзвичайно прискорене товарне виробництво, яке за останні 50 років зросло майже у п'ятеро, збільшилось тільки на третину у 1980–1990 роках. Протягом століття спостерігалось також постійне розширення торгівлі між державами, міжнародна торгівля, яка у 1995 році становила 15% обсягу світового виробництва, після Другої світової війни зросла у 20 разів. Планета, на якій ми живемо, здається, ніколи не була такою багатою. Насправді, на ній не було ніколи такої нерівності. Так, нині на Землі налічується понад 1–2 млрд бідних з доходом менш як \$1 на день і 2, 8 млрд, понад 45% населення світу, з доходом менше як \$2. У той час, як 1,3 млрд людей не мають питної води, статки 200 найбагатших людей Земної кулі перевищують сукупний дохід 41% населення Землі. Яка різниця між Танзанією та компанією «Голдменсакс»? Перша – африканська країна, що заробляє \$2,5 млрд на рік, ділить їх між 25 млн жителів, інша – інвестиційний банк, який заробляє \$2,6 млрд і розподіляє основну їх масу між 161 особою» [12, с. 6].

Виникає цікаве питання: які можуть бути паралелі між ідеалами цих людей? Чи можна знайти один ідеал, який еквівалентний цінностям усіх цих мільйонів? Звичайно, що ні. Тоді виникає ще одне питання: як можуть ті ідеали, що формуються у контексті надзвичайно катастрофічно різних соціальних агломерацій, якось жити в одному ідеальному просторі, який ми умовно називаємо екологічно домінантним? Все це і утворює весь вектор проблем, які не мають однозначних рішень. Вони лише дають можливість інтерпретації тих поліваріантних констатацій, що не можуть знайти одну гармонію, яка досить довго існувала у вигляді комуністичного ідеалу,

але виявилася настільки абстрактною, що не змогла функціонувати як імагінативний та навіть гносеологічний ідеал. Імагінація його була неможливою, образ не був адекватний тому гносеологічному ідеалу, який вибудовувався шляхом ідеологічної інквізиції або ідеологічної системи щеплень. Але він був дієвим, він працював і певний час функціонував як феномен, що створив цілу систему комуністичних спільнот по всьому світу. Весь цей контекст зараз розпадається, формується інше майбутнє для людей, які позбавилися або яких позбавили того ідеалу, що називався комуністичним. Все це формується на підставі апроксимації (спрощення) минулого, на підставі редукації, тобто усунення минулого, транзиту або заміщення минулого, яке просто переноситься з західних країн. Але тут виникає дуже багато соціокультурних деструктивних систем, які й потребують поняття власного системогенезу, власної культурної реальності, яку не можна водночас замінити іншою. У контексті глобалізаційних процесів сучасності ідеали діють імпліцитно, на відміну від норм і всіх інших функціонуючих парадигм, що існують у рамках чітко зазначеного коридору, будь-то правового, будь-то ідеологічного, естетичного і т. п. Це є надзвичайно важливою проблемою, яка свідчить про те, що сама система легітимації ідеалу наштовхується на нерівність, на катастрофічний розрив по осі «схід – захід», «північ – південь», розрив між бідними і багатими. Ці осі у своєму перехресті потребують узгоджених концептуальних, основаних на консенсусі, якщо не соціальних ідеалів, то схем, систем адекватності, які базуються на матриці ідеального, але не є ідеалом. Сьогодні виникає велика спокуса редукувати ідеал. Цю редукацію важко назвати системою ідолів як повернення у архаїку, але її можна визначити як систему симулякрів (за Жаном Бодріаром), що базуються на тих цінностях, які є насправді псевдоцінностями, що намагаються зрівняти елітаризм та егалітаризм, бідних і багатих, верх і низ, небо і землю, зрівняти всі ті реалії природи і культури, які раптом стали технологічно озброєними (насиченими технологіями). Сьогодні відбувається намагання створити ще одну надгармонію нового механо-детермінізму, коли висмоктуються надра, коли виникає система псевдоцінностей на підставі тоталізації війни, військової зброї, усунення всіх моральних імперативів. Ми з тим стикаємося у системі прогностичних комунікативних реалій, які виникають як системи змагань та інформаційних війн, де знов проблема ідеалу є надзвичайно важливою як система випередження майбутнього, визначення справжніх цінностей на підставі начебто достатньо апробованих структурних кліше демократії, рівності, свободи. Але всі вони, коли потрапляють на конкретний ґрунт функціонування цих матриць або ідеалів, не функціонують.

Нерівність, тотальність і розбіжності розподілу цінностей, як матеріальних, так і духовних, нищення духовних цінностей – все це спонукає до того, щоб розглядати ідеал як один із епіцентрів соціокультурної інтеракції, соціокультурної взаємодії і водночас становлення кожної окремої особистої культури на підставі адаптації та полісистемного аналізу. Саме ідеал і дає можливість побачити багатовимірність, багатовекторність людського планетарного фактору, людського «я» у контексті планетарних проблем, які не вписуються у шкільні прописи ентропії та негентропії. Це є функціональна характеристика дієвості систем, яка надає присмак позитивізму всім вимірам системних та полісистемних адекватій ідеалу, але іншого шляху немає. Він або буде знову субстантивним, коли розшукуються такі субстанції, як «дух», «абсолют», або буде визначатися суто феноменологічно як простір, у якому дається світ. Звичайно, що людина не може вийти з культури, якщо вона людина, як не може «вийти» з свідомості. Але запорукою цього «невиходу» є норми, зразки, імагінативний абсолют, ідеал, який існує навколо людини не як будь-яка одиничність її споглядання і бачення усіх артефактів культури, але як епіцентр буття, як сакральний центр, як ідеальний центр усіх намагань і усіх зрушень формотворення. Важливо визначити, хто ж стає носієм цінностей; хто визначає їх; як вони презентують інший простір позиціювання акторів світових спільнот міжкультурних відносин. Тут більше питань, ніж відповідей. Французькі соціологи пишуть: «Доцільно було б нагадати про деякі очевидні речі як той факт, що не існує світового уряду, водночас кількість країн збільшується. Не існує світової армії, як це показала насправді спроможність ООН забезпечити мир у кількох нещодавніх конфліктах. Не існує світового права. Це видно з того, як важко віддавати під суд колишніх чи інших диктаторів хоча б в ім'я поваги до прав людини. Не існує світового збирача податків і світової поліції. Навіть якщо спостерігають спроби створити народну агору, їхні регулярні провали дозволили головним чином закріпити гегемонію однієї супердержави. Щоправда, нам систематично нагадують про бажання виробити початкове положення права то для притягнення до суду військових злочинців, то для обмеження шкідливих викидів у довкілля чи для контролю за дотриманням конкретних соціальних норм. Але впертість, з якою найбагатші США або найнаселеніші Індія, Китай не ратифікують договори, які б могли утворити таке право, показує довжину шляху, що і треба нам подолати» [12, с. 15].

Висновок. Отже, ані будь-яка вестернізація, ані романтизація ідеалів (атлантизм, слов'янізм, націоналізм) не допоможуть у цьому надзвичайно проблемному просторі глобальних відносин. Ідеали існують, але їх існування є горизонтальним. Сама функціональність та реальність соціопрагматики

ідеального як орієнтація на задоволення культурних потреб акторів взаємодії і становить найголовнішу проблему сьогодення. Всі глобальні межі росту, які були відмічені представниками Римського клубу, констатують лише той факт, що виникає багато сурогатних проєктів: екологічний, комунікативний, всезагальної етики. Але усі вони є еkleктичними по суті. Тому вимір культурної самодостатності ідентичності та одиничності, цілісності кожного окремого актора і всезагальні ідеали, які пов'язують з екологічним ідеалом і дають можливість передбачення майбутнього на підставі гармонії, що апелює до людяності, а не до окремого образу вестерну, який так чи інакше залучається у глобалізаційних процесах сучасності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Морен Э. Метод. Природа Природы / Эдгар Морен ; пер. с фр. Е. Н. Князевой. – М. : Прогресс-Традиция, 2005. – 464 с.
2. Чорна Л. В. Ідеал як соціокультурний хронотоп / Л. В. Чорна // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2016. – Вип. 110. – С. 151–158.
3. Шмит Ф. И. Искусство – его психология, его стилистика, его эволюция / Ф. И. Шмит. – Харьков : Книгоизд-во «Союз» Харьк. Кредит. Союза Кооперативов, 1919. – 330 с.
4. Голосовкер Я. Логика мифа / Яков Эммануилович Голосовкер. – М. : Наука, 1987. – 220 [4] с.
5. Чорна Л. В. Ідеал як соціокультурний диспозитив та транспозитив / Л. В. Чорна // Гуманітарний часопис : зб. наук. пр. – 2016. – № 1. – С. 38–45.
6. Bergman J. Albert Szent-Gyorgyi's Theory of Syntropy and Creationism [Електронний ресурс] / J. Bergman. – Режим доступу: <http://www.icr.org/article/136>.
7. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике / К. Шеннон. – М. : Изд-во иностр. лит., 1963. – 830 с.
8. Шредингер Э. Что такое жизнь? Точка зрения физика / Э. Шредингер. – М. : Атомиздат, 1972. – 88 с.
9. Вяткин В. Б. К вопросу взаимосвязи комбинаторного, вероятностного и синергетического подходов к определению количества информации [Електронний ресурс] / В. Б. Вяткин // Науч. журн. КубГАУ. – Краснодар : КубГАУ, 2015. – № 4(108). – С. 1374–1408. – Режим доступу: <http://ej.kubagro.ru/2015/04/pdf/99.pdf>.
10. Вяткин В. Б. Введение в синергетическую теорию информации / В. Б. Вяткин // Информ. технологии. – 2010. – № 12. – С. 67–73.
11. Вяткин В. Б. Синергетический подход к определению количества информации / В. Б. Вяткин // Информ. технологии. – 2009. – № 12. – С. 68–73.
12. Мартен Д. Метаморфози світу: Соціологія глобалізації / Д. Мартен, Ж.-Л. Мецжер, Ф. П'єр ; пер. з фр. Є. Марічева. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2005. – 302 с.

ИДЕАЛ КАК КРЕАТИВНЫЙ ПРОЕКТ

Черная Л. В.

Анализ понимания идеала как системной конструкции помогает интерпретировать феномен идеала как полисистемную целостность. Современное понимание идеала анализируется сквозь призму энтропийных и неэнтропийных характеристик системы. Системный подход открывает возможность рассмотреть идеал, идеальное как систему диспозиций, транспозиций, систему категориальных матриц формообразования. Эта схема является функциональным механизмом описания идеала как имагинативного абсолюта и семантически определенной структуры. Такой подход образует культуротворческую матрицу, в которой будущее определяется в рамках циклического пространства-времени (хронотона), где идеал приобретает важнейшие измерения креативности как перехода из небытия в бытие.

Ключевые слова: бытие, небытие, идеал, социокультурное пространство, транспозитив, хронотон, креативность, энтропия, неэнтропия.

IDEAL AS A CREATIVE PROJECT

Chorna L. V.

Interrelation between ideal and its practical implementation is a much discussed issue in present-day philosophical thought. In this way or another the problem of contemporary social ideal has been treated by every philosopher from antiquity to our day. Understanding social ideals is basic for the philosophical comprehension of human existence. Ideals and purposes, that people or society have, fully determine their future.

The category of «ideal» is semantically heavily loaded. It comprises both the understanding of the necessary future, the models, the set-ups, everything that is considered best, essential and regulatory active. At the same time it includes the phenomenon of the individual that carries the universal in itself. The problem of the «ideal» interested thinkers of all times and peoples.

At the beginning of the XXI century the present-day vision of the problem of ideal is based on the theory of dynamic systems. Today it is necessary to study ideal as an identity on the border of destruction or loss of identity – all those processes that are connected with globalization, ecology and that metaecological context that testifies to the rather complex sociocultural transformations. The latter are based on the dialogue of cultures and globalization processes which bring forth adaptation of one culture by another; to inculcation of ideals, principles and norms. It brings about transformation of a colonizing culture into a culture that is able to adapt. It brings about creation of new subcultural realities which demand not only formulation of new programmes and projects but lead to the suggestion of new ideals as actors of metacultural relations. They become actors of the general civilization process where ideal, as an ambivalent whole, which unites in itself a dichotomy, still keeps universal polyvalency, i.e. a pull to the universal, which in any

dimensions preserves the possibility of the whole. It creates that antiethics of ideal, of its functioning and of its ideal quality that becomes the pledge of today's methodological analysis of ideal as a functional system and of ideal as prevision of the future.

Current understanding of ideal is analysed in the light of entropic and negentropic system characteristics. Analysis of ideal understanding as a system construction helps to interpret the phenomenon of Perfect and Ideal as a multisystem integrity. System approach opens up the possibility to consider Ideal and Perfect as a system of dispositions, transpositions, system of categorical shape-creating matrixes. This scheme is the functional mechanism of describing ideal as a imaginative absolute and semantically determined structure. This approach creates a culture-creating matrix in which the future is determined within cyclical space-time, where the ideal assumes extremely important dimensions of creativity as the transition from non-existence to being.

Key words: *being, non-existence, ideal, sociocultural space, transposition, chronotope, creativity, entropy, negentropy.*

О. О. Маркозова, кандидат соціологічних наук, доцент

ДОСЯГНЕННЯ ЖИТТЄВОГО УСПІХУ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПЕРЕВАНТАЖЕННЯ

Розглянуто зміни у повсякденних практиках людей, що відбуваються в умовах прискореної інформатизації суспільства. Показано, що в інформаційному суспільстві формуються нові можливості для маніпуляції свідомістю громадян, що ускладнюють процес досягнення життєвого успіху людини. Доведено, що в ситуації інформаційного перевантаження досягти життєвого успіху може тільки самостійна особистість з високим рівнем освітнього капіталу, яка спроможна критично переосмислювати інформаційні потоки.

Ключові слова: *людина, інформаційне суспільство, життєвий успіх, інформаційне перевантаження.*

Актуальність теми. В сучасних умовах однією з найбільш обговорюваних тем як серед науковців, так і серед пересічних громадян, є питання впливу інформаційних технологій та значних масивів інформаційних потоків на свідомість і поведінку людини. Особливої гостроти ця проблема набуває в ситуаціях, коли інформаційні технології призводять до інформаційного перевантаження особистості та починають представляти собою загрозу для свободи вибору людини способів життєдіяльності через застосування цілої низки прихованих механізмів маніпуляції масовою свідомістю. Враховуючи складність і неоднозначність цих процесів, актуальним постає питання аналізу впливу інформаційного суспільства та інформаційних технологій на досягнення людиною життєвого успіху в умовах постійного тиску на свободу вибору і самовизначення особистості.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Питання, пов'язані з інформатизацією суспільного життя, сьогодні досить жваво обговорюються у науковому співтоваристві [1–4]. Це й не дивно, оскільки сучасні інформаційні системи мають безпосередній вплив на формування смислів, цінностей, повсякденних практик людей, а отже – на напрями розвитку суспільства. Не обходять стороною учені і дослідження різних аспектів сутності, шляхів досягнення та критеріїв успішності особистості [5–10]. Але у той же час проблема впливу інформаційних технологій та інформатизації суспільства, що надшвидкими темпами розповсюджуються в соціальному середовищі, на досягнення життєвого успіху особистості є недостатньо вивченою. У зв'язку із цим, **метою**

даної статті є аналіз процесів досягнення життєвого успіху людини в умовах інформаційного перевантаження.

Результатом надлишку інформації в сучасному суспільстві став інформаційний вибух, який з часом перетворився на перманентний стан людини і соціуму. Річ у тім, що обсяг інформації, яка щодня буквально «обрушується» на людину, росте фантастичними темпами. За останні 30 років у світі було вироблено більшу кількість інформації, ніж за попередні 5000 років. Згідно з даними агентства IDS, обсяги інформації, що накопичуються у світі у цифровому вигляді, за останнє десятиліття збільшувалися щорічно на 60% [11]. Що стосується зростання інформації по окремих областях життєдіяльності громадян, то американські вчені опублікували такі дані: у світі щодня записується близько 20 мільйонів слів технічної інформації; виходить близько 1000 найменувань нових книг; за одну годину перед телевізором людина отримує більше інформаційних образів, ніж за весь період доіндустріального суспільства; щотижня видання *New York Times* надає своїм читачам більше інформації, ніж прочитував за все своє життя середній англієць у XVII ст. [12]. На жаль, у всьому цьому потоці лише мала частина повідомлень представлена цінною інформацією. Переважна ж її частина – це непотрібні дані, простіше кажучи – «інформаційне сміття».

У результаті цих процесів світ сучасної людини все більше асоціюється з інформаційними мережами, в яких неймовірним чином переплетені сотні фактів, що досить часто протистоять один одному. Знайти дійсно корисну та потрібну інформацію у цьому потоці особистості стає все важче. У потоці безкінечної інформації людина починає випускати деталі, втрачає час, намагаючись зосередитися на незначних фактах, і в результаті забуває про мету своїх пошуків. Виникає інформаційне перевантаження або навіть «інформаційний параліч».

Термін «інформаційне перевантаження» був популяризований американським соціологом і футурологом Елвіном Тоффлером у книзі «Шок майбутнього», виданій у 1970 р. Але саме в наші дні це поняття стало надзвичайно важливим і актуальним. «Сьогодні ми знаходимося у перехідній фазі від інформаційної нестачі до інформаційного достатку. Наші бабусі й дідусі були обмежені у доступі до інформації і швидкості комунікації, а тепер наша головна проблема – встигати йти в ногу з цією інформацією», – пише Девід Шенк [13, р. 19]. Шенк порівнює процес споживання інформації з вибором такого переліку продуктів, який би ідеально підходив нашому організму за кількістю калорій. «Якщо ми не будемо слідкувати за інформаційної дієтою, наш мозок почне в буквальному сенсі слова роздуватися. В результаті, увага розсіюється, а в нашій здатності до скептичної оцінки відбувається коротке замикання» [13, р. 64].

Розрив між обсягом наявної інформації та спроможністю людини її засвоїти, між тим, що особистість знає і розуміє, та тим, що, на її думку, їй належить знати, постійно зростає. Це зумовлює появу такого психологічного явища, як інформаційна тривога та невпевненість у собі. Людство опинилося в парадоксальній ситуації: особистість тоне у потоках даних, але відчуває необхідність все нових і нових знань. Досліджуючи проблеми пристосування громадян до життя, що змінюється з надзвичайною, калейдоскопічною швидкістю, Е. Тоффлер дійшов висновку, що людство перебуває на межі масового адаптаційного зриву і що адаптивні можливості особистості досягли критичної межі [14].

Надлишок інформації, нездатність з нею впоратися призводить до стресів, розладу нервової системи, міжособистісних конфліктів і хвороб людини. Значну роль у приверненні уваги до цієї проблеми зіграв Девід Льюїс, який ще у 1996 р. написав роботу «Загибель від інформації: інформаційні перевантаження» та ввів у науковий обіг термін «синдром інформаційної втоми» (*information fatigue syndrome*), що відображає специфічний психологічний стан особистості, який веде до неправильних оцінок та прийняття помилкових рішень [15]. Інформаційна втома викликає у людей імпульсивні вчинки, оскільки мозок постійно знаходиться в стані тривоги, сильного гальмування і тому часто оцінює нову інформацію неадекватно.

Вихід з цієї негативної ситуації А. Єляков бачить у «нейтралізації або запобіганні надлишку інформації та практичному її зменшенні. Але доводиться констатувати, що надлишок даних в інформаційному суспільстві неминучий. Реальне завдання лише в тому, щоб довести його до мінімуму, а точніше – до практично прийнятних величин» [4, с. 112].

Отже, в сучасному світі процеси інформаційного перевантаження людини вже йдуть спонтанно і практично не регулюються суспільством. За таких умов значно підвищується роль внутрішнього потенціалу особистості, зокрема – її освітнього капіталу, за допомогою якого індивід може ефективно протистояти надлишковим інформаційним потокам у процесі формування цілей та осмислення шляхів досягнення життєвого успіху. І навпаки: відсутність самостійного та критичного контролю за кількісними і якісними характеристиками інформації, що здатна переосмислити людина, може призвести її не до розвитку та досягнення життєвого успіху, а до значних психологічних і фізичних втрат.

Значення внутрішніх ресурсів людини для досягнення життєвого успіху полягає і в тому, що інформаційне перевантаження створює сприятливі умови для того, щоб позбавити особистість можливості правильно оцінити та перевірити інформацію, а отже – відкриває простір для маніпулювання сві-

домістю громадян представниками владних структур та власниками ЗМІ. В умовах, коли громадяни одночасно отримують велику кількість повідомлень, основну частину яких становлять абстрактні міркування та суперечливі дані, вони просто неспроможні розібратися у сутності процесів, що відбуваються в суспільстві.

Посилення маніпулювання свідомістю особистості відбувається ще й тому, що з появою електронних мас-медіа змінюється саме розуміння мас: людина початку ХХІ ст. постає як атомізований індивід, долучений до суспільства здебільшого через інформаційні мережі. Атомізоване, індивідуалістичне суспільство, з одного боку, складається з більш свідомих та самостійних громадян, але з другого – відкриває широкий простір для маніпулювання їх свідомістю. Так, за допомогою сучасних мас-медіа, у політичних еліт з'явилася можливість рекламувати не тільки необхідні для споживачів товари і послуги, а й створювати псевдопотреби, формувати вигідні елітам цінності та критерії життєвого успіху. Тому, в умовах сучасного інформаційного суспільства, не ймовірно збільшується роль самостійності особистості. Для того, щоб ефективно діяти та досягати життєвого успіху, людина повинна навчитися «просіювати» і критично аналізувати всю інформацію. Це складний процес, але він перетворився на необхідність і його реалізація вимагає значного підвищення внутрішнього потенціалу особистості.

На фоні інформаційного перевантаження як такого, відбуваються й інші негативні процеси, що впливають на свідомість людини. Офіційно вважається, що, надаючи громадянам різнобічну інформацію, ЗМІ сприяють формуванню у них об'єктивного уявлення про соціальну реальність, що має створювати сприятливі умови для вибору людиною способів життєдіяльності в процесі досягнення життєвого успіху. Однак у реальності вплив ЗМІ на свідомість та поведінку громадян не є однозначним. Наприклад, телебачення, на думку Моля, «фактично контролює всю нашу культуру, пропускаючи її через свої фільтри. Воно виділяє окремі елементи із загальної маси культурних явищ і надає їм особливу вагу, підвищує цінність однієї ідеї, знецінює іншу, поляризує таким чином усе поле культури» [16, с. 29]. Телебачення може так подати інформацію, фреймуючи свідомість громадян, що друзі стануть ворогами, а вчорашні вороги – найкращими друзями держави та нації; існуючі цінності втрачуть свою значущість, а інші – будуть трактуватися як досягнення життєвого успіху людини. Значною мірою відбувається це тому, що комерційна діяльність перетворилася для ЗМІ в їх головну функцію, в той час, коли засоби масової інформації є соціальним інститутом, аналогічним школі, церкві та сім'ї, головна функція яких – забезпечувати духовний розвиток суспільства.

Досить сильний вплив на інформаційне перевантаження громадян також здійснює реклама. З формальної точки зору реклама – це спосіб інформування населення про продукти чи послуги, пропоновані продавцем. Однак основні аспекти її впливу на свідомість та поведінку особистості, як правило, залишаються в тіні. Справжнє завдання реклами – формувати цінності та потреби людей і на цій основі коригувати їх свідомість та напрями діяльності. Веселі, безневинні на перший погляд рекламні ролики, насправді формують новий «генетичний» код суспільства, змінюючи ядро культури і формуючи суспільство споживання, в якому головними критеріями життєвого успіху людини є тільки матеріальні цінності.

Результатом діяльності телебачення та реклами стало те, що поняття «вміти жити» для багатьох починає зводитися до формули «мати»: носити модний одяг, відпочивати на дорогих курортах, не обтяжуючи себе важкою працею. Змінюються поняття щастя і життєвого успіху, відбувається культурний розрив із попередніми поколіннями, формується новий погляд на життя, в якому немає місця таким цінностям, як чесність, патріотизм, професійний обов'язок, повага до історії. На те, що ЗМІ часто спотворюють уявлення про реальні цінності і моральну поведінку, вже практично ніхто не звертає уваги. Під впливом усіх цих процесів в суспільстві йде розподіл громадян на дві соціальні групи. З одного боку, формується прошарок самостійних, критично мислячих особистостей, а з другого – збільшується кількість людей, які готові поглинати тільки готову, «відформатовану» ЗМІ інформацію, хочуть споживати, але не бажають активно працювати.

Отже, можна стверджувати, що інформаційне суспільство і його система цінностей є не тільки благом, що сприяє становленню самостійності особистості, розвитку її внутрішніх ресурсів, але і несе загрозу традиційним цінностям та культурі і що сучасна цивілізація стрімко трансформується у «суспільство ризиків», яке ускладнює процеси життєдіяльності людини. Парадоксально, але фактом стає те, що інформаційне суспільство збіднює духовне життя людства, висуваючи у центр уваги громадян піклування про матеріальний комфорт, що може надати технічний прогрес. У зв'язку із цим особливого значення в сучасному інформаційному суспільстві набуває освіта людини, її освітній потенціал, який, в умовах розширення меж свободи, дозволяє критично переосмислювати соціально-економічні та політичні процеси і на цій основі самостійно ставити цілі та досягати життєвого успіху.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що в сучасному світі відбувається інформаційне перевантаження громадян, яке ускладнює процес досягнення життєвого успіху людини. У зв'язку із цим для перетворення на самостійний суб'єкт життєдіяльності людина повинна вдосконалювати свої

внутрішні ресурси, основним з яких є освітній капітал. Саме здатність людей самостійно і критично переосмислювати інформаційні потоки, готовність до ініціативної поведінки в нових умовах виявляються найбільш важливими для досягнення життєвого успіху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інформаційне суспільство в соціально-філософській ретроспективі та перспективі / В. В. Лях, В. С. Пазенок, Я. В. Любимий та ін. – К. : ТОВ «XXI століття: діалог культур», 2009. – 404 с.
2. Василевич О. Г. Вплив засобів масової інформації на свободу вибору й самовизначення людини / О. Г. Василевич // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2006. – Вип. 30. – С. 3–6.
3. Маркозова О. О. Фреймування уявлень людей про успіх інструментами засобів масової інформації / О. О. Маркозова // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – № 1 (20). – С. 279–285.
4. Еляков А. Д. Дефицит и избыток информации в современном социуме / А. Д. Еляков // СОЦИС. – 2010. – № 12. – С. 107–114.
5. Супоницкая И. М. Успех и удача: отношение к труду в американском и российском обществе / И. М. Супоницкая // Вопросы философии. – 2003. – № 5. – С. 44–56.
6. Бевзенко Л. Зміст життєвого успіху: соціально-культурологічний контекст / Л. Бевзенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 1. – С. 34–51.
7. Малинин Е. Д. Философия жизненного успеха. Практическое руководство : учеб. пособие / Е. Д. Малинин. – [2-е изд., доп.] – М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. – 304 с.
8. Маркозова О. О. Самостійність людини як основна передумова досягнення життєвого успіху / О. О. Маркозова // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2013. – № 4 (18). – С. 151–159.
9. Маркозова О. О. Роль культури у розумінні життєвого успіху людиною європейської ментальності / О. О. Маркозова // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2013. – № 2 (16). – С. 327–336.
10. Маркозова О. О. Зміна уявлень людей про успіх як наслідок ідеологічних впливів постмодернізму / О. О. Маркозова // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2013. – № 5 (19). – С. 338–345.
11. Издание ЮНЕСКО для Всемирного саммита по информационному обществу. – СПб., 2004. – С. 29–36.
12. Miller G. The psychologies of communication / G. Miller. – New-York : Basic Books, 1967. – P. 41–49.

13. Shenk D. The End of Patience: Cautionary Notes on the Information Revolution / D. Shenk. – Indiana University Press, 1999. – 176 p.
14. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер. – М. : Изд-во АСТ, 2002. – 560 с.
15. <http://healingtheworkplace.wordpress.com/2008/07/23/are-you-suffering-from-information-fatigue-syndrome/>.
16. Моль А. Социодинамика культуры / А. Моль. – М. : Прогресс, 1973. – 260 с.

ДОСТИЖЕНИЕ ЖИЗНЕННОГО УСПЕХА ЧЕЛОВЕКА В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОЙ ПЕРЕГРУЗКИ

Маркозова Е. А.

Рассмотрены изменения в повседневных практиках людей, которые происходят в условиях ускоренной информатизации общества. Показано, что в информационном обществе формируются новые возможности для манипуляции сознанием граждан, которые усложняют процесс достижения жизненного успеха человека. Доказано, что в ситуации информационной перегрузки достичь жизненного успеха может только самостоятельная личность с высоким уровнем образовательного капитала, которая способна критически переосмысливать информационные потоки.

Ключевые слова: человек, информационное общество, жизненный успех, информационные перегрузки.

ACHIEVING SUCCESS ZHYZHENNOHO PERSONALITY IN TERMS YNFORMATSYONNOY TRANSSHIPMENT

Markozova O. O.

In modern terms one of the most debated topics among academics and ordinary citizens is the impact of information technology and a large amount of information flow on the consciousness and behavior. Particularly acute this problem is in situations where information technology lead to information overload personality and begin to represent a threat to the freedom of man way of life through the use of a number of hidden mechanisms of manipulation of mass consciousness. Given the complexity and ambiguity of these processes, the relevant question analysis of the impact of the information society and information technology to achieve success in life a person under constant pressure to freedom of choice and self-identity. Therefore, the purpose of this article is to analyze the process of achieving success in life rights in the information overload.

The article stated that the result of an excess of information in modern society has become information explosion, which eventually turned into a permanent state of man and society. The point is that the amount of information every day literally «falls» on people is growing fantastic pace. As a result, the world of modern man is increasingly associated

with information networks in which hundreds of incredible intertwined facts that often oppose each other. Find a really useful and necessary information in this stream of personality becomes more difficult. In the infinite flow of information, a person begins to produce details lose time trying to focus on minor facts and eventually forget about the purpose of their search. There is information overload or even «information paralysis».

The gap between the amount of information available and the ability of humans to learn, however, that the person knows and understands, and that, in her opinion, she has to know is growing. This causes the appearance of such psychological phenomena as information anxiety and self-doubt. Mankind was in a paradoxical situation: a person drowning in the flow of data, but feels the need for more and more knowledge. We can therefore say that the information society and its value system is not only good, contributing to the development of the individual, but also carries certain dangers associated with the formation of a «risk society», which complicates the process of human life. Under these conditions, greatly increases the role of the internal potential of the individual, in particular – its educational capital, through which an individual can effectively resist the redundant information flow in the process of understanding the goals and ways to achieve success in life. Conversely, lack of self-control and critical quantitative and qualitative characteristics of information that can rethink the man can not cause it to develop and achieve success in life, and to significant psychological and physical damage.

The value of human internal resources to achieve success in life lies in the fact that information overload creates favorable conditions in order to deprive the person opportunities to properly assess and verify the information, and therefore – opens space for manipulation by the public authorities and media owners. Therefore, in today's information society, increasing role incredibly personal autonomy. In order to operate effectively and achieve success in life, one must learn to «sift» and critically analyze all the information. This is a complicated process, but it has become a necessity and its implementation will require a significant increase in domestic capacity of the individual.

It is concluded that in the modern world is information overload citizens, which makes it difficult to achieve success in life man. Therefore, to convert to an independent life, people should improve their internal resources, the main of which is the educational capital. It is people's ability to independently and critically rethink the flow of information, willingness to proactive behavior in the new environment are critical to success in life.

Key words: *personality, information society, success in life, information overload.*

СТРАТЕГІЯ ВРАХУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ АСПЕКТІВ

Стаття присвячена дослідженню гендерної рівності у політичному просторі України. У статті розглядається феномен жінки-політика. В аспекті впливу на нього визначено основні політичні стереотипи щодо просування жінок до вищих ешелонів влади.

Ключові слова: *гендер, гендерна рівність, жінка-політик, жінка-лідер.*

Актуальність дослідження. Як відомо, в Україні європейська інтеграція визначена головним напрямом державної політики. Водночас стратегічною метою України є досягнення європейських стандартів у всіх сферах життя: політичній, економічній, соціальній і, в тому числі, у сфері гендерної рівності. У Європі питанню забезпечення рівноправності жінок і чоловіків приділено неабияку увагу. Однак з початку 50-х і до середини 70-х рр. ХХ ст. воно було розділено між двома інституціями: Радою Європи, яка займалась боротьбою з дискримінацією за ознакою статі в контексті загальної проблематики прав людини, та Європейським Економічним Співтовариством, яке в той період обмежувало свою діяльність економічною сферою.

Аналіз досліджень і публікацій. Характеризуючи стан наукової розробки зазначеної вище проблеми, слід відмітити, що ця проблематика приваблювала безліч дослідників, які акцентували свою увагу на гендерній дискримінації, а також внутрішніх та зовнішніх чинниках, які впливали на формування жінки-політика, жінки-лідера. З часу проголошення незалежності України участь жінок у політиці, жіноче політичне лідерство в Україні стали темою численних наукових конференцій, дискусій, окремих політологічних досліджень. Розробленням цієї проблематики займались, зокрема, Т. Василевська, Н. Грицяк, І. Головащенко, Л. Кормич, І. Лебединська, Л. Лисенко, М. Пірен, В. Суковата, Г. Ткаченко, Л. Трофименко. Окремі аспекти цієї проблеми стали об'єктом наукових пошуків таких західноєвропейських та американських учених-дослідників політичного лідерства, як Т. Адорно, Дж. Батлер, Ш. Бенхабіб, М. Вебер, І. Дойчман, М. Карл, Д. Кул, Г. Лассуелл, З. Лоренцен, Г. Маркузе, Дж. Скотт, М. Шенлі, Н. Фрейжер та ін. Ці дослідження допомогли з'ясувати актуальність і необхідність дослідження феномену жіночого лідерства в Україні, але це і дотепер не знайшло відповідного наукового відображення в сучасній літературі та потребує подальшого проведення комплексно-

го дослідження щодо впливу гендерних стереотипів, які панують в українській політиці, та особливості формування жіночого політичного лідерства.

Метою дослідження є з'ясування та забезпечення гендерної рівності в Україні. Реалізація поставленої мети досягається постановкою і розв'язанням таких завдань: конкретизація проблемного поля дослідження процесу впровадження принципів паритетної демократії, яку пропонується здійснити в контексті світового досвіду розв'язання комплексу проблем, що випливають з інтеграції жінок у традиційно чоловічу сферу діяльності.

Вклад основного матеріалу. Початок ХХІ ст. позначився загостренням уваги до проблеми прав людини і забезпечення її свободи. Цей виклик часу спричиняє необхідність формування відповідної концепції колективних зусиль усіх країн світу, а також внеску в її вирішення кожної країни зокрема. Фундаментом цієї глобальної концепції є принцип універсальності прав людини. Він є висхідною ідеєю ООН, зафіксованою у Статуті цієї міжнародної організації, лежить в основі Всезагальної декларації прав людини. Проголосити його можна так: «Жодна людина, незалежно від статі, етнічної чи расової належності не повинна страждати від порушення своїх прав чи зневажливого ставлення до них». Принцип прав людини втілює в собі сміливу ідею про те, що всі люди мають право вимагати таких соціальних умов, які захищали б їх від зловживань і нестатків, гарантуючи вільне і гідне життя. Саме поняття «права людини» постійно поглиблюється і набуває більш глибинного змісту. Воно пов'язується із загальним прогресом і розвитком людства. Адаже до останнього десятиліття розвиток людського потенціалу і людські права розглядались як паралельні процеси і з концептуальної точки зору, і як оперативний підхід. Однак сьогодні спостерігається тенденція до їх зближення – суспільство починає усвідомлювати, що бути бідним – означає бути безправним і вразливим.

Посилюється усвідомлення того, що права людини можуть надати додаткової ваги процесові розвитку. Відданість принципу прав людини сприяє вдосконаленню юридичних механізмів і інститутів – системи законодавства, судової системи, процедури судових процесів, що є засобами забезпечення свободи і розвитку людського потенціалу. Принцип прав людини також надає моральної легітимності зміні пріоритетів у напрямі допомоги найбільш знедоленим і ізольованим, тим, хто став жертвою дискримінацій. У контексті прав людини права жінок розглядаються не лише як проблема подолання гендерної дискримінації, а як одне з нагальних політичних питань. Питання гендерної рівноправності вже досить давно сприймається світовим співтовариством не як соціальне питання, а як політичне, питання захисту прав людини, яке вимагає політичних рішень та розширеної сфери застосування в інтересах не лише жінок, а й чоловіків та, врешті, – всього суспільства.

Демократичне суспільство не може прийняти ситуацію, коли половина населення частково або повністю відмежована від прийняття рішень, що впливають на все суспільство. Тим більше не може суспільство прийняти ситуацію, коли половина населення є маргіналізованою у відношенні до своїх основних громадянських прав і обов'язків. Політика рівних прав і рівних можливостей для жінок і чоловіків вписана у контекст загальносвітових процесів сьогодення – тому має сенс подати їхні загальні характеристики. Поширеною є думка про необхідність вирішення суспільством насамперед економічних проблем, щоб уже на їх підґрунті будувати громадянські, політичні і гендерні права. Викривлення полягає у тому, що громадянські і політичні права, з одного боку, та економічні і соціальні права – з другого, розглядаються не як дві сторони однієї медалі, а як конструюючі концепції майбутнього.

Сучасна ж світова тенденція полягає у широкому визнанні нерозривності цих двох правових комплексів. Мета людства полягає у досягненні і забезпеченні всіх прав – громадянських, культурних, економічних, політичних, соціальних – для усіх людей. Права людини не є нагородою за розвиток. Без здійснення прав людини не може бути забезпечений і розвиток. Тільки наявність політичних свобод, що передбачає право всіх чоловіків і жінок на рівній основі брати участь у житті суспільства, дає людям можливість по-справжньому скористатися благами економічних свобод. Можна сказати, що економічні та соціальні права є одночасно стимулом до формування міцної економіки, й її результатом. Саме з цієї причини для досягнення стійкого розвитку людського потенціалу необхідно як ввести у суспільну свідомість, так і забезпечити на практиці реалізацію широкої концепції прав людини. Універсальність життєвих законів вимагає, щоб люди ставились один до одного як до рівних, без будь-якої дискримінації.

Принцип рівності є рушійною силою в галузі прав людини. Він також є одним із стовпів процесу розвитку людського потенціалу. Результатом розвитку суспільства стало укорінення правил, цінностей, інститутів і юридичних норм для зміцнення рівності і ліквідації дискримінації. Водночас дискримінація продовжує залишатися невід'ємною частиною нашого повсякденного життя. Норми можуть змінюватись, але недостатньо швидко і не за усіма важливими напрямками. Боротьба з дискримінацією і зміцнення принципів рівності можуть отримати формальне визнання в рамках закону, але дискримінація продовжує існувати в політиці при розподілі ресурсів і соціальних благ. Навіть з урахуванням наявних правових норм, практика дискримінаційного підходу і нерівність все ще поширені у багатьох країнах. Можливість отримання рівної зарплати, рівність з точки зору зайнятості та участі у політичному житті може набувати формального визнання, але за відсутності

ефективного діючого законодавства або реальних, дієвих механізмів його забезпечення все ще залишається неефективним стосовно жінок. Саме тому на порядок денний основних цілей, що стоять перед людством у XXI ст., світова спільнота виносить створення кращого світу для всіх людей – світу, в якому не буде місця будь-якій нерівності: класовій, гендерній, расовій, етнічній. Зобов'язання щодо цього взяла на себе й Україна, підписавши серед 189 країн – членів ООН Декларацію Тисячоліття, в якій сформульовано основні цілі в галузі розвитку. Серед основних тем – досягнення рівності жінок і чоловіків, що є не лише вимогою елементарної соціальної справедливості, не лише необхідною складовою демократії, а й реалізацією можливості наближення до мети сталого людського розвитку – організації суспільних відносин на принципах справедливості, рівного доступу до ресурсів, рівноправного розподілу національних багатств. Ця мета важлива не лише сама по собі, а й з точки зору розширення можливостей людства у досягненні всіх інших цілей. При цьому однією з найважливіших є умова рівноправної участі жінок у прийнятті рішень у всіх сферах соціального життя, що суттєво впливає на ефективність державного управління і керівництва.

Дослідження, що проводяться в різних країнах, переконливо свідчать: стратегії в галузі розвитку, прийняті політичні рішення не можуть бути ефективними, якщо вони ігнорують внесок жінок. Переваги залучення жінок, врахування їхнього внеску, їхньої думки відчує все суспільство: адже воно, нарешті, зможе орієнтувати всі програми, що мають сприяти розвитку (включно з охороною навколишнього середовища, охороною здоров'я, освітою, раціональним використанням природних ресурсів, розподілом фінансів і ресурсів тощо) на задоволення потреб і врахування пріоритетів усіх членів суспільства – як жінок, так і чоловіків. Це забезпечить не лише інший підхід до вирішення названих проблем, а й принципово змінить ситуацію – стане соціально орієнтованою політика, інвестиції набудуть гуманітарного змісту, поліпшиться соціальне самопочуття нації. Такий стан речей заохотить і чоловіків брати на себе не лише ризики, а й обов'язки. Зазначений підхід передбачає обов'язкове визначення чітких державних гендерних стратегій і, відповідно до них, вироблення державної гендерної політики. Саме це є частиною тих зобов'язань, які прийняла на себе Україна, підписавши міжнародні документи щодо забезпечення гендерної рівності. При цьому потрібно мати на увазі кроссекторальність гендерних проблем, що вимагає не лише прийняття спеціальних державних програм, а, найголовніше, врахування цих особливостей у формуванні всіх без винятку державних програм. І це не лише відповідає новим викликам часу, а й відкриває нові можливості для розвитку суспільства, перспективи, від яких виграє все суспільство.

Такий підхід виправдав себе у багатьох країнах світу і підтвердив закономірність: країна досягає вищих рівнів розвитку, якщо вона використовує потенціал усіх членів свого суспільства, і жінок, і чоловіків, залучаючи жінок на паритетних началах до управління і прийняття рішень на всіх рівнях. Особливо ж, якщо це відбувається з урахуванням пропорційності і паритетності, без зосередження і акумулювання потенціалу статей на різних полюсах, з рівномірним, рівноправним і рівновідповідальним розподілом між ними і прав, і можливостей, і відповідальності.

Важливим водночас є врахування істотних відмінностей і нерівності, які реально існують між жінками і чоловіками. Ці відмінності і нерівність, природно, по-різному виявляють себе в різних секторах, вони специфічні для кожної країни. Водночас простежується і певна типовість, яка дозволяє говорити про вияви нерівності у таких сферах, як: доступ до прийняття рішень і участь у представницьких органах; нерівність у домогосподарстві; відмінності у юридичному статусі і правах; гендерний розподіл праці в економіці; нерівність у домашньому (неоплачуваному) секторі; насильство у відношенні до жінок; дискримінація.

Нерівність жінок і чоловіків – це проблема взаємовідносин, і її неможливо викоринити, якщо зосереджувати увагу лише на проблемах однієї статі. Необхідно застосувати такий підхід, який би сфокусувався на перегляді практик і структур, які укорінюють різні види нерівності. Особливо це стосується розподілу праці, доступу до ресурсів та контролю над ними, а також можливостей брати участь у прийнятті різноманітних рішень. Тому перегляд гендерних ролей і відносин можливий тільки за умови участі у цьому процесі обох статей. Адже практика довела: поліпшення умов життя однієї статі не вирішує загальних соціальних проблем, та й навіть призводить до дискримінаційного становища іншої.

Висновки. Таким чином, принцип рівності повинен містити у собі і право на відмінність, враховувати відмінні риси, характерні для жінок і чоловіків. Адже життя жінок і чоловіків значно відрізняється через репродуктивну функцію жінок. Питання в тому, що ці відмінності не повинні негативно відбиватися на умовах життя жінок і чоловіків, вести до дискримінації. Навпаки, вони мають відповідним чином враховуватися, знаходити своє відображення у рівному розподілі економічних, соціальних і політичних можливостей. На жаль, практика дискримінації за ознакою статі продовжується в усіх країнах світу. Так, річний дохід найбагатшого 1% населення світу дорівнює річному доходу найбідніших 57%. Жінки ж, при цьому, є ще біднішими, оскільки, за даними ООН, вони володіють лише 1/100 всіх світових багатств.

Шукаючи шляхів розв'язання цієї проблеми, світова спільнота виробила і запропонувала механізм забезпечення гендерної рівності, який дає можли-

вість будувати стійке, справедливе й розвинене суспільство. Рівність уже, певною мірою, є тим європейським стандартом, яким вимірюється розвиток особи і суспільства. Волевиявлення ж обох статей – жінок та чоловіків – щодо їхніх можливостей і прав, правових принципів, розбудови суспільних та державних структур є нормою для цивілізованої держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Європейський правовий вимір гендерно чутливої політики : монографія / Н. М. Оніщенко, О. В. Матвієнко, С. В. Береза, М. О. Томашевська. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – 144 с.
2. Буроменський М. В. Міжнародне право. Гендерна експертиза / М. В. Буроменський. – К., Логос, 2001. – 216 с.
3. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – К. : Укр. ін-т соц. досліджень, 2002. – 189 с.
4. Гендерні аспекти державної служби : монографія / М. Пірен, Н. Грицяк, Т. Василевська, О. Іваницька ; ред. Б. Кравченко. – К. : Основи, 2002. – 335 с.
5. Про Цілі Розвитку Тисячоліття [Електронний ресурс] : доповідь Ген. секретаря ООН. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/millennium-development-goals>.
6. Трофименко Л. С. Роль суспільного устрою у політичній соціалізації жінки / Л. С. Трофименко // Юрид. вісн. – О. : Юрид. л-ра, 2001. – № 1. – 83 с.
7. Опалько В. В. Реалізація Цілей розвитку тисячоліття в Україні [Електронний ресурс] / В. В. Опалько. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N177/N177p057-064.pdf.
8. Оксамитна С. М. Гендерні відносини крізь призму громадської думки в Україні і світі / С. М. Оксамитна // Наук. зап. НаУКМА. – 2010. – Т. 19: Спец. вип. у 2 ч. – Ч. II. – 179 с.
9. Участь жінок у політиці та процесі прийняття рішень в Україні. Стратегії впливу [Електронний ресурс] // Укр. жін. фонд. – 2011. – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/odih/85975>.

СТРАТЕГИЯ УЧЕТА ГЕНДЕРНЫХ АСПЕКТОВ

Шкурко Н. В.

Статья посвящена исследованию гендерного равенства в политическом пространстве Украины. В статье рассматривается феномен женщины-политика. В аспекте влияния на него определены основные политические стереотипы относительно продвижения женщин к высшим эшелонам власти.

Ключевые слова: *гендер, гендерное равенство, женщина-политик, женщина-лидер.*

THE STRATEGY OF GENDER MAINSTREAMING

Shkurko N. V.

The article analyzes gender equality in the political space of Ukraine. A phenomenon of a female politician, the main political stereotypes regarding the advancement of women in the highest echelons of power.

Special attention is given to methods of research that allow us to determine the issues of gender discrimination, internal and external factors that influenced the formation of women's policy, women leader. As you know, Ukraine European integration is the main direction of state policy. However, the strategic goal of Ukraine is to achieve European standards in all spheres of life: political, economic, social and, in particular, in the field of gender equality. In Europe the issue of equality of women and men paid much attention. However, since the early 50's to mid 70-ies it was divided between two institutions: the Council of Europe, which was engaged in the fight against discriminate on the basis of sex in the context of General human rights issues, and the European Economic Community, which at that time limited their activities to the economic sphere.

Describing the state of scientific development of the above mentioned problems, it should be noted that this issue attracted many researchers, who focused their attention on gender discrimination, as well as internal and external factors that influenced the formation of women's policy, women leader.

The development of this issues involved, in particular, T. Vasilevskaya, N. Hricak, I. Golovaschenko, N. Pyrene, L. Trofimenko. Some aspects of this problem became the subject of scientific research such Western European and American research scientist's political leadership, as T. Adorno, J. Butler, N. Weber, N. Carl and others.

The article has the purpose of clarification and ensuring gender equality in Ukraine. Realization of this goal is achieved by the formulation and solution of such tasks as the specification of the problem field of the study of the process of implementation of the principles of parity democracy, which is to be implemented in the context of international experience of solving the complex problems arising from the integration of women in traditionally male-dominated field.

The inequality of women and men is a relationship problem, and it is impossible to eradicate, if to focus only on the problems of one gender.

The author of this article concludes that the principle of equality should contain and the rights to difference, to take into account the characteristics of women and men. Equality is, to a certain extent is the European standard which measures the development of the individual and society.

The scientific article «the Strategy of gender mainstreaming» will be useful to researchers, academics, graduate students, and students of socio-humanitarian faculties.

Key words: *gender, gender equality, woman-politician, woman-leader.*

НАШІ АВТОРИ

АНУЧИНА <i>Любов Василівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент
ГРИЦАНЕНКО <i>Валентин Георгійович</i>	Харківська державна академія культури, доцент
ГРОМИКО <i>Олег Васильович</i>	Харківський університет повітряних сил імені Івана Кожедуба, кандидат філософських наук, доцент
ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор
ЖДАНЕНКО <i>Світлана Борисівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент
КАЛЬНИЦЬКИЙ <i>Едуард Анатолійович</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент
КОВАЛЕНКО <i>Інна Ігорівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент
МАКСИМОВ <i>Сергій Іванович</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор
МАНУЙЛОВ <i>Євген Миколайович</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософії, професор
МАРКОЗОВА <i>Олена Олексіївна</i>	Харківський національний автомобільно-дорожній університет, кандидат соціологічних наук, доцент
МЕЛЯКОВА <i>Юлія Василівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент
МІЩЕНКО <i>Віктор Іванович</i>	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент
ПАНФІЛОВ <i>Олександр Юрійович</i>	Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі, доктор філософських наук, професор
ПРУДНИКОВА <i>Олена Вікторівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, доцент
САВЧЕНКО <i>Ольга Олександрівна</i>	Харківський університет повітряних сил імені Івана Кожедуба, кандидат філософських наук, доцент
СЕМЕНОВА <i>Дар'я Сергіївна</i>	Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «ХАІ», студент
СТАСЕВСЬКА <i>Оксана Анатоліївна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент
ЦЕНКО <i>Маргарита Борисівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент
ЧОРНА <i>Лідія Валеріївна</i>	Національна академія державного управління при Президентові України (Київ), кандидат політичних наук, доцент
ШКУРКО <i>Наталія Віталіївна</i>	Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, аспірантка

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

АНУЧИНА <i>Любов Василівна</i>	139
ГРИЦАНЕНКО <i>Валентин Георгійович</i>	139
ГРОМИКО <i>Олег Васильович</i>	104
ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	5
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	14
ЖДАНЕНКО <i>Світлана Борисівна</i>	81
КАЛЬНИЦЬКИЙ <i>Едуард Анатолійович</i>	91
КОВАЛЕНКО <i>Інна Ігорівна</i>	81
МАКСИМОВ <i>Сергій Іванович</i>	27
МАНУЙЛОВ <i>Євген Миколайович</i>	14, 71
МАРКОЗОВА <i>Олена Олексіївна</i>	175

МЕЛЯКОВА <i>Юлія Василівна</i>	54
МІЩЕНКО <i>Віктор Іванович</i>	91
ПАНФІЛОВ <i>Олександр Юрійович</i>	36
ПРУДНИКОВА <i>Олена Вікторівна</i>	44
САВЧЕНКО <i>Ольга Олександрівна</i>	123, 132
СЕМЕНОВА <i>Дар'я Сергіївна</i>	104
СТАСЕВСЬКА <i>Оксана Анатоліївна</i>	113
ЦЕНКО <i>Маргарита Борисівна</i>	150
ЧОРНА <i>Лідія Валеріївна</i>	161
ШКУРКО <i>Наталія Віталіївна</i>	183

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: *Філософія. Філософія права. Політологія. Соціологія* передбачає публікацію робіт із відповідної тематики, у тому числі матеріалів кандидатських і докторських дисертацій.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Мова статті – *українська*; обсяг – 7–14 аркушів, включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

Для публікації статті необхідно подати до редакційної колегії:

- *рукопис статті*, роздрукований на принтері, вчитаний і підписаний усіма авторами (2 примірники у форматі А4);
- *електронний варіант статті* на магнітному носіїві (CD);
- *анотацію* російською (до 10 рядків) та англійською (0,5 сторінки) мовами з ключовими словами. Анотація повинна містити конкретну інформацію про отримані результати і подаватися окремим файлом та роздрукованою на окремому аркуші;
- *рецензію* доктора наук та витяг із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку (для авторів поза НЮУ імені Ярослава Мудрого);
- *відомості про авторів*, роздруковані та в електронному варіанті (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, домашня адреса, контактні телефони, e-mail).

Параметри сторінки:

- розмір паперу – книжковий;
- поля: верхнє, нижнє, праве – 2 см, лівє – 2,5 см.

Файли поданих матеріалів повинні бути підготовлені в MS WORD 7.0/97/2003. Для набору тексту використовується шрифт Times New Roman (кегель – 14; міжрядковий інтервал – 1,5; абзацний відступ – 1,25 см).

На початку статті (до назви) ліворуч без абзацного відступу ставиться індекс УДК.

На наступному рядку по центру курсивом вказуються ініціали та прізвище автора(-ів), прямим шрифтом – науковий ступінь, вчене звання (наприклад: *І. І. Іванов*, кандидат філософських наук, доцент).

Нижче по центру великими літерами (напівжирним шрифтом) набирається назва статті.

Далі перед текстом подається анотація до статті *українською мовою*¹ з ключовими словами (12 кегль, вирівнювання по ширині) обсягом 5–10 рядків.

Нижче друкується текст статті.

---

¹ Усі анотації до статті (українською, російською та англійською мовами) в електронному вигляді будуть розміщені в українському реферативному журналі «Джерело».

Структура наукової статті

Згідно з Постановою ВАК України від 15 січня 2003 р. № 7-05/1 текст статті повинен мати такі основні елементи:

- **актуальність проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз останніх джерел і публікацій**, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;
- **формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямку.

Список літератури друкується згідно з вимогами ВАК України (бюлетень № 3, 2008 р.). Список наводиться наприкінці статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині). Заголовок **ЛІТЕРАТУРА** (шрифт Times New Roman, кегль 12, розріджений на 2 пункти, вирівнювання по центру). Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування у тексті у квадратних дужках (наприклад, [1, с. 22], або [1], або [1; 5]).

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати у тексті колонтитули, ставити переноси вручну, не користуватися автоматичним переносом.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Робота редакції з авторами

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).

2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.

3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.

4. Матеріали, які надійшли до редакційної колегії з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам на доопрацювання.

Підписано до друку з оригінал-макета 03.11.2016.
Формат 70×100^{1/16}. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 15,64. Обл.-вид. арк. 11,87. Вид. № 1532.
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Друкарня ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80